

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КРАВЧЕНКО ОКСАНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 37(477)«1917\1932»(043.3)

**ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРОЛЕТКУЛЬТУ УКРАЇНИ У СТРУКТУРІ
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ЗМІН (1917–1932 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Умань – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Науковий консультант доктор педагогічних наук, професор
Коляда Наталія Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України,
завідувач відділення історії педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Лобода Світлана Миколаївна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри комп'ютерних мультимедійних
технологій Навчально-наукового інституту
комп'ютерних інформаційних технологій;

доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний
гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії та методики виховання.

Захист відбудеться «27» жовтня 2017 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «26» вересня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Совгіра

Підписано до друку 22.09.2017 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 71.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процеси державотворення, зорієнтовані на демократичний розвиток, інтеграцію у світовий геополітичний і соціокультурний простір, економічне процвітання, мають бути підсилені культурною політикою духовного піднесення, морального очищення, громадянськості, національної ідентифікації та свідомості. Суголосною сучасним викликам є мета «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» (2015) – створення умов для сприяння творчій активності громадянина і формування в Україні суспільства європейського рівня, що передбачає забезпечення реалізації політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини, засвоєння та використання новітніх знань і технологій, збереження безцінної культурно-духовної спадщини. Стратегія визначає основні напрями розвитку країни, які мають вивести сферу культури і творчості з периферії суспільно-політичних інтересів, забезпечивши їй провідне місце в суспільно-економічному розвитку України.

Успішна реалізація означених вище трансформацій зумовлена тісним взаємовпливом і взаємозв'язком процесів суспільного розвитку та діяльності громадських структур, у сфері культури зокрема. Держава актуалізує необхідність збереження і підтримки культури через систему освіти шляхом національного виховання, яке спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. З одного боку, суспільство зацікавлене у культурі, яка б виступала підтримкою у процесі реформаційних перетворень, з іншого – культурі, як специфічному виду діяльності суспільства, необхідна підтримка країни.

Поліфонічність цього процесу з акцентом на людському капіталі актуалізує історико-педагогічні дослідження, детерміновані необхідністю критичного осмислення з позицій сучасних методологічних підходів освітньої теорії і практики, передусім для розуміння її теперішнього стану й прогнозування її майбутнього розвитку. Тому історичний аналіз культурно-освітніх надбань варто зорієнтувати в майбутнє, необхідно намагатися знайти зв'язок минулого із сучасністю, а з урахуванням вищевказаних тенденцій визначити шляхи вдосконалення подальшого розвитку культурних і освітніх процесів, дослідження яких сприятиме уникненню помилок, виявленню досягнень та інноваційного потенціалу сучасного культурно-освітнього розвитку, а також проектуванню його у майбутньому.

У контексті відновлення громадянського суспільства у руслі демократизму, патріотизму, інтеграції національних і європейських цінностей актуалізується діяльність громадсько-просвітницьких і культурно-освітніх організацій, які в умовах суспільних перетворень стають «помічниками» держави, своєрідним індикатором соціального поступу.

Серед малодосліджених феноменів культурної та освітньої історії залишається діяльність Пролеткульту (1917–1932 рр.) – освітньо-просвітницької та культуротворчої організації, яка амбітно в умовах тоталітарного ідеологічного режиму робила заявку на автономність та незалежність, уперше поряд із політичними та економічними питаннями державотворення заявила про роль культурного розвитку як чинника формування соціального капіталу країни. Задля

цього теоретиками Пролеткульту обґрунтовувалися відповідні організаційно-педагогічні умови для виявлення та розвитку творчого потенціалу населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науки, методичного і практичного забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, гуртки тощо).

На жаль, довгий час Пролеткульт оцінювався однозначно негативно, зазнавав тотальної критики згідно з кон'юнктурними схемами, без урахування досягнень та позитивного досвіду роботи, що унеможливило виявити пласт історико-педагогічного знання у процесі «розшаровування» освітньої теорії і практики досліджуваного періоду для їх усебічного і цілісного вивчення. Водночас, об'єктивне дослідження феномену Пролеткульту дозволить доповнити історію вітчизняного культурно-освітнього розвитку 20-х рр. ХХ ст., виявити суперечливі аспекти діяльності громадських організацій досліджуваного періоду, що впродовж століть розглядаються стереотипно. Саме Пролеткульт потребує критичного підходу у контексті вивчення розвитку національного культурно-просвітницького руху, що водночас постав як організаційне утворення «всесоюзного значення», так і чинник загострення українозорованої діяльності освітніх та мистецьких угруповань того часу.

Першим до вивчення цієї проблематики на початку ХХ ст. звернувся О. Богданов, який розглядав культуру як універсальний творчий метод, технологію організації соціального буття людей, підняття рівня їхньої освіченості та духовного розвитку. Праці ученого стали фундаментальними у виробленні концепції «пролетарської культури», засадничою базою для обґрунтування повноцінності та повноправності культури поряд з економікою і політикою.

Подальше наукове осмислення досліджуваного феномену пов'язане із виявленням його специфічних можливостей і припадає на 20-і – першу половину 30-х років ХХ ст. – період розвитку Пролеткульту як освітньо-просвітницької і культуротворчої організації, представлений працями М. Архипенка, П. Безсалька, О. Білецького, В. Блакитного, О. Ведміцького, С. Єфремова, Т. Жукової, В. Затонського, В. Ігнатова, Ф. Калініна, В. Керженцова, В. Коряка, А. Луначарського, В. Львов-Рогачевського, В. Полянського та ін.

Після майже 20-річної перерви в історіографії досліджуваної проблеми, починаючи з середини 50-х років ХХ ст., з'являються праці радянських науковців (І. Арончик, С. Асенін, І. Баскевич, В. Горбунов, Н. Дементьєва, А. Кіреєв, Ф. Матіцин, В. Новіков, В. Пономарьов, І. Смірнов, Л. Суворов, Т. Хавін, М. Шумаков та ін.) з питань різнобічної діяльності Пролеткульту, зберігаючи методологічні штампи на зразок «хибність пролеткультівських тверджень», їх «антимарксистський характер», «ворожа партії організація» тощо. Таку ж методологічну позицію зайняли й українські автори радянського періоду (Р. Бабійчук, В. Гришко, С. Гутянський, І. Золотоверхий, О. Слуцький, А. Тростянецький, Г. Шевчук та ін.). З-поміж інших заслуговує на увагу перше монографічне видання з історії Пролеткульту В. Горбунова, у якому, незважаючи на типові радянські методологічні штампи, висвітлено діяльність організації та її еволюцію у контексті взаємовідносин із партією та радянською державою.

Історія діяльності Пролеткульту висвітлена й у працях сучасних російських дослідників (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна, М. Левченко, Л. Ніколаєва, М. Юдін та ін.), у яких висвітлено роль і місце культурно-просвітницьких організацій у радянському суспільстві, проаналізовано поетичну систему і функціонування в ідеологічних і літературних контекстах епохи, розкрито історію регіональних пролеткультів.

Сучасні вітчизняні вчені (В. Даниленко, Г. Касьянов, Т. Комаренко, О. Кручек, С. Кульчицький, Ю. Луцький, М. Парахіна, Ю. Шаповал, М. Шипович та ін.) здійснюють дослідження комуністичної доктрини, її реального змісту, внутрішніх суперечностей, генезису; з'ясовують комуністичні злочини (їх докази і спрямованість, відповідальність за них, гарантію щодо неповторення), відновлюють роль інтелігенції у національно-визвольних змаганнях.

Заслужують на увагу наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які здійснили аналіз діяльності громадських організацій у контексті актуальних проблем історико-педагогічної науки, серед яких праці Л. Березівської, А. Бойко, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, С. Дмитренко, І. Зайченка, С. Лободи, Н. Коляди, В. Курила, О. Петренко, Н. Побірченко, Н. Савченко, Н. Сейко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої, Є. Хрикова, С. Черкасової та ін.

Історіографічний огляд проблеми діяльності Пролеткульту в Україні у досліджуваний період засвідчив, що переважна більшість наукових робіт має суто історичне або культурологічне спрямування, інші ж опосередковано стосуються досліджуваної теми (переважно в контексті розвитку літературних процесів, культурології, у руслі взаємовідносин із партією та радянською державою) та мають фрагментарний характер. Спеціальних наукових праць, присвячених вивченню освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні (з його суперечностями, недоліками і здобутками) у контексті тогочасних суспільно-історичних змін, немає.

Отже, ураховуючи нерозробленість наукової проблеми, її актуальність для сучасного історико-педагогічного знання, обрано тему дисертаційного дослідження – **«Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту України у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукових тем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0111U007547) та держбюджетних тем «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)», 2010–2012 рр. (державний реєстраційний номер 0111U000212), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.)», 2013–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0113U000331), Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 21.02.2011 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2011 р.).

Мета дослідження – виявити і розкрити сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр.

Відповідно до теми та мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Окреслити історіографію проблеми та проаналізувати джерельну базу дослідження.
2. Обґрунтувати теоретико-методологічні основи та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.
3. З'ясувати передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій, а також висвітлити особливості становлення та розвитку Пролеткульту України як самодіяльної освітньо-просвітницької організації у 1917–1932 рр.
4. Охарактеризувати організаційну структуру Пролеткульту України як громадської організації.
5. Визначити принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій у досліджуваний період.
6. Проаналізувати форми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України у 1917–1932 рр.
7. Здійснити історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні.

Об'єкт дослідження – громадський культурно-просвітницький рух в Україні у першій третині ХХ ст. в контексті суспільно-історичних змін.

Предмет дослідження – передумови, організаційна структура, принципи і форми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України у 1917–1932 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1917 р. по 1932 р. Вибір *нижньої хронологічної межі* дослідження визначається тим, що у жовтні 1917 р. Пролеткульт набув організаційної форми як самодіяльна культурно-просвітницька і літературно-художня організація. Хоча на теренах України Пролеткульт утвердився на початку 1919 р., вмотивованим є вивчення передумов виникнення, особливостей становлення Всеросійського Пролеткульту як координаційного центру регіональних пролеткультів. У 1924 р. Пролеткульт України формально припинив свою діяльність. Незважаючи на політичні утиски, погане фінансування, постійну критику щодо невикористання української мови та остаточний відхід із організації українських діячів, Всеукраїнський Пролеткульт продовжив діяти на нових організаційних засадах. Тому *верхньою межею* дослідження обрано 1932 р., що пов'язано із прийняттям 23 квітня 1932 р. постанови ЦК ВКП (б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», в якій діяльність Пролеткульту проголошувалася недоцільною, внаслідок чого пролеткультівські установи припинили своє існування.

Концептуальні засади дослідження. В основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до розгляду розвитку пролеткультівського руху як складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що відбувався у контексті суспільно-політичних, соціально-культурних і педагогічних детермінант. А відтак концепція дослідження ґрунтується на твердженні про те, що Пролеткульт – освітньо-просвітницька самодіяльна, громадська добровільна організація, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення

відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Системоформуючою концептуальною ідеєю дослідження є виокремлення двох провідних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України – освітньо-виховного та культуротворчого.

Відповідно *освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань існуючих теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації, і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворчу діяльність* на основі самодіяльності розглядаємо як творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами пролеткультівських установ і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

Інструментом дослідження освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту обрано розроблену логіко-структурну модель у єдності таких взаємопов'язаних складових: передумови (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), організаційна структура (зовнішня – відносно державних органів, внутрішня – взаємозв'язок системних елементів структури організації із мережею регіональних осередків), принципи, напрями (освітньо-виховний і культуротворчий) і форми діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.).

Пролеткульт у дослідженні розглядається як освітньо-просвітницька самодіяльна, громадська добровільна організація, яка реалізовувала освітньо-просвітницькі (оволодіння знаннями, засвоєння соціальних норм, сприйняття естетичних цінностей, сприяння соціалізації особистості) і творчі (накопичення інноваційних знань, утвердження нових норм, створення оригінальних творів мистецтва) завдання у справі створення нової культури, формування нової людини, нового суспільства.

Реалізація цих завдань відбувалася неоднозначно в залежності від зовнішніх обставин та внутрішніх чинників, постійної динаміки змін кількісних і якісних показників, що важливо простежити з метою з'ясування передумов зародження Пролеткульту як соціокультурного явища, підстав та підвалин прогресивної, інноваційної освітньо-виховної діяльності свого часу, визначення ефективних форм культуротворчої діяльності серед широких верств населення, виокремлення причин занепаду масової організації з метою врахування вітчизняного історико-педагогічного досвіду у подальшому розвитку освітньої теорії і практики.

Методологічну основу дослідження склала сукупність *підходів: системний підхід* зумовив можливість урахування багатогранності сторін,

елементів, відношень, внутрішніх і зовнішніх факторів у становленні і розвитку Пролеткульту в Україні; *структурний підхід* дозволив виявити і розкрити структуру досліджуваного феномену; *функціональний підхід* акцентував увагу на різних аспектах діяльності Пролеткульту: його діяльності у часі й просторі, його функціональному призначенні; *логічний підхід* передбачив розгляд досліджуваного педагогічного явища як перебігу певного процесу, у ході якого сформувалися умови його подальшого існування як стійкого явища; *історичний підхід* спроектував предмет вивчення не просто всебічно, а в динаміці і «саморусі», через виявлення суперечностей, властивостей і взаємозв'язків у контексті особливостей відповідної епохи; *конкретно-історичний підхід* надав першорядної уваги дослідженню майже невідомого для українського наукового простору феномену Пролеткульту як достеменного факту в історії та історії освіти зокрема, зі своїми позитивними та негативними сторонами діяльності, конкретними формами і методами, багато в чому інноваційними; *синергетичний підхід* дав змогу схарактеризувати Пролеткульт як відкриту систему, що взаємодіяла з тогочасними культурними й освітніми структурами часу, фокусувати увагу на багатоваріантності і неоднозначності процесу становлення і розвитку Пролеткульту, його залежності від різних факторів і умов; *парадигмальний підхід* актуалізував багатогранність сторін і параметрів явища Пролеткульту, дав можливість представити і оцінити його як системний об'єкт, що нелінійно розвивається, соціально, культурно і науково детермінується; *антропологічний підхід* сконцентрував увагу на людському капіталі, на самих особистостях, їхніх рисах, що сформували і спрямовували діяльність Пролеткульту у просторі тогочасного суспільного життя; *формаційний підхід* сприяв висвітленню освітньо-культурної діяльності Пролеткульту в умовах існування різних формаційних утворень на території України; *модерністський підхід* забезпечив вивчення освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту з позиції теорії та методології модернізму і дав можливість більш виважено інтерпретувати тенденції і факти розвитку науки про людину, пов'язані з перетворенням і оновленням культури, суспільства, освітньої системи та формуванням «нової» людини; *аксіологічний підхід* допоміг розглянути діяльність Пролеткульту як духовну, культурну потребу суспільства в період творення нових цінностей, нової ідеології, нової культури і нової освіти.

Визначені підходи до проблеми дослідження передбачають опору на методологічні *принципи*: системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації.

Теоретичною основою дослідження стали: концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, А. Бойко, М. Богуславський, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, О. Джуринський, Н. Дічек, Е. Дніпров, І. Зайченко, Н. Коляда, В. Курило, С. Лобода, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.); теоретичні розробки в галузі культурології, мистецтвознавства, педагогічної культурології (Ю. Богуцький, В. Гасанова, Г. Романенко, А. Свідзінський, Л. Троєльнікова, В. Шейко, Н. Щубелка та ін.); методологічні засади позашкільної освіти і виховання (І. Бех, О. Биковська, В. Вербицький, Т. Сущенко та ін.); методологічні засади вивчення діяльності громадських організацій (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна,

М. Левченко, Л. Ніколаєва, О. Сухомлинська, М. Юдін та ін.).

Відповідно до поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

загальнонаукові методи – історичний, логічний, наукової класифікації, теоретичного аналізу і синтезу, наративу (для аналітичної обробки джерел дослідження та обґрунтування його теоретико-методологічних основ);

загальні історико-педагогічні методи – історико-структурний (для характеристики Пролеткульту як складного системного історико-педагогічного явища), історико-генетичний (для визначення передумов виникнення пролетарських культурно-освітніх організацій), історико-компаративістський (для порівняння виділених етапів освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту та обґрунтування відповідних прогностичних висновків);

спеціально-історичні методи, які використовуються в історико-педагогічних дослідженнях – синхронний (для аналізу особливостей діяльності пролеткультівських організацій одночасно в різних регіонах України), хронологічний (для вивчення подій і явищ у послідовності, русі, динаміці, застосований при складанні хроніки подій процесу становлення і розвитку Пролеткульту в Україні), періодизації (для обґрунтування періодів освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні), метод історичного моделювання (для розробки логіко-структурної моделі аналізу освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності організації);

часткові історико-педагогічні методи – культурно-історичної типології (дав можливість обґрунтувати становлення і розвиток Пролеткульту через зміну домінуючих у ньому традиційних установок), монографічний (сприяв вивченню історії окремої організації – Пролеткульту), біографічний (дав можливість висвітлити діяльність окремих діячів Пролеткульту), парадигмальний (для відстеження змін у принципах, змісті, формах освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності в рамках загальних політичних, соціальних, педагогічних, освітніх парадигм); модернізаторський (з метою пізнання змін, що відбувалися в діяльності Пролеткульту, у справі оновлення методичного забезпечення пролеткультівських установ).

Джерельну базу дослідження становлять:

– *законодавчо-нормативні документи* досліджуваного періоду, що регулювали діяльність Пролеткульту (накази та постанови державних органів влади; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); статут, план організації; резолюції Першої конференції пролетарських культурно-освітніх організацій (1918 р.); протоколи засідань президії Всеукраїнської ради Пролеткульту; плани та звіти пролеткультівських установ);

– документи низки вітчизняних та зарубіжних *архівів*: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, м. Київ (фонди №№ 1, 10, 166, 1738); Центрального державного архіву громадських об'єднань України, м. Київ (фонд № 1); Російського державного архіву літератури і мистецтва, м. Москва (фонд № 1230); Державного архіву Одеської області, м. Одеса (фонд № 150);

– *праці державних і громадських діячів про Пролеткульт, «пролетарську*

культуру»: статті, брошури, листи, спогади, мемуари, щоденники;

– *інтерпретаційні джерела*: монографічні та дисертаційні праці, наукові статті радянського та сучасного періодів, які висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваний період, особливості діяльності Пролеткульту на території України;

– *періодична преса досліджуваного періоду*: спеціальна пролеткультівська періодика: «Горн» (1918–1923), «Прийдешнє» (1918–1921), «Гудки» (1919), «Зарево заводів» (1919), «Зорі» (1918), «Клуб і революція» (1929–1931), «Мир и человек» (1919), «Молот» (1920), «Перевал» (1922), «Пролетарская культура» (1918–1921, м. Москва), «Пролеткульт. Тверской вестник пролетарской культуры» (1919), «Пролеткультівець» (1920), «Рабочий клуб» (1924–1928), «Рубежи» (1922), «Субботник пролетарской культуры» (1921), «Твори» (1920–1921), «Епоха» (1925), «Зори грядущего» (1922), «Пролетарская культура» (1919, м. Одеса); «Пролетарська творчість» (1919), «Рабочий журнал» (1924–1925), «Волны пролеткульты» (1923), «Шаги» (1924); *педагогічні і суспільно-політичні* – «Радянська освіта» (1923–1931), «Червоний шлях» (1923–1936), «Мистецтво» (1919–1920), «Життя і революція» (1924–1934), «Народное просвещение» (1918–1930), «Советская педагогика» (1937–1991), «Шлях освіти» (1997–2012), «Шляхи мистецтва» (1921–1923), «Искусство» (1922); «Пролетарська освіта» (1920–1921), «Шлях» (1917–1919); *газети*: «Харьковский Пролетарий» (1924–1934), «Література. Наука. Мистецтво» (додаток до газети «ВУЦВК») (1923–1924), «Культура і побут» (додаток до газети «Вісті ВУЦВК») (1924–1928), «Література й мистецтво» (додаток до газети «Вісті ВУЦВК») (1929); «Вісті ВУЦВК» (1919–1941), «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины» (1918–1919), «Коммунист» (1920), «Пролетарий» (1921), «Харьковский Пролетарий» (1924–1934), «Молодой Ленинец» (1924).

Для пошуку інтерпретаційних джерел проаналізовано матеріали фондів бібліотек: Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

– виявлено і розкрито сутність та зміст (організаційна структура, принципи, форми) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр., які стали інструментарієм для комплексного й системного розкриття процесу становлення та розвитку пролеткультівського руху в Україні;

– визначено мету (освітній і культурний розвиток пролетаріату), завдання (теоретичне обґрунтування поняття «пролетарська культура»; створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва і науки; методичне і практичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах) і напрями (освітньо-виховний та культуротворчий) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України як самодіяльної добровільної громадської організації;

– з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-

просвітницьких організацій (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту;

– охарактеризовано організаційну структуру Пролеткульту України як самодіяльної організації – зовнішню (Всеукраїнський Пролеткульт як структурна складова Центрального Комітету Всеросійського Пролеткульту, ЦК КП(б)У, Головополітосвітою, ВЦСПС, ЦК КСМ) та внутрішню (ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, губернські, міські, районні, фабрично-заводські пролеткульти, робітничі клуби, студії, Пролетарський університет, дитячий пролеткульт);

– визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій в Україні: принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь; принцип самоорганізації; принцип формування «нової людини»; принцип колективізму як основа соціальних відносин та культурної творчості; принцип новизни як основа та результат пролетарської культури; принцип провідної ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень; принцип творчої самодіяльності пролетаріату; принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища; принцип творення нового побуту; принцип наукових засад трудових процесів; принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом; принцип ідеологічної пропаганди; принцип демократизації мистецтва; естетичного перетворення дійсності; а також специфічний принцип освітньо-просвітницької діяльності Всеукраїнського Пролеткульту – принцип національної самоідентифікації;

– проаналізовано форми реалізації основних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України: освітньо-виховного – словесні (лекція, бесіда, дискусія (форми: вечори питань і відповідей, клубна пошта, культлотерея, культ-фанти), обговорення, мітинг, збори, консультація, робота над книгою, інструктаж); практичні (поліігри (політрулетка, полілотерея, політтир, політбазар, політфанти, політаукціон, політзагадки, політлото), огляди новин за рубежем, вечори питань і відповідей, спогади про життя і побут робітників до і після революції, агітсуди, історичні суди, «суд над клубом», гучні читальні, вечори книги, листування, «живе кіно», «живий журнал», «кіновечори», екскурсії на виробництво, зустрічі, ігротека, домашня робота); наочні (демонстрація, книжкові виставки, дошка змагань і вітрина відгуків, стінгазети, реферативні повідомлення, оформлення зразків документів, виставки творчих робіт членів клубу, екскурсії на виробництво); культуротворчого – студійна робота: літературна, театральна, музична, образотворчого мистецтва;

– здійснено історико-педагогічні рефлексії щодо діяльності Пролеткульту в Україні, на основі чого встановлено, що його освітньо-просвітницька діяльність в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності висунула концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності за допомогою широкої мережі освітніх закладів;

– *уточнено* поняттєво-категорійний апарат досліджуваної проблеми

(Пролеткульт, освітньо-виховна та культуротворча діяльність); наукове коло українських діячів пролетарської культури (В. Блакитний, В. Коряк, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін.) і регіональну мережу установ Всеукраїнського Пролеткульту (Київ, Одеса (Тираспіль, Маріуполь), Катеринослав, Волинь, Донбас (Ахтирка, Слов'янськ, Овідіополь), Єлизаветград, Миколаїв, Голтський (Первомайський), Полтава (Кременчук), Житомир, Чернігів (Глухів); причини та наслідки ліквідації організацій Пролеткульту в СРСР та УСРР зокрема;

– *подальшого розвитку набули* аналіз опублікованих і неопублікованих джерел згідно із запропонованою в дисертації класифікацією та висвітлення історіографії досліджуваної проблеми на основі хронологічного та проблемно-тематичного підходів; дослідження «українського питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясування ролі і місця Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду; систематизація досліджень різнобічної діяльності пролеткультівських установ у досліджуваній період, згідно із запропонованою в дисертації класифікацією.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи і факти, що стосуються діяльності Пролеткульту в Україні, зокрема організації та функціонування ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, освітніх закладів (серед яких пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, гуртки тощо), регіональних пролеткультівських організацій тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні результати й висновки дослідження (зокрема, виокремлені із загального контексту ті самобутні складові освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України, що відрізняли його від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті) можуть бути використані в ході розв'язання наукових і практичних завдань формування національної культурно-освітньої політики, реформування української освіти, враховані при аналізі освітньо-просвітницької діяльності самодіяльних громадських організацій. Систематизовані й узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії культурно-просвітницького руху, історії педагогіки, історії України; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчальних дисциплін: «Історія педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання», «Історія соціальної роботи», «Історія української культури»; при підготовці навчально-методичного забезпечення та укладанні підручників, посібників із цих дисциплін.

Основні положення дослідження використані у процесі підготовки посібників «Теорія та історія соціального виховання» (2013), «Історія соціальної роботи» (2016); монографії «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX століття)» (2015).

Результати і висновки дослідження можуть бути використані у роботі закладів Міністерства культури України та Міністерства освіти і науки України (театрів, музичних шкіл, бібліотек, музеїв, культурних центрів, шкіл мистецтв, будинків культури, палаців творчості), державних органів, центрів соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді, координаційних центрів та комітетів дитячих організацій, об'єднань та ін.; сприятимуть удосконаленню та урізноманітненню змісту, форм і методів діяльності сучасних закладів позашкільної освіти та громадських організацій тощо.

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2761/01 від 25.10.2016 р.), Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-09 від 12.01.2017 р.), Житомирського національного університету імені Івана Франка (довідка № 1/35 від 13.01.2017 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/232 від 15.02.2017 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-26/61 від 20.01.2017 р.), Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (довідка № 15 від 16.01.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів:

міжнародних – «Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти» (Черкаси, 2011), «Психологія и педагогика инноваций в условиях непрерывного образования» (Ставрополь, 2011), «Наука і освіта у глобалізованому світі: традиції, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013), «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (Мелітополь, 2013), «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Україна – Росія – Сербія – Азербайджан – Польща, 2013), «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Київ, 2013), «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2014), «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (Київ, 2014), «Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2014), «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (Одеса, 2014), «Традиции и инновации в судьбах национальных образовательных систем, посвященной 190-летию со дня рождения К. Д. Ушинского» (Росія, Курськ, 2014), «Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування» (Умань – Суми, 2016), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Республіка Польща, м. Кельце, 2016), «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (Мелітополь, 2016), V Міжнародних Челпанівських психолого-педагогічних читань (Київ, 2016), Літній школі «In the Net of Conflicts» (Польща – Україна – Німеччина, Пекари / Краків, 2016), «Ідея університету у європейському та національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016);

всеукраїнських – «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Науково-методичні основи сучасного навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах: актуальні проблеми, досвід, перспективи вдосконалення» (Харків, 2013), «Формування компетентного фахівця в

умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014), «Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування» (Київ, 2015), «Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів» (Умань, 2015), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 2015), «Історичні, мовні і методологічні тенденції розвитку сучасної освіти» (Харків, 2016), Науково-методологічному семінарі з історії освіти (Київ, 2017).

Результати дослідження обговорювалися й дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедр соціальної педагогіки та соціальної роботи, педагогіки та освітнього менеджменту, Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України, звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2011–2017).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві: у колективній монографії «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (у співавторстві з І. Албул, О. Балдинюк, Л. Березівською та ін.) (2015) здобувачем висвітлено діяльність Пролеткульту як культуротворчої та освітньо-просвітницької організації (0,5 авт. арк.); у навчальному посібнику «Історія соціальної роботи» (у співавторстві з О. Матрос) (2016) здобувачем підготовлено завдання до семінарських занять з історії становлення та розвитку соціальної роботи (3 авт. арк.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 54 наукових працях (2 у співавторстві), серед яких: 2 монографії (1 у співавторстві), 26 статей, які відображають основні наукові результати дослідження, з них 7 – у зарубіжних періодичних фахових виданнях, 15 – апробаційного характеру, 11 праць додатково відображають наукові результати дисертації, з них 2 посібники (1 у співавторстві).

Кандидатську дисертацію на тему «Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897)» захищено у 2009 р. за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (1130 найменувань, з них 15 – іноземними мовами, 384 – архівних джерела), 8 додатків на 499 сторінках. Загальний обсяг роботи – 908 сторінок, із них основного тексту – 409 сторінок. Робота містить 2 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, доцільність і ступінь розробленості тематики дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі; аргументовано концепцію, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру роботи.

У першому розділі – «*Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.)*» – представлено історіографію та здійснено аналіз джерел дослідження, обґрунтовано методологію та уточнено категорійно-понятійний апарат досліджуваної проблеми.

Складність і багатоплановий характер досліджуваної проблеми в історичній ретроспективі, необхідність її системного аналізу зумовили залучення, вивчення та класифікацію широкого кола архівних матеріалів і наукових праць, які розподілені на історіографічні та джерельні.

З'ясовано, що дослідження діяльності Пролеткульту є міждисциплінарним, оскільки вивчається у різних науках: філософії, історії, соціології, культурології, педагогіці, літературознавстві, мистецтвознавстві, що є актуальним і перспективним для всебічного розкриття цього феномену.

Аналіз праць з історіографії дослідження пролеткультівських організацій за період від початку ХХ ст. і до наших днів засвідчив, що процес накопичення знань про Пролеткульт відбувався у декілька етапів, а саме:

– 1-й етап: початок ХХ ст. – перша половина 1917 р. – праці про зародження та обґрунтування концепції «пролетарської культури» (О. Богданов, В. Валер'янов, Ф. Калінін, А. Луначарський, А. Потресов, А. Мартинов, Н. Череванін та ін.), у яких характеризувалися суспільно-політичні перетворення початку ХХ ст. як передумова виникнення пролетарських організацій; праці, що знайомили громадськість із діяльністю перших пролетарських угруповань, висвітлювали перший досвід діяльності цих організацій; розкривали погляди, ідеї щодо «пролетарської культури» як ідеологічної платформи діяльності тощо. Ставлення сучасників до висвітлення процесу зародження, становлення і розвитку об'єднань робітників та хроніка подій мають переважно довідковий, науково-популярний, мемуарний або оглядовий характер;

– 2-й етап: друга половина 1917 р. – перша половина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень про Пролеткульт як самостійну організацію освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування (О. Білецький, П. Безсалько, В. Блакитний, О. Богданов, С. Божко, О. Ведміцький, С. Єфремов, Т. Жукова, В. Ігнатов, Ф. Калінін, В. Керженцев, В. Коряк, В. Кунавін, А. Лейтас, А. Луначарський, В. Львов-Рогачевський, С. Оленев, В. Полянський, М. Растопчіна, А. Удельцов, Я. Яковлев, М. Яшек та ін.). Цей етап вирізняється докорінною зміною засад гуманітарних наук, що характеризувалася переходом від методологічного плюралізму науки (праці з питань розробки концепції пролетарської культури; історії заснування, організаційних засад діяльності Пролеткульту; діяльності регіональних пролеткультів; ролі організації у системі пролетарських літературних організацій, у контексті процесів українізації; про робітничі клуби у структурі пролеткультівських установ; зміст, форми, методи освітньо-виховної діяльності, студійної роботи; зміст і спрямованість пролетарських університетів; дитячий пролеткульт як освітній феномен) до жорсткого структурування на ідейно-теоретичній основі, що спричинене критикою пролеткультівської ідеології та практичної роботи;

– 3-й етап: друга половина 30-х – перша половина 50-х років ХХ ст. – етап припинення, «відступу» (що пов'язано із встановленням системи жорсткого ідеологічного контролю) від вивчення діяльності Пролеткульту, коли праць, за

окремим винятком (А. Щеглов), присвячених цій тематиці, практично не було. Навіть найбільш ґрунтовні праці, що стосувалися розвитку педагогічної думки та освіти, замовчували існування Пролеткульту та його вплив на навчально-виховну практику означеного періоду;

– 4-й етап: друга половина 50-х – 80-і роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень про діяльність Пролеткульту з позицій радянської історіографічної науки (І. Арончик, С. Асенін, Р. Бабійчук, І. Баскевич, В. Горбунов, В. Гришко, С. Гутянський, В. Даниленко, Н. Дементьєв, І. Золотоверхий, В. Єрмаков, І. Іванов, А. Кіреєв, В. Козлов, Ф. Матіцин, В. Новіков, Л. Пинегіна, В. Пономарьов, О. Слуцький, І. Смірнов, Л. Суворов, Л. Ткачова, А. Тростянецький, Т. Хавін, Г. Шевчук, М. Шумаков та ін.). На цьому етапі побачила світ значна кількість видань, у яких, крім розробки загальної концепції історії радянської України 20-х рр. ХХ ст., розкриваються основні тенденції розвитку радянської культури як інтегрованого феномену історії літератури, театру, музичного й образотворчого мистецтва, висвітлюються різні аспекти робітничого життя та надається стереотипна ідеологічна оцінка попередніх досліджень пролеткультівського руху. Основна тенденція радянської історіографії цього етапу – позитивна оцінка ролі партії та радянської держави у розвитку культури на відміну від негативної оцінки діяльності Пролеткульту. Праці характеризуються упередженим ставленням до нього як до явища, необ'єктивністю аналізу архівних документів, замовчуванням думок інших політичних і громадських діячів. У цьому контексті основним критерієм оцінки Пролеткульту вважалися офіційні документи партійних органів. Поступово тематика досліджень розвивалася, збагачувалася – від тотальної критики до висвітлення багатоаспектної діяльності, визначення внеску Пролеткульту у культурно-просвітницький рух досліджуваного періоду. Автори надавали більше фактологічного матеріалу, який був значно об'єктивнішим, правдивішим, що дозволяло ширше поглянути на цей феномен;

– 5-й етап: починаючи з 90-х років ХХ ст. – етап об'єктивного цілісного аналізу діяльності організації (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна, Ю. Калістратов, Г. Касьянов, Т. Комаренко, О. Кручек, С. Кульчицький, М. Левченко, Ю. Луцький, Л. Ніколаєва, М. Парахіна, О. Сухомлинська, М. Шипович, М. Юдін та ін.). З'ясовано, що в українській науці не провадилася розробка історіографії досліджуваної проблеми. Наявні праці радянських та російських дослідників не можуть являти собою ґрунтовну історіографію проблеми, оскільки, по-перше, їхні наукові висновки стосуються, насамперед, історії російського Пролеткульту. По-друге, у загальноісторичному аспекті аналізуються окремі напрями творчої діяльності пролеткультівських організацій: робота літературних, театральних, музичних студій, образотворчого мистецтва. Серед них широкого вивчення набула поетична діяльність членів організації; ґрунтовної розробки досягнуло питання взаємовідносин Пролеткульту та партії у сфері культури. Водночас у наявних наукових працях лише побіжно висвітлюються питання освітньо-просвітницької діяльності організації.

Історіографічний аналіз праць засвідчив недостатню дослідженість процесів становлення і діяльності Пролеткульту в Україні у 1917–1932 рр., що є безумовно актуальним для науково-організаційного забезпечення ретроспективних досліджень

у галузі культури та освіти.

Проаналізовано джерельну базу дослідження. Здійснено узагальнення різних підходів до систематизації та класифікації різного роду матеріалів із проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні, а саме: речові джерела, кіно- і фотодокументи, образотворчі матеріали, письмові джерела. Основу джерельної бази нашого дослідження склали письмові джерела, які диференційовано за такими групами: законодавчо-нормативні документи; друковані матеріали з'їздів; документи й матеріали, що висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваний період; документи та матеріали, що стосуються діяльності Пролеткульту на території України; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); праці самих пролеткультівців про зміст і спрямованість їхньої діяльності; численні друковані збірники документів, статистичних і архівних матеріалів; періодична преса, яка містить значний масив різноманітного матеріалу про культурно-мистецький розвиток України; видання Пролеткульту; Інтернет-ресурси з теми дослідження.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження (підходи, принципи, методи, логіко-структурна модель). Серед методологічних підходів визначено такі: системний, структурний, функціональний, логічний, історичний, конкретно-історичний, синергетичний, парадигмальний, антропологічний, формаційний, аксіологічний, модерністський та ін. Означені підходи ґрунтуються на сукупності методологічних принципів (системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації) та методів (загальнонаукові, загальні історико-педагогічні, спеціально-історичні, часткові історико-педагогічні).

Представлено концепцію дослідження, яка полягає в розгляді процесу становлення і розвитку пролеткультівського руху, що реалізовував освітньо-просвітницькі (оволодіння знаннями, засвоєння соціальних норм, сприйняття естетичних цінностей, сприяння соціалізації особистості) і творчі (накопичення інноваційних знань, утвердження нових норм, створення оригінальних творів мистецтва) завдання у справі створення нової культури, формування нової людини, нового суспільства.

Основою концепції виступає розроблена логіко-структурна модель дослідження освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту у досліджуваний період, взаємопов'язаними складовими якої є: передумови (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), організаційна структура (зовнішня – відносно державних органів, внутрішня – взаємозв'язок системних елементів структури організації із мережею регіональних осередків), принципи і напрями (освітньо-виховний і культуротворчий) протягом періоду діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.).

На основі термінологічного аналізу визначень поняття «Пролеткульт» у науковій літературі та словниково-довідкових виданнях запропоновано його авторське визначення: *Пролеткульт* – самодіяльна освітньо-просвітницька, громадська добровільна організація, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення відповідних організаційно-педагогічних умов для

виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (літературі, музиці, театрі, образотворчому мистецтві) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарських університетах, робітничих клубах, дитячих пролеткультках, театрах, студіях, бібліотеках, музеях, гуртках тощо).

У результаті аналізу змісту освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту виокремлено два провідних напрями: *освітньо-виховний* та *культуротворчий*.

Відповідно *освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань, теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворча діяльність* на основі самодіяльності передбачає творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами установ Пролеткульту і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

У другому розділі – «*Становлення та розвиток Пролеткульту (друга половина 1917 р. – 1932 р.)*» – з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій, охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту.

З'ясовано, що на кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. під впливом європейських тенденцій модернізму з'являлися нові педагогічні теорії, мистецькі напрями і стилі, нові ідеї і суспільні ідеали, що стало причиною появи угруповань з різними ідейно-естетичними та освітніми платформами. Особливим орієнтиром модернізації тогочасного життя стало зростання промислових міст, і, відповідно, поява урбаністичної культури. Процеси індустріалізації охопили всі сфери життя, у тому числі духовну: культуру, мистецтво, освіту тощо. Водночас технічний прогрес із застосуванням нової техніки вимагав підвищення культурного рівня робітників, а отже, зростання духовних потреб, тому особливої гостроти набувала потреба у розгортанні широкої культурно-просвітницької роботи, реалізована концепцією «пролетарської культури» як альтернативного модерного напрямку розвитку тогочасної культури.

Встановлено, що розробники та ідеологи концепції «пролетарської культури» входили до ідейної групи «Вперед», створеної у грудні 1909 р. і зареєстрованої резолюцією пленуму Центрального комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у січні 1910 р. До неї увійшли: О. Богданов, А. Луначарський, Г. Алексинський, М. Горький, Ф. Калінін, П. Лебедєв-Полянський, М. Покровський, В. Менжинський та ін. У 1909 р. в Італії на острові Капрі вони створили фракційну школу, яка стала важливим кроком до виникнення Пролеткульту в 1917 р. Метою їхньої діяльності стало вироблення нової «пролетарської» філософії, літератури, мистецтва і науки. Відтак, «пролетарська культура» вбачалася як широке, багатовимірне явище, яке вбирає в себе не тільки художню, мистецьку творчість – пролетарську поезію, живопис, театр, музику тощо,

а й перш за все освітні і наукові установи, які поширювали б серед пролетаріату широке коло знань, систематизували їх, здобували нові та сприяли соціальному і культурному утвердженню робітничого класу.

Виявлено, що після лютневої революції 1917 р. відбулося ряд подій, які сприяли не лише розвитку пролетарського культурно-просвітницького руху, а й виникненню такої своєрідної організації, як Пролеткульт. З ініціативи А. Луначарського була скликана Перша петроградська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, що відбувалася 16, 17 і 19 жовтня 1917 р., яка і поклала початок Пролеткульту. На конференції створено Центральний комітет пролетарських культурно-просвітницьких організацій Петрограда, його головою обрано А. Луначарського. Юридично створення Пролеткульту зафіксовано в Декреті Ради народних комісарів і Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про створення державної комісії з просвіти», підпорядкованої Наркомпросу, від 9 листопада 1917 р., підписаному В. Леніним і А. Луначарським. 28 листопада 1917 р. обране конференцією Виконавче бюро постановило: Центральний комітет петроградських пролетарських культурно-просвітницьких організацій називати скорочено Пролеткульт.

Результати дослідження свідчать, що з самого початку актуалізувалися питання про роль і місце Пролеткульту в новій системі державної влади та про його взаємовідносини з Наркомпросом. До 1920 р. пролеткультівські організації мали статус відносної автономності, що сприяло поліфонії змісту і форм діяльності Пролеткульту на початкових його етапах діяльності, стало стимулом розвитку самодіяльності його членів і спричинило вияв неординарності, оригінальності їхніх ідей і відповідних форм практичного втілення.

15–20 вересня 1918 р. у Москві відбулася Перша всеросійська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, де вперше обговорювалися питання про будівництво «нової культури». У резолюції конференції викладено програмні засади діяльності Пролеткульту: культурно-освітній рух пролетаріату має посісти самостійне місце поряд із політичним і економічним рухом; завданням Пролеткульту є вироблення пролетарської культури як загальнолюдської; спрямованість освітньо-просвітницької діяльності передбачала всезагальну освіту, виховання пролетаріату за допомогою нового мистецтва, залучення його до творчої самодіяльності. На конференції працювали такі секції: літературно-видавнича, театральна, музична, образотворчих мистецтв, пролетарського університету, клубна; секції, які розглядали питання, що визначали зміст і напрями діяльності Пролеткульту і були висловлені у Резолюції. На засіданнях наголошувалося, що такі ж завдання повинні бути поставлені і в УСРР шляхом створення свого Пролеткульту.

З'ясовано, що в період становлення Пролеткульту виникло дві моделі його діяльності. Одна – автономна, яка здійснювалася пролеткультівцями, інша – розглядала організацію як частину позашкільної освіти дорослих у складі Наркомпросу, який у ті роки об'єднував не лише освітню галузь, а й культуру, дозволяв громадян, що значно розширювало сферу його діяльності. Другу модель обстоювали партійні і державні органи, які постійно намагалися втілити її в життя.

Ключовим у цьому контексті став Перший всеросійський з'їзд Пролеткульту

(Москва, 5–12 жовтня 1920 р.), під час якого головним постало питання про організаційно-правовий статус Пролеткульту, його місце і роль у системі державного будівництва. Внаслідок довгих дискусій 12 жовтня 1920 р. прийнято Резолюцію про злиття Пролеткульту з Наркомпросом. Таким чином, діяльність Пролеткульту як масового громадського руху самостійних і добровільних культурно-просвітницьких організацій підлягала одержавленню і підпорядкуванню партійно-державному апарату.

Погоджуємося із думкою вчених (А. Карпов, Л. Ніколаєва, М. Юдін), що Пролеткульт став передумовою створення, відповідно до декрету Раднаркому від 12 листопада 1920 р., Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіти) у складі Наркомпросу, покликаного об'єднати усю політико-просвітницьку і культурно-просвітницьку роботу в державі.

Встановлено, що після таких подій відбувся розкол серед ідеологів Пролеткульту. Більшість лідерів (В. Плетньов, А. Додонова, Ф. Волгін та ін.) визнали підпорядкування керівництву партії та радянської влади, проте наполягали на самостійності культурно-просвітницького напрямку художньої творчості. Інша група лідерів (О. Богданов, П. Лебедев-Полянський та ін.) намагалися розширити рамки діяльності Пролеткульту не лише у межах культурно-просвітницької роботи, а й у сфері політичній та науковій як пріоритетних. Вони намагалися взяти на себе функцію підготовки ідеологічних та керівних кадрів партії, держави та масових організацій, добивалися повної самостійності Пролеткульту.

17–21 листопада 1921 р. у Москві відбувся Другий всеросійський з'їзд Пролеткульту. 22 листопада 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову «Про Пролеткульт», у якій наголошувалося на необхідності жорстокого підпорядкування пролеткультівських організацій державній владі, доцільності «очищення» пролеткультів від негативних і шкідливих тенденцій для країни Рад. Такі події спричинили появу гострих дискусій на сторінках періодичної преси. Тим часом подальше існування Пролеткульту в радянській Росії перебувало під загрозою. Невдовзі на екстреній IV сесії (7 березня 1923 р.) пленуму ЦК Всеросійського Пролеткульту Агітпроп звинуватив Пролеткульт в «ідеологічних відхиленнях» на основі матеріалів про роботу пролеткультів, які надходили від губкомів. У такий спосіб Агітпроп ЦК РКП(б) виказав невдоволення роботою організації через недостатність партійного впливу на пролеткульти.

У лютому 1925 р. у Москві питання про ліквідацію Пролеткульту розглядало бюро фракції і Президія ВЦРПС. Лідери профспілок у своїх виступах зазначали, що Пролеткульт має суттєві досягнення, проте, враховуючи «паралелізм» у діяльності з профспілками, постала необхідність у ліквідації організації. Згодом, 22 червня 1925 р., було прийнято Постанову оргбюро ЦК РКП(б) «Про пролеткульти», якою пролеткультівські організації були підпорядковані профспілкам.

Результати аналізу джерел засвідчили, що кількість пролеткультівських організацій продовжувала скорочуватися: на території Радянського Союзу у 1925 р. було 11 пролеткультів, а в 1928 – лише 5. Незважаючи на те, що керівники Пролеткульту намагалися зберегти його структуру (ЦК, Раду, президію, місцеві пролеткульти тощо), проте утиски на Пролеткульт з боку профспілок не

припинялися, до того ж складним залишалося його фінансове становище.

Визначальним в історії Пролеткульту став 1932 р. 23 квітня ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», у якій вказувалося, що в умовах, коли «виросли нові літературні і художні кадри», діяльність наявних пролетарських літературно-художніх організацій стає не актуальною і гальмує розмах художньої творчості. Ця постанова безпосередньо стосувалася і пролеткультівських організацій. У результаті 11 червня 1932 р. ЦК Пролеткульту визнав своє подальше існування недоцільним, а 27 серпня відбулося останнє засідання бюро Пролеткульту, яке оголосило, що бюро та інші установи ЦК Пролеткульту із 28 серпня 1932 р. мають бути ліквідовані.

Доведено, що офіційне оформлення Пролеткульту в Україні розпочалося дещо пізніше, ніж у радянській Росії, а саме на початку 1919 р., оскільки протягом 1917–1920 рр. в Україні існували українські уряди і ні про які пролетарські організації упродовж цих років не йшлося. Однак соціалістичні ідеї були популярними серед громадськості, а розвиток промисловості підсилював соціальне значення пролетаріату. Відтак ідея пролетарської культури, разом з іншими культурно-мистецькими концепціями, завойовувала своїх прихильників і в Україні. Особливо ці ідеї поширилися на українських територіях, де закріплювалася радянська влада.

Виявлено, що Всеукраїнський Пролеткульт приєднався до резолюцій Першого Всеросійського з'їзду Пролеткульту (1917), прийняв за основу Статут Пролеткульту і організаційний план, який повторював план Всеросійського Пролеткульту. Разом із тим, особливістю українського пролеткультівського руху було те, що мовне питання з самого початку постало як одне з головних. Незважаючи на те, що переважна більшість робітників були російськомовними, не всі погоджувалися із тотальним перенесенням досвіду Всеросійського Пролеткульту. Зокрема, молода пролетарська інтелігенція під впливом національного піднесення і національної політики ранньорадянського періоду була зорієнтована на розвиток україномовної пролетарської культури у межах УСРР. Відтак, в українському Пролеткультурі виокремилися дві течії: проросійська та проукраїнська, що безпосередньо позначилося на спрямуванні пролетарської творчості та зумовило протистояння між членами організації.

Визначено, що становлення Всеукраїнського Пролеткульту відбувалося за складних обставин: неоднозначної політичної ситуації та сплеску національно-визвольного руху громадянської війни; несприятливої політики Наркомосу, який протистояв самостійній роботі Пролеткульту і наголошував на необхідності його злиття з відділом позашкільної освіти (як і російські, українські організації вимагали автономності, незалежності від органів Наркомосу); несприйняття місцевим населенням – селянами – нової для них «культурної програми» пролетаріату; проведення широкої агітаційної роботи російською мовою, що також не сприяло прихильності місцевого населення; тяжкої фінансової ситуації.

З метою розширення мережі пролеткультівських установ в УСРР Центральний Комітет Всеросійського Пролеткульту в 1920 р. створив Україно-Галицьке Оргбюро та Організаційне бюро України, Кавказу і Дону. Із архівних матеріалів дізнаємося про утворення близько десятки Пролеткультурів у Росії та на території Кавказу, але

через складні умови довелося «утриматися» від організаційної роботи в Україні.

Після офіційного підпорядкування Пролеткульту Наркомпросу в Україні оформлення координаційного центру Всеукраїнського Пролеткульту відбулося 1920 р. під керівництвом В. Блакитного. У цьому ж році Всеукраїнська рада Пролеткульту з Києва була переведена до Харкова, який став столицею Радянської України. Станом на 1921 р. в УСРР були створені і діяли пролеткультівські організації у таких містах: Одеса, Миколаїв, Кременчук, Полтава, Житомир, Тирасполь, Херсон, Київ, Харків, Катеринослав, Донецьк, Первомайськ, Маріуполь, Овідіополь.

1 травня 1922 р. в газеті «Вісті ВУЦВК» з'явилася відозва Пролеткульту «До всіх пролетарських культурно-освітніх організацій України» за підписом В. Блакитного, С. Пилипенка, В. Коряка та В. Сосюри. Єдиним осередком нової пролетарської культури в Україні вважали Пролеткульт. Але на ґрунті національного питання – суперечки стосовно вживання української і російської мов – відбувся розкол серед діячів Всеукраїнського Пролеткульту. Значна частина авторитетних українських діячів залишила лави організації. Відтак, до керівного її складу фактично входили представники російської інтелігенції. Саме цей інцидент став причиною пошуку нових сил для роботи у Пролеткультурі, без яких організація втрачала авторитет і позиції серед української громадськості.

Аналіз архівних джерел засвідчив, що з моменту створення Пролеткульту в Україні його організації поряд із політичним тиском зазнавали постійного контролю ЦК Всеросійського Пролеткульту. У цілому виявилася розбіжність поглядів керівників останнього та Всеукраїнського Пролеткульту про шляхи створення Пролеткульту в загальноукраїнському масштабі. До того ж Пролеткульт в Україні не одержував гарантованих матеріальних засобів, що негативно позначилося на результативності його діяльності. Станом на 1924 р. діяли лише Харківський, Катеринославський, Одеський, Волинський пролеткульти.

Процеси українізації зумовили появу постанови Всеукраїнської ради Пролеткульту (1924) про українізацію своєї роботи, мотивували внесення змін до «Положення про Всеукраїнський Пролеткульт»: ведення діловодства українською мовою; створення україномовних робітничих театрів, студій; активізація української культури. Незважаючи на складні умови (політичні утиски, погане фінансування, постійну критику щодо невикористання української мови та остаточний відхід із Пролеткульту українських діячів), з поступовою українізацією на хвилі політики коренізації відбулося пожвавлення подальшої роботи організації, адже збільшувалося число прихильників, які входили до лав учасників пролеткультівського руху.

Встановлено, що після підпорядкування в 1925 р. пролеткультівських організацій профспілкам становище Всеукраїнського Пролеткульту ставало гіршим. Станом на 1927 р. в Україні діяло лише два Пролеткульти: Харківський і Дніпропетровський. Фактично з 1929 р. Всеукраїнський Пролеткульт припинив свою діяльність.

У третьому розділі – *«Організаційні засади і принципи діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.)»* – здійснено аналіз основних засад діяльності пролеткультівських організацій і визначено принципи їх освітньо-

просвітницької діяльності.

З'ясовано, що у переломний період державного устрою, ідеологічних векторів, суспільної свідомості відбувся розподіл ключових гілок становлення радянської держави: за політичні процеси відповідала партія; за економічний розвиток – профспілка; уперше на державному рівні, за ініціативи пролеткультівських ідеологів, ставилося питання культурного розвитку, за що й відповідав Пролеткульт. Саме діями Пролеткульту було розроблено і обґрунтовано організаційні засади процесу культуротворення у перехідний період, розроблено управлінську вертикаль цієї організації, яка, за свідченнями істориків, мистецтвознавців, культурологів, лягла в основу системи управління державними органами Радянського Союзу.

У дисертації для з'ясування сутності освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських установ проаналізовано організаційну структуру Пролеткульту. З'ясовано, що його організаційні засади задекларовані під час Першої всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій (15–20 вересня 1918 р.) у формі статуту, плану організації та резолюцій. Відповідно до статуту, Всеросійська Рада Пролеткульту стала організаційно завершеною новою формою робітничого руху – осередком, що об'єднував пролетаріат і керував ним у справі будівництва пролетарської культури: рішення конференції і Всеросійської Ради були обов'язковими для усіх пролеткультів.

21 січня 1919 р. Всеросійська рада Пролеткульту прийняла нормативний документ «План організації Пролеткульту», відповідно до якого визначалася структура пролетарських культурно-просвітницьких організацій: основний практичний осередок пролеткульту складала культурно-просвітницька комісія фабрично-заводського підприємства. Фабрично-заводські пролеткульти у великих промислових центрах шляхом конференції створювали районний пролеткульт на чолі з районною радою пролеткульту. Мережа районних пролеткультів шляхом конференції створювала міський пролеткульт, на чолі якого стояла міська рада пролеткульту. Районні пролеткульти, розпорошені по губернії, шляхом конференції створювали губернський пролеткульт. Місцеві пролеткульти мали повну свободу у виборі методів реалізації поставлених завдань. Губернські, міські і районні пролеткульти склалися з таких відділів: інструкторсько-агітаційний, клубний, літературно-видавничий, музично-вокальний, театральний, образотворчих мистецтв, науковий і фінансовий, фізичного розвитку і професійного знання.

На основі аналізу змісту статутних документів з'ясовано, що Пролеткультом уперше задекларовано, створено і в подальшому апробовано структурну мережу освітньо-просвітницької діяльності організацій, про що свідчить: проведення конференцій, виступи з доповідями перед делегатами, прийняття резолюцій, ведення протоколів, звітів та ін. Унікальність цієї системи полягала в тому, що продукована ідея самодіяльності реалізовувалася на практиці, але разом із тим була розроблена управлінська вертикаль як «згори донизу», так і «знизу догори». Саме ухил на самодіяльність, автономність підлягав критиці та остраху державних і партійних органів з подальшим тотальним контролем за творчістю, літературою і мистецтвом. Саме процес «одержавлення» культури почався з розвитком та розмахом діяльності Пролеткульту, задля необхідності здійснення партійної лінії у сфері культури (оскільки чіткого плану в цьому напрямі партія не мала).

На основі програмних документів Всеросійського Пролеткульту було розроблено «Положення про Всеукраїнський Пролеткульт» – республіканську організацію, яка діяла у масштабах УСРР та створювала свої місцеві організації за територіальним принципом (губернські, районні та ін.). Його керівні органи були виборними і обиралися під час конференцій (Всеукраїнської, губернської, міської та ін.). ЦБ Всеукраїнського Пролеткульту у процесі своєї роботи постійно контактувало з ЦК Всеросійського Пролеткульту, керуючись його наказами, розпорядженнями та матеріалами клубної і художньої роботи (плани, програми, методи, репертуар та ін.) останнього. Зворотний зв'язок забезпечувався систематичною звітністю.

Реалізація змісту освітньо-просвітницької діяльності здійснювалася у таких пролеткультівських установах: освітніх – робочі клуби, студії, дитячий пролеткульт, бібліотеки, читальні; наукових – наукові гуртки, пролетарські університети.

З метою інтернаціоналізації діяльності Пролеткульту було створене Міжнародне бюро, яке поставило своїм завданням організувати пролеткульти в різних країнах – Англії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Бельгії, Швейцарії, США, Норвегії. Однак ідея міжнародного пролеткульту не втілилася, хоча в деяких країнах було створено пролетарські культурно-просвітницькі організації, але все ж такого розмаху, як у радянських республіках, пролеткультівський рух за кордоном не набув.

У контексті аналізу змісту і спрямованості освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту, з'ясування засадничих положень концепції «пролетарської культури», усвідомлення загальних вимог до реалізації освітньо-виховної та культуротворчої роботи, на основі вивчення теоретичних підходів, думок, ідей пролеткультівських діячів, визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту: *принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь* (вимога свідомого оволодіння соціокультурним досвідом попередніх епох, використання культурної спадщини на основі критичного аналізу у процесі освітньо-виховної та культуротворчої діяльності, у процесі формування «нової людини»); *принцип самоорганізації* (необхідність долучення кожного учасника пролеткультівських установ до освітньої і творчої діяльності, які розумілися не лише потужним виховним засобом, а й знаряддям соціальної організації людей, засобом впливу на інтелектуальні та емоційні сфери людини, що сприяють самоорганізації з метою подолання стихійності у створенні нової культури); *принцип формування «нової людини»* (здійснення освітньо-виховної і культуротворчої практичної роботи зі створення нової особистості, яка відповідала б реаліям епохи і відрізнялася від усіх попередніх спроб підходами, принципами, формами масового мистецтва і просвіти); *принцип колективізму як основа соціальних відносин та культурної творчості* (як найкращий спосіб розвитку індивідуальності, бо лише в умовах колективізму індивідуальність має повну підтримку, гарантується її розвиток); *принцип новизни як основа та результат пролетарської культури* (насичення змісту освітньо-просвітницької діяльності новизною ідей, тематики, результатів творення у вигляді нової літератури, нового театру, нової музики, нового живопису); *принцип провідної*

ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень (передбачав підвищення розумового, етичного і естетичного рівня освіченості пролетаріату, самостійну творчість); *принцип творчої самодіяльності пролетаріату* (полягав у створенні умов для вияву творчих сил та ініціатив пролетаріату у процесі діяльності, у творчості, що передбачало організацію мережі робітничих клубів, студій); *принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища* (безпосередня трансформація, перероблення світогляду, психології, побуту робітників як суб'єктів суспільно-політичних і соціокультурних перетворень); *принцип творення нового побуту* як середовища процесу творення нової культури (на противагу інтимному, сімейному устрою суспільного життя з індивідуальним споживанням прийшла нова система поглядів на побут, яка ґрунтувалася на ідеях служіння колективу, людської солідарності як запоруки створення нового суспільства); *принцип наукових засад трудових процесів* (працю розглядали рушійною силою розвитку людства, процесом розвитку і вдосконалення людської природи, важливим виховним засобом); *принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом* (мистецтво праці, поезія праці, велич праці, велич її досягнень, захоплення процесом праці); *принцип ідеологічної пропаганди* (насичення освітньо-виховної та культуротворчої діяльності ідеологічним змістом); *принцип демократизації мистецтва* (забезпечення доступності і відкритості пролеткультівських організацій для широких мас пролетаріату, які не мали відповідної професійної освіти); *естетичного перетворення дійсності* (освітньо-культурна діяльність розглядалася як важлива передумова естетичного перетворення дійсності, навколишнього середовища, нового пролетарського побуту).

До специфічних принципів освітньо-просвітницької діяльності саме Всеукраїнського Пролеткульту відносимо *принцип національної самоідентифікації*. Обґрунтування такого принципу обумовлене як поглядами, переконаннями вітчизняних теоретиків концепції пролетарської культури, так і практичною діяльністю пролеткультівських установ у цьому напрямі. В умовах творення «нової» країни, «нової» культури, «нової» людини основним був класовий підхід, за якого пролетарські устремління визнавалися вище за загальнолюдські, а питання національних засад розвитку суспільних відносин нівелювалися, оскільки пролетаріат не має ні батьківщини, ні нації. Опонентами такої парадигми стали вітчизняні діячі Пролеткульту, що позначено особливостями культурно-освітнього розвитку, впливом національно-визвольної боротьби 1917–1919 рр., розвитком національного мистецтва, освіти, літератури, науки тощо.

У четвертому розділі – *«Зміст та напрями освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано робітничий клуб як осередок освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту, визначено зміст і форми освітньо-виховної та культуротворчої діяльності студій Пролеткульту, а також виокремлено наукову складову його діяльності.

Встановлено, що найбільш масовою формою освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту був *робітничий клуб*, що інтегрував у собі навчально-виховну, творчу, просвітницьку, методичну, дозвілєву, соціалізаційну спрямованість. У клубі передбачалося засвоєння певної системи знань, що

поєднувалося із формуванням естетичних смаків і навчанням, здійсненням просвітницьких заходів із суспільно-політичних і соціально-побутових питань, організацією змістовного відпочинку і дозвілля, суспільно корисної та соціально-виховної діяльності. Практична робота клубу набувала організованого і цілеспрямованого характеру, з чітким плануванням та визначеною метою, із загальною програмою для всіх членів.

З метою поглиблення знань, розвитку інтересів і здібностей, клуб організовував гурткову роботу. Гуртки мали конкретно-цільовий характер: наукові, суспільно-політичні, природничо-наукові, з вивчення релігійних питань, виробничих і наукових винаходів, поліпшення умов праці, профруху, художні (музичні, літературні, театральні) та ін. Діяльність гуртків ґрунтувалася на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності. Із самого початку своєї діяльності Пролеткульт закладав основи методики клубної роботи, яка в подальшому набула широкого розповсюдження у робітничих клубах.

З'ясовано, що, відповідно до Статуту, до структури робітничого клубу входили: навчальні курси; студії (драматична, хорова, музична, літературна, образотворчих мистецтв, наукова та ін.), спектаклі, концерти, вечори, екскурсії та ін., бібліотека-читальня, школа з ліквідації неписьменності, кімнати відпочинку, дитячі кімнати, довідкове бюро, гімнастичний зал, буфет та їдальня.

Основними напрямками освітньо-просвітницької діяльності клубів були: ідеологічне виховання; формування навичок створення нового побуту; підготовка та перепідготовка культпрацівників; антирелігійна пропаганда; ліквідація неписьменності; вивчення трудових процесів та діяльності пролетарських підприємств; антиалкогольна боротьба та профілактика; правова просвіта робітників; фізичний розвиток; робота з жінками; підтримка дитячого руху тощо.

Доведено, що важливе завдання виконувала клубна бібліотека. З метою залучення робітників до книги організовувалися книжкові виставки, «гучні» читальні, вечори книги, вечори робочої критики, літературні вечори, літературні суди над героями твору або авторами, конкурси на кращого читця, рекомендація книг, книгоноші тощо. Серед нових форм, які виникли дещо пізніше в діяльності клубів, варто відзначити такі: бесіди-звіти бібліотек на підприємствах, дошка змагань і вітрина відгуків, колективна купівля книг, проведення Дня книги, книжковий базар, театралізовані читання уривків творів та ін.

Формами клубної роботи у літній період були: політлотерея, агітсуд, огляд поточних подій за тиждень, вечори питань і відповідей; фізкультурні ігри, бесіди, жива газета, екскурсії (екскурсії-прогулянки, природничо-наукові, екскурсії батьків з дітьми, екскурсії у підшефні села).

Відповідно до напрямів діяльності визначено функції клубної роботи: освітня, виховна, виробнича, політична, самоосвітня, дозвіллева, художня, естетична.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчив, що при клубах, дотримуючись принципу самодіяльності, були створенні *студії* як творчі об'єднання за інтересами для здібних та обдарованих слухачів, тим самим забезпечувалася диференціація навчання за художньо-мистецькими напрямками: літературним, театральним, музичним, образотворчого мистецтва. Студії мали за

мету не лише розвиток та реалізацію творчих здібностей, а й освітньо-просвітницьке спрямування – навчання основам мистецької діяльності у тій чи іншій галузі, наукове дослідження мистецьких явищ, пошук та обґрунтування нових шляхів можливостей творчої діяльності, нових методів пролеткультівської студійної роботи.

Зміст навчання в *літературних студіях* диференціювався таким чином: перший рівень – загальноосвітній, майбутніх майстрів слова ознайолювали з культурою минулого; другий – спеціальний, що передбачав навчання студійців прийомів літературної творчості (ритміки, метрики, теорії вірша, прози, драматургії і журналістики). Зміст роботи літературних студій: ознайомлення з літературними творами, їх спільний критичний розбір, колективне висловлення зауважень, висновків, самостійна робота з написання рефератів, написання статті, замітки, звіту, нарису, рецензії, інтерв'ю, складання хроніки подій із життя колективу.

Разом із навчальною роботою у літературних студіях практикувалося залучення до творчої роботи, що передбачало: написання кореспондентських матеріалів у газети і журнали; видавничу діяльність, яка спрямовувалася на друк теоретичних підручників і курсів, найкращих творів пролетарських письменників окремими збірниками та альманахами, журналів та газет (офіційним органом Всеукраїнського Пролеткульту був журнал «Зори грядущего» (1921–1922), що виходив у Харкові. Достеменно відомо, що власні періодичні видання мали: Одеський пролеткульт – «Пролетарская культура»; Миколаївський – «Творчество труда», Катеринославський (Дніпропетровський) – «Пролетарское творчество» та ін.). Також здійснювали спільну роботу з театральними і музичними студіями, написання для них п'єс, сценаріїв, матеріалів для «живих газет» та ін.; розробку плакатних текстів, стінгазет, текстів для ілюстрацій та ін.

Встановлено, що слухачі *театральних студій* займалися за програмою, у якій переважали загальноосвітні дисципліни, мистецтво виразного читання, дикція, пластика, ритміка та ін., а також спеціальні предмети за поглибленою програмою: історія театру, мистецтвознавство, акторська майстерність, мистецтво гриму.

Цілком інноваційною поставала ідея масового залучення робітників до активної творчої діяльності, коли учасниками дійства ставали глядачі, що брали участь у масових сценах. Велику симпатію у робітників викликали концерти-мітинги, що влаштовувалися у парках і на майданах, в театрах і на вулицях, у скверах. Така форма роботи отримала назву «театр під відкритим небом».

Виявлено, що діяльність театральних студій Пролеткульту передбачала їх тісну співпрацю з іншими студіями (літературною, музичною та ін.) з метою створення драматичних творів, критичного аналізу, розробки музичного супроводу тощо.

Театральні студії діяли при Першому робітничому театрі, при Театрі робітничої молоді, при робітничих клубах. Також було відкрито експериментальну кінодраматичну студію (Харків, 1927), фото-кіносекцію у місті Харкові (1927). Про розмах, якого набули самодіяльні театральні студії в Україні, свідчать статистичні дані. Так, на кінець 20-х рр. ХХ ст. діяло 5 тисяч драматичних гуртків при робітничих клубах як серед міського, так і серед сільського населення, загальною чисельністю 70 000 осіб, що свідчило про потужний культурницький рух.

Музичну діяльність Пролеткульту очолювали спеціально створені музичні

відділи, як центральні, так і при місцевих пролеткультулах. Освітньо-просвітницька робота передбачала створення умов для засвоєння пролетаріатом досвіду попередніх поколінь з метою створення нових музичних творів. Музична освіта у студіях здійснювалася за такою програмою: оволодіння музичною грамотою; розвиток музичного слуху; хоровий спів; ритміка; лекції і бесіди на музичні теми у супроводі концертів; початковий досвід творення; навчання гри на народних інструментах і організація оркестру; навчання гри на фортепіано та інструментах, які входять до складу симфонічного і духового оркестрів; сольний спів; вокальний та інструментальний ансамблі.

Виявлено, що у суспільно-побутовому житті важливе місце поряд із мітингами займала святкова хода – динамічна демонстрація, під маршову музику духових оркестрів і хоровий спів. Самодіяльні духові оркестри стали неодмінним атрибутом громадського життя. Ці оркестри, пристосовані найкращим чином для виконання музики на відкритому повітрі і в русі, виявилися незамінним і найбільш ефективним засобом звукового оформлення свят, мітингів і гулянь.

Студії образотворчого мистецтва були організовані при більшості пролеткультівських організацій. Студійці оволодівали мистецтвом письма олією, аквареллю, вугіллям, училися мистецтва оформлення, пробували свої сили у виробництві агітаційного образотворчого матеріалу, плакатів, лозунгів, транспарантів. Результати своєї роботи студійці показували на різних виставках, які, як правило, супроводжувалися лекціями і бесідами про мистецтво для відвідувачів.

Виявлено, що учасники образотворчих студій брали активну участь у художньому оформленні всіх державних свят: їх залучали до декорування громадських будівель, клубів, театральних залів, виготовлення плакатів, лозунгів згідно із заданою тематикою. Цілі виробничі майстерні працювали над плакатом, вівіскою, афішою, ілюстрацією, обкладинкою; вони декорували і прикрашали клуби, приміщення, де відбувалися конференції, з'їзди.

На увагу заслуговує практична спрямованість навчальної діяльності, адже студії виступали своєрідними лабораторіями, в яких теоретичні знання апробувалися і засвоювалися за реальних умов. До прикладу: слухачі літературних студій проходили усі етапи публікації своїх творів на шпальтах періодичних видань, збірниках, альманахах (колективне обговорення, редагування, редакційна правка тощо); театральних – акторська гра у театрах, участь у гастрольній діяльності; музичних – участь та публічний виступ у вокальних хорових ансамблях, симфонічних оркестрах; образотворчого мистецтва – виготовлення власних творів, участь у виставках та відповідних конкурсах.

Водночас забезпечувалася наступність і міждисциплінарний взаємозв'язок між студіями: слухачі літературних студій писали сценарії для театральних, музичні – створювали музичні композиції та супровід вистав, образотворчого мистецтва виготовляли декорації, розробляли дизайн газет, стінгазет, журналів, літературних збірників тощо.

«Пролетарська культура» в концепції теоретиків Пролеткульту – надто широке, багатовимірне явище, яке вбирає в себе не тільки художню, мистецьку творчість через створення пролетарської поезії, живопису, театру, музики тощо, а й появу освітніх і наукових установ, які поширювали б серед робітників новітні

знання, систематизували їх, сприяли соціальному і культурному розвитку робітників, формували кадри робітничої інтелігенції. Такі завдання, на переконання теоретиків Пролеткульту, покладалися на вищу пролетарську школу – *пролетарські університети* – цілісну систему культурно-просвітницьких установ наукового спрямування. На рівні ідеї (оскільки практично не вдалося втілити її в життя) продукувалася думка про створення Соціалістичної академії для підготовки наукових кадрів серед тих слухачів робітничих університетів, які виявили нахил до наукової роботи.

Проаналізовано загальний програмний план університету, що передбачав три цикли: підготовчий, після успішного завершення якого можна було продовжити навчання на основному; програма основного циклу поділялася на дві групи предметів – природничу (з математикою) і соціальну, причому пріоритетного значення надавали останній; спеціалізований цикл ділився на технічний, економічний і культурний факультети. Загальною метою навчання був інтегрований досвід, що забезпечувався цілісністю і системністю навчально-виховного процесу. Перший рік навчання передбачався загальний, без поділу на спеціалізації, із другого року здійснювалося залучення до наукової роботи, із третього року передбачався поділ на спеціалізації з їх поглибленим вивченням.

Важливим завданням визнавалося створення пролетарських університетів у регіонах, на які покладалося ведення масової просвітницької роботи. Важливо, що у її реалізації передбачалася значна свобода у практичній діяльності. В архівних джерелах віднайдено відомості про роботу пролетарських університетів на території України у 1919 р., зокрема, у Катеринославі та Кременчуці.

Отже, освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту була спрямована не лише на демократизацію знань, але і на подолання недоліків спеціалізації тогочасної науки, на пошук шляхів об'єднання науки і практики, на вироблення універсальної методології пізнання і систематизації досвіду минулого, на формування раціонального і комплексного підходу до вирішення політичних і економічних проблем. У цього проекту було і соціально-педагогічне завдання: закріпити почуття людської гідності і віру людей у власні можливості та відкрити для них переваги системного мислення.

У п'ятому розділі – *«Історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано «українське питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясовано місце Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду, визначено суперечності та новаторську діяльність Пролеткульту як історико-педагогічного феномену.

Унаслідок революційних перетворень та громадянської війни відбувався інтенсивний процес самоорганізації вітчизняного духовного простору разом із початками інституалізації та структуризації новітньої української культури. Після офіційного встановлення радянська влада формувала підвалини нової культури, яка мала стати інструментом пропаганди нового ладу, поширювала структуру тотального контролю над культурним життям. Погляди на українську культуру серед більшовицьких кіл мали однозначний характер: вона розглядалася як вигадка «буржуазних націоналістів», як плід їхніх романтично-реакційних творів, що й

позначалося на формуванні концепції пролетарської культури. Адже ситуація, яка склалася на початку ХХ ст. в Україні, характеризувалася існуванням глибоких суперечностей між автохтонним за своїм характером селом і асимільованим містом, між українським селянством і російським чи зрусифікованим пролетаріатом. Через що культурні процеси відбувалися на основі дискримінації російськими пролетаріями українських, адже російська мова і культура вважалися прогресивними, пролетарськими, відтак провідними, а все українське було селянським, націоналістичним, відтак непридатним для творення культури майбутнього – пролетарської культури.

До того ж, у першій половині 20-х рр. ХХ ст. в Україні серед її партійного керівництва почалася дискусія з приводу так званої теорії «боротьби двох культур». Суть цієї теорії полягала в тому, що частина політиків вважала, що російська культура – передова (оскільки її носій – пролетаріат), а українська культура – відстала (бо її носієм є селянство і село взагалі). Цю теорію висунув секретар ЦК КПУ(б) Д. Лебідь, проти чого виступили М. Скрипник, В. Затонський та ін. Погляди Д. Лебеда не стали ідейними настановами і офіційною політикою, але вони, безсумнівно, відбивали переконання значної частини зрусифікованого партійного і державного апарату. Рішучий крок до втілення в життя політики українізації було зроблено на XII з'їзді РКП(б), який проголосив політику коренізації (1923).

З'ясовано, що саме Всеукраїнський пролеткульт вирізнявся гостротою національного питання – стосовно вживання української мови, внаслідок чого поступово було українізовано його діяльність: відкривалися українські студії, робота велася українською мовою, навчальні програми доповнювалися курсами з вивчення української мови, створювалися українські театри, українізувалися діючі театри (зокрема, I-й робітничий театр та I-й театр робітничої молоді – Терамбол), поступово усі вистави були українською мовою («Вірінея», «В темну ніч минулого», «Великий комунар», «Комуна в степах» та ін.), активізувався україномовний друк матеріалів (наприклад, поезія «Червоний травень», «Вечір», «В кар'єрі», «Зміна на шахті», «У лаві») тощо.

Як свідчить проведений аналіз, застосування української мови не заперечувалося, але уможлиблювалося в контексті творення пролетарської культури, а не національної, що викликало багато суперечок, неоднозначних думок. На нашу думку, це стало основною причиною занепаду Пролеткульту в Україні. Проукраїнські представники пролеткультівських організацій здебільшого обстоювали національний характер творчості, рідну мову як її основу; об'єктом своєї турботи проголошували історичне буття українського народу. Вони йшли проти загальної тенденції Пролеткульту, де не визнавалося за творчістю жодної національної приналежності, а організована пролетарська творчість розглядалася як вирішальний етап до справді загальнолюдської.

Закцентовано, що досліджуваний період – час появи різноманітних літературно-мистецьких об'єднань, угруповань. На початкових етапах (під керівництвом В. Блакитного) до лав Пролеткульту входили: І. Кулик, В. Коряк, Г. Коцюба, В. Поліщук, М. Любченко, Є. Григоров, Г. Михайліченко, С. Пилипенко,

В. Чумак, М. Хвильовий, М. Йогансен, С. Касянюк, Я. Савченко, В. Сосюра та ін.

Встановлено, що серйозними недоліками у діяльності пролеткультівських літературно-мистецьких організацій було ігнорування національного аспекту, тобто відмежування від української мови, неврахування культури селянства, що історично вмотивовано розвивалося на українських землях. Така виражена тенденційність не знаходила прихильників серед українських письменників. Водночас, Пролеткульт поклав початок до створення широкої мережі літературно-мистецьких організацій у радянській Україні, які здійснили значний внесок у розвиток української радянської культури та літератури зокрема.

Встановлено, що освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту, в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності, висунула концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів та впровадженню новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності, які набули подальшого розвитку в освітній практиці.

Особливість, водночас, і новаторство, що вирізняли пролеткультівські організації того часу, – це офіційна заявка на *самодіяльність та автономність* як масового громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування. Завдяки відносній автономності у перші роки встановлення більшовицького режиму спостерігався широкий розмах пролеткультівського руху, а завдяки самодіяльності – сплеск нових ідей, нових освітніх форм та методів, новацій у творчій діяльності.

Демократичність та ініціативність Пролеткульту проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління. Управлінська система будувалася на принципах демократичного централізму, забезпечення зворотності зв'язку.

Серед суперечливих і водночас визначальних чинників діяльності Пролеткульту – *національне питання*. Історія Пролеткульту демонструє яскравий приклад супротиву нівелюванню національних питань у культурі, мистецтві, освіті незалежно від панівної ідеології, політичного режиму тощо. Результати проведеного дослідження свідчать, що Всеукраїнський Пролеткульт спровокував появу ряду вітчизняних культурно-мистецьких організацій, діяльність яких відображала специфіку культурно-освітнього процесу в Україні.

Пролеткультом було запропоновано і впроваджено новації, серед яких – *диференціація навчання*: зовнішня – наявність багатоманіття типів просвітницьких і культурних установ Пролеткульту; серед яких: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо; та внутрішня, яка передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературним, театральним, музичним та образотворчого мистецтва.

Серед недоліків, спричинених зовнішніми факторами, – посилення політико-ідеологічного тиску на діяльність освітніх установ Пролеткульту, який перебував під ідеологічним і методологічним керівництвом більшовицької партії, погоджував свою роботу з її місцевими організаціями, профспілками, слугуючи провідником їх ідей та заходів. Поряд із цим іще одним недоліком, спричиненим внутрішніми

чинниками, була «класова обмеженість», доступ до закладів Пролеткульту лише представників робітничого класу, що обмежувало доступ до них інших верств населення, зокрема селян.

Новаторство Пролеткульту як освітньо-просвітницької організації полягає у застосуванні якісно нових форм і методів навчально-виховної діяльності, які суттєво вплинули на шкільну та позашкільну освіту, освіту дорослих. Проаналізувавши та виокремивши специфічні ознаки форм і методів навчання, можемо відзначити тісний взаємозв'язок і взаємодоповнення словесних, наочних і практичних методів, які застосовувалися як цілісна система. Основними видами словесних форм і методів були лекція, бесіда, дискусія, пояснення. Після теоретичного навчання розпочиналася робота у студіях, яка спрямовувалася на розвиток творчих можливостей за напрямками: літературним (тези, реферати, конспекти, літературні твори і поезія, технічні і виробничі звіти про проведені спостереження, рецензії, нариси, оповідання і вірші, доповіді, критичні замітки), театральним (вечори самодіяльності, «живе кіно», «жива газета», кіно-вечори, інсценізація судів над клубом, театральні постановки, вечори імprovізацій), музичним (хоровий спів, діяльність ансамблів, оркестрів) і образотворчого мистецтва (виставки, конкурси, виготовлення плакатів, листівок, лозунгів, стінгазет). Творча робота у студіях відходила від випадковості і переходила до методично організованої і набувала постійного неперервного характеру.

У структурі комплексної організації навчання у студіях, клубах, гуртках мистецтво розглядалося як емоційно-естетичний засіб формування свідомості громадян. Особливого значення надавалося тут конструктивно-творчим формам і методам естетичного виховання. Варто відзначити комплексний підхід у реалізації системи естетичного виховання, яке має подвійне значення. По-перше, система естетичного виховання будувалася так, щоб різні види мистецтв постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на людину, тобто у процесі викладання простежувалася тісна взаємодія мистецтв на основі міжпредметних зв'язків. По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності, стало органічною частиною виховання.

Саме Пролеткульт першим пішов назустріч стихійній появі пролетарських письменників, музикантів, художників, акторів і створив для них методичні, навчальні, організаційні основи професійної діяльності. У створених студіях, гуртках, клубах проводилася освітня робота, у процесі якої навчали літературної, театральної, музичної, образотворчої діяльності, а також організовувалися періодичні видання, збірники, альманахи, театри, виставки, участь у яких брали початківців збагачуючи вітчизняну культуру новими формами, образами, темами.

Саме відносна автономія у структурі пролеткультівських установ сприяла утвердженню принципу творчої самодіяльності в освітньо-просвітницькому процесі, а також створенню відповідних умов для самореалізації. Теоретики Пролеткульту творчу самодіяльність розглядали як можливість задоволення художньо-естетичних потреб та самовираження. Провідним завданням творчої самодіяльності виступала організація багатоманітних форм дозвілля і відпочинку з метою розвитку громадської активності, зростання творчого потенціалу, створення умов для самореалізації. Творча самодіяльність продукувалася за визначеними чотирьома

напрямами: літературний (літературні гуртки, студії, літературні вечори, редакційні колегії, видання збірників, альманахів, журналів); театральний (робітничі театри, театральні гуртки, студії, «живі газети», масові вуличні постановки, вечори імпровізації, кіно-майстерні), музичний (хорові колективи, оркестри, творчі звіти), образотворчого мистецтва (гуртки, студійна робота, виставки, конкурси).

До характерних ознак пролеткультівських форм творчої самодіяльності можна віднести: наявність міжособистісного культурного спілкування; підтримка, розвиток і задоволення соціально-культурних потреб особистості; зростання можливостей для виявлення і розвитку художньої самодіяльності, залучення громадськості до культурних досягнень; сприяння соціалізації особистості; внутрішньоклубна демократія; добровільний характер участі тощо.

Серед специфічних особливостей самодіяльних форм Пролеткульту: високий рівень організованості учасників творчої самодіяльності, відсутність у них спеціальної підготовки до здійснення певної творчої діяльності, більш низький, ніж у професійних колективів, рівень виконавської майстерності тощо. Водночас творча самодіяльність стала основною формою долучення до мистецтва, суттєвою складовою всієї системи освітньо-просвітницької діяльності.

Отже, рефлексія діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену дозволила вичленити із загального контексту ті самобутні складові, що відрізняли її від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті. Успішність діяльності сучасної освіти значною мірою залежатиме від того, чи відмовиться в цілому суспільство від стереотипів минулих часів і чи відбиратиме кращий досвід, наукову виховну мудрість на основі їх критичного осмислення.

ВИСНОВКИ

У дисертації виявлено і розкрито сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Окреслено історіографію проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні у 1917–1932 рр. у єдності 5 етапів: початок ХХ ст. – перша половина 1917 р. – зародження та відображення у документах процесу обґрунтування концепції «пролетарської культури»; друга половина 1917 р. – перша половина 30-х років ХХ ст. – етап осмислення освітньо-просвітницьких засад діяльності Пролеткульту; друга половина 30-х – перша половина 50-х років ХХ ст. – етап «відступу» від вивчення явища Пролеткульту і його діяльності; друга половина 50-х – 80-і роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень з вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища; з початку 90-х років ХХ ст. – етап об'єктивного, усебічного дослідження діяльності Пролеткульту у загальноісторичному контексті.

Історіографічний аналіз праць засвідчив недостатню дослідженість процесів становлення і діяльності Пролеткульту в Україні, що є безумовно актуальним для науково-організаційного забезпечення ретроспективних досліджень у галузі

культури та освіти як її ключової складової.

Узагальнено різні підходи до систематизації та класифікації різного роду матеріалів із проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні. Основу джерельної бази нашого дослідження склали письмові джерела, які диференційовано за такими групами: законодавчо-нормативні документи; друковані матеріали з'їздів; документи й матеріали, що висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваній період; документи та матеріали, що стосуються діяльності Пролеткульту на території України; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); праці самих пролеткультівців про зміст і спрямованість їхньої діяльності; численні друковані збірники документів, статистичних і архівних матеріалів; періодична преса, яка містить різноманітний матеріал про культурно-мистецький розвиток України; видання Пролеткульту; Інтернет-ресурси з теми дослідження.

2. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження на основі цілісної характеристики теоретичних підходів (системний, структурний, функціональний, логічний, історичний, конкретно-історичний, синергетичний, парадигмальний, антропологічний, формаційний, аксіологічний, модерністський та ін.), принципів (системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації), методів (історико-структурного, історико-генетичного, історико-компаративістського, історичних паралелей, нарративного, парадигмального, аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання) і логічного поєднання дескриптивної та прескриптивної методологій.

Згідно з концепцією дослідження та структурним аналізом ключових термінів запропоновано визначення поняття *Пролеткульту* як освітньо-просвітницької самодіяльної, громадської добровільної організації, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Виокремлено два провідних напрями освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України. *Освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань, теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворча діяльність* на основі самодіяльності передбачає творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами установ Пролеткульту і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

Обґрунтовані у такий спосіб теоретико-методологічні основи дослідження забезпечили здійснення історико-педагогічної реконструкції освітньо-просвітницької діяльності в Україні.

3. З'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій: *суспільно-політичні* (поширення соціалістичних ідей; революційні рухи початку ХХ ст.; висока активність робітників та зростання їхньої політичної свідомості; надання інтелігенцією особливої ролі робітникам у суспільних трансформаціях; виникнення і поширення ідей про створення особливої культури робітничого класу як підґрунтя нового соціалістичного будівництва і демократичного суспільного життя); *соціально-економічні* (бурхливий розвиток промисловості; активізація процесів індустріалізації і створення індустріального суспільства; збільшення чисельності робітничого класу; його тяжке економічне становище та недотримання основних прав і свобод, що призвело до створення різного роду угруповань); *освітньо-культурні* (стрімкий розвиток науки та культури; активізація освітніх процесів, зумовлених розвитком науки та техніки, поява нових педагогічних течій; активне утворення освітньо-просвітницьких, літературних, мистецьких угруповань з різноманітною ідейно-естетичною платформою; розвиток просвітницької діяльності серед робітників з метою розширення їхнього світогляду, долучення до соціалістичних ідей; виникнення ідей про створення «особливої» пролетарської філософії, науки, мистецтва, творчості і поява носіїв цих ідей, які висунули модерністські моделі з ідеологічним контекстом), а також висвітлити процес становлення та розвитку Пролеткульту як самостійної освітньо-просвітницької організації.

Встановлено, що у 1917–1918 рр. Пролеткульт набув офіційного статусу шляхом прийняття та затвердження статуту і плану діяльності, які були вироблені під час Першої Всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій. На початкових етапах діяльності Пролеткульт отримав автономію у структурі органів радянської держави, мав фінансову підтримку, набув стратегічного статусу ідеолога пролетарської культури, брав участь у процесі формування державної системи управління культурою, набув популярності серед широких верств населення, стрімко розширював мережу пролеткультівських установ, мав масштабну видавничу діяльність. Переломним став 1920 р., коли відбулися зміни у ставленні державної влади до Пролеткульту: втрата відносної автономності та підпорядкування Наркомпросу, активізація дискусій щодо самостійності Пролеткульту з подальшим його підпорядкуванням, чіткою підзвітністю державним органам, надскладне фінансове становище. Відповідно до Постанови оргбюро ЦК РКП(б) від 22 червня 1925 р. «Про пролеткульти» відбулося підпорядкування Пролеткульту профспілкам, а внаслідок прийняття 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП(б) постанови «Про перебудову літературно-художніх організацій» Пролеткульт був ліквідований.

Виокремлено особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту: приєднання до програмних документів Всеросійського Пролеткульту; розробка плану зі створення мережі Пролеткультівських установ у великих українських містах; створення і діяльність Україно-Галицького Оргбюро, Організаційного бюро України, Кавказу і Дону як окремих органів ЦК

Всеросійського Пролеткульту з координування процесів організації Пролеткультів в Україні; об'єктивна необхідність широкої агітаційної роботи та пошук її інноваційних форм; ідеологічна розбіжність із керівниками ЦК Всеросійського Пролеткульту; постійні дискусії щодо його самостійності; неналежне фінансове забезпечення пролеткультівських установ в Україні; неоднозначна ситуація щодо невідповідності постулатів концепції «пролетарської культури» ідеям національно-визвольного руху на українських землях; протистояння діячів українського Пролеткульту з приводу застосування української чи російської мови, що стало передумовою виходу авторитетних вітчизняних діячів зі складу організації і фактичного занепаду Пролеткульту.

4. Охарактеризовано організаційну структуру Пролеткульту України як самодіяльної організації. Всеукраїнський Пролеткульт, створений 1919 р., став республіканською організацією, яка діяла у масштабах УСРР за принципом організаційних засад Всеросійського Пролеткульту. Встановлено, що Всеукраїнський Пролеткульт погоджував свою діяльність із Центральним Комітетом Всеросійського Пролеткульту, ЦК КП(б)У, Головополітосвітою, ВЦСПС, ЦК КСМ. Управлінська вертикаль будувалася таким чином: ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, губернські, міські, районні, фабрично-заводські пролеткульти. При Центральному Комітеті були створені відділи: інструкторсько-агітаційний, клубний, науковий, бібліотечний, літературний, музично-вокальний, образотворчого мистецтва, фізичного розвитку, театральний, видавничий, господарський. Мережа Всеукраїнського пролеткульту охоплювала такі міста: Київ, Одеса (Тираспіль, Маріуполь), Катеринослав, Волинь, Донбас (Ахтирка, Слов'янськ, Овідіополь), Єлизаветград, Миколаїв, Голтський (Первомайський), Полтава (Кременчук), Житомир, Чернігів (Глухів).

Виявлено, що при кожному Пролеткультурі створювалися студії – літературні, театральні, образотворчого мистецтва, музичні. «Центром пролетарської науки», де розроблялися методологічні підходи і концептуальні положення щодо створення пролетарської культури, стали Пролетарські університети, що становили систему культурно-просвітницьких установ, робота яких ґрунтувалася на рівноправ'ї викладачів і студентів та товариській дисципліні. Їх діяльність спрямовувалася на виховання робітничої інтелігенції. Автором ідеї Пролетарських університетів став О. Богданов. На території України Пролетарські університети засновані у 1919 р. у Катеринославі та Кременчуці. Особливе місце у пролеткультівській роботі відводилося Дитячому Пролеткульту, основними формами роботи якого була студійна діяльність при клубах. З метою набуття інтернаціонального характеру Пролеткульту створено Міжнародне бюро, яке мало своїм завданням організувати пролеткульти в таких країнах: Англії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Бельгії, Швейцарії, Америці, Росії (Україна розглядалася як складова Росії), Норвегії.

5. Визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій: принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь; принцип самоорганізації; принцип формування «нової людини»; принцип колективізму як основи соціальних відносин та культурної творчості; принцип новизни як основи та результату пролетарської культури; принцип провідної ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень; принцип творчої

самодіяльності пролетаріату; принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища; принцип творення нового побуту; принцип наукових засад трудових процесів; принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом; принцип ідеологічної пропаганди; принцип демократизації мистецтва; естетичного перетворення дійсності. До специфічних принципів освітньо-просвітницької діяльності саме Всеукраїнського Пролеткульту відносимо принцип національної самоідентифікації.

б. З'ясовано, що визначальне місце у діяльності Пролеткульту України посідало практичне втілення теоретичних положень, оскільки від його членів вимагалось швидко розв'язання актуальних освітньо-виховних завдань. А відтак пролеткультівські організації були зорієнтовані на пошуки або розробку адекватних цим завданням форм діяльності.

Виявлено, що найбільш масовими формами *освітньо-виховної діяльності Пролеткульту* були: *робітничий клуб* – осередок освітньої самодіяльності робітників; *студії* – загальноосвітні та спеціальні осередки залучення робітників до різних видів мистецтва (театральні, музичні, літературні, образотворчі). Аналіз наукових і архівних джерел засвідчив, що освітньо-виховна діяльність проводилася з використанням широкого комплексу масових, групових та індивідуальних форм роботи; серед яких: словесні (лекція, бесіда, дискусія (форми: вечори питань і відповідей, клубна пошта, культ-лотерея, культ-фанти), обговорення, мітинг, збори, консультація, робота над книгою, інструктаж); практичні (політігри (політрулетка, політлотерея, політтир, політбазар, політфанти, політаукціон, політзагадки, політлото), огляди новин за рубежем, вечори питань і відповідей, спогади про життя і побут робітників до і після революції, агітсуди, історичні суди, «суд над клубом», гучні читальні, вечори книги, листування, «живе кіно», «живий журнал», «кіно-вечори», екскурсії на виробництво, зустріч, ігротека, домашня робота); наочні (демонстрація, книжкові виставки, дошка змагань і вітрина відгуків, стінгазети, реферативні повідомлення, оформлення зразків документів, виставки творчих робіт членів клубу, екскурсії на виробництво).

Поряд із освітньо-виховною була важливою *культуротворча діяльність Пролеткульту*, основна форма якої – студійна робота (літературна, театральна, музична, образотворчого мистецтва).

Серед форм роботи *літературних студій*: метод «живого слова» – форми роботи: усна газета, суди, літературні виступи; «метод письмових завдань» – форми роботи: написання заяви, рецензії, наказу адміністративного, виробничого і організаційного характеру, реклами підприємства, написання твору з конкретним завданням, написання агітвіршів на задану тему із завданнями; «метод друкованого слова» – форми роботи: підготовка стінгазет, статей до газет, віршів, кореспонденції тощо; «метод активного залучення до масових дійств» – форми роботи: виступи, вечори, творчі звіти, зустрічі, екскурсії, колективне обговорення нових творів.

Форми роботи *театральних студій*: «агіттексти», підготовка статті чи доповіді, інсценівка газетної статті, складання сценарію, заповнення сценарію текстом, робота над промовою (ораторське мовлення, динамічна промова, ексцентрична промова, співочі навички), робота над рухами, тренаж. Форми виконання диференціювалися на первинні (частушки, балаган, естрада, клоунада,

живе кіно, живі портрети, шумовий оркестр, побутова імпровізація, агітпарад, масове читання, агітплакат) і складні (жива газета, дієва доповідь, агітсуд, огляд, художній вечір, звіти з ілюстраціями, масова постановка, демонстрація, організація масових агітаційних дитячих ігор).

Доведено, що *музичні студії* збагатили мистецьку освіту такими формами: студійна програма оволодіння музичною грамотою (лекції, бесіди, практичні заняття); масові заходи (хори, оркестри, ансамблі тощо); творча самодіяльність (активна концертна діяльність, музичні виступи, огляди і змагання колективів художньої самодіяльності, організація навчання учасників, виставки, участь у відзначенні ювілеїв відомих письменників і композиторів); репертуарно-видавнича діяльність (формування репертуару для колективів, озвучення постановок театральних пролеткультівських студій, різних революційних свят, мітингів, суботників та інших масових дійств).

Установлено, що формами роботи *студій образотворчого мистецтва* були: розробка мотивів-малюнків для облаштування громадських будівель, пролетарських приміщень (внутрішніх та зовнішніх робіт); розробка мотивів-малюнків для впровадження у текстильну галузь; участь у постановці свят праці (жовтень, 1 травня та ін.); декорування театральних будівель, розробка ескізів декорацій для театральних постановок; художнє виконання лозунгів, розробка ескізів плакатів і транспарантів. До того ж підтримання постійного зв'язку і співпраці з театральною і літературною студіями.

7. У ході здійснення історико-педагогічних рефлексій щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні доведено, що саме Всеукраїнський Пролеткульт вирізнявся національною позицією у культурно-освітньому процесі. З його діяльністю загострилося питання подальшого розвитку національної культури та освіти. Дотримуючись принципів автономності та демократизму, представники пролеткультівських організацій УСРР обстоювали власні ініціативи, серед яких на перше місце поставлено і питання застосування української мови у процесі освітньо-виховної та культуротворчої діяльності (використання української мови у ході навчання в студіях; у видавничій справі, літературній, театральній, музичній сфері), урахування історико-культурних особливостей у теоретичному обґрунтуванні та практичному втіленні концепції пролетарської культури.

З огляду на це, зростали суперечності між позиціями, які викристалізувалися у членів Всеукраїнського Пролеткульту, з одного боку – націонал-комуністична україноорієнтована платформа, а з іншого – класово-пролетарська, більшість у якій становили росіяни, які обстоювали місіонерську роль пролетаріату як суб'єкта творення пролетарської культури, без урахування національних питань, культурних особливостей інших соціальних груп – селян, інтелігенції тощо. Ці концептуальні розбіжності спричинили відхід значної частини проукраїнських діячів (В. Блакитний, О. Довженко, С. Пилипенко, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін.) від діяльності Пролеткульту.

Історія Пролеткульту демонструє яскравий приклад супротиву нівелюванню національних питань у культурі, мистецтві, освіті, незалежно від панівної ідеології, політичного режиму тощо. Результати проведеного дослідження свідчать, що Всеукраїнський Пролеткульт спровокував появу ряду вітчизняних культурно-

мистецьких організацій, діяльність яких відображала специфіку культурно-освітнього процесу в Україні.

Встановлено, що освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту в умовах тогочасних суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності мала концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів, новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності, визначальними рисами чого стали: самодіяльність та автономність масового громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; демократичність і ініціативність, що проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління; відстоювання національного питання; диференціація навчання: зовнішня, що мала вияв у багатоманітті типів просвітницьких і культурних установ Пролеткульту: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо, та внутрішня, яка передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературний, театральний, музичний та образотворчого мистецтва.

Таким чином, розв'язання завдань дослідження на основі розкриття теоретико-методологічних засад забезпечило досягнення його мети. Однак проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.). Передусім, заслуговують на окреме вивчення такі питання, як науково-методичне забезпечення пролеткультівської роботи; система підготовки та підвищення кваліфікації працівників організації; дослідження історії створення та діяльності міжнародного пролеткульту; освітньо-просвітницька діяльність вітчизняних пролетарських культурно-просвітницьких організацій у досліджуваній період; внесок відомих діячів (художників, митців, письменників і поетів) у справу становлення і розвитку Всеукраїнського Пролеткульту та «українського питання» як одного з основних напрямів його діяльності тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Кравченко О. О. Всеукраїнський Пролеткульт : освітньо-просвітницька та культуротворча діяльність (1917–1932) : [моногр.] / О. О. Кравченко. – Умань : ПП Жовтий, 2016. – 386 с.
2. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : [моногр.] / авт. кол.: І. В. Албул, О. О. Гоменюк, О. Д. Балдинюк [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий, 2015. – 417 с.

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

3. Кравченко О. О. Образ «нової людини» у концепції пролетарської культури Олександра Богданова / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред.: акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків, 2011. – Вип. 39. – С. 153–162.

4. Кравченко О. О. Пролеткульт : історія заснування та організаційні засади діяльності / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 2. – С. 78–82.

5. Кравченко О. О. Передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій / О. О. Кравченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 20 (231) жовт. 2011. – Луганськ. – С. 249–257.

6. Кравченко О. О. Робочий клуб у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 367–371.

7. Кравченко О. О. Пролетарський університет у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. . (гол ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 7. – С. 271–278.

8. Кравченко О. О. Культурно-просвітницька діяльність театральних студій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2013. – № 2. – С. 72–79.

9. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі державного управління культурно-просвітницькою діяльністю (20–30 рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. М. . Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Ч. 3. – С. 192–202.

10. Кравченко О. О. Першоджерела до історії діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 1. – С. 97–110.

11. Гоменюк О. О. До історії діяльності Київського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 2. – С. 18–23.

12. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі пролетарських літературно-просвітницьких організацій / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т., 2015. – Вип. 735. – С. 71–77.

13. Кравченко О. О. Організаційна структура Пролеткульту як культуротворчої та освітньо-просвітницької організації 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т., 2015. – Вип. 760. – С. 73–80.

14. Гоменюк О. О. Мовне питання у діяльності Пролеткульту в Україні / О. О. Гоменюк // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – № 3 (57). – С. 16–27.

15. Кравченко О. О. Педагогічна культурологія у структурі гуманітарного знання / О. О. Кравченко // Вісник Черкаського університету. Сер. педагогічні науки. – 2016. – № 4. – С. 51–55.

16. Кравченко О. О. Джерельна база дослідження Пролеткульту як історико-педагогічного феномену в Україні у 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – 2016. – Вип. LXX, т. 1. – С. 12–17.

17. Кравченко О. О. Історіографія проблеми дослідження Пролеткульту в

Україні / О. О. Кравченко // Молодий учений. – 2016. – № 12 (39). – С. 449–455.

18. Кравченко О. О. Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – Вип. 2. – С. 175–184.

19. Кравченко О. О. Принципи освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2016. – № 2. – С. 23–32.

20. Кравченко О. О. Культуротворча діяльність Пролеткульту в умовах освітньо-просвітницького руху 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – 2016. – Вип. 73. – С. 17–23.

21. Кравченко О. О. Наукове спрямування діяльності пролеткультивських установ (гурток, студія, робочий клуб, пролетарський університет) / О. О. Кравченко // Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна. – 2017. – Вип. 32. – С. 179–186.

Публікації у наукових фахових виданнях іноземних держав

22. Gomenuk O. O. Club work – basic direction of educationally-elucidative activity of Proletkult / O. Gomenuk // Cambridge Journal of Education and Science, «Cambridge University Press». – 2015. – № 2 (14). – P. 279–286.

23. Kravchenko O. Key principles of formation the concept of proletarian culture (20-ies. XX century) / O. Kravchenko // Asian Journal of Scientific and Educational Research, «Seoul National University Press». – 2015. – № 1 (17). – P. 539–547.

24. Кравченко О. О. Концепція пролетарської культури як ідеологічне підґрунтя діяльності культурно-просвітницьких організацій 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2015. – № 1 (10). – С. 27–30.

25. Гоменюк О. О. Міжнародний Пролеткульт – осередок культурних інтеграційних процесів у Європі у 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Гоменюк // Rocznik Polsko-Ukraiński. – Tom XVII. – Częstochowa, 2015. – S. 455–465.

26. Gomenuk O. Nationality issue in Proletkult activities in Ukraine / O. Gomenuk // GLOKALde is the official e-Journal of UDEEEWANA. – April 2016. – Vol. 2, Nu. 2. – P. 72–82.

27. Gomenuk O. Education and cultural activities of Proletkult (1917–1932): conceptual and categorical analysis / O. Gomenuk // Scientific papers of the Wileton State University of Applied Sciences in Legnica. – 2016. – Vol. 21 (4). – P. 41–53.

28. Кравченко О. О. Освітня і просвітницька діяльність Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Rocznik Polsko-Ukraiński. – Tom XVIII. – Częstochowa, 2016. – S. 291–307.

Опубліковані праці апробаційного характеру

29. Кравченко О. О. Пролетарська культурно-просвітницька організація (1917–1932) як педагогічний феномен / О. О. Кравченко // Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. Л. І. Прокопенка. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2011. – С. 51–53.

30. Кравченко О. А. Культурно-просветительская деятельность Пролеткульту /

О. А. Кравченко // Психология и педагогика инноваций в условиях непрерывного образования : материалы III Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., (Ставрополь, 1 июня – 5 октяб. 2011 г.). – Ставрополь : Бюро новостей, 2011. – С. 185–187.

31. Кравченко О. О. До історії створення міжнародного Пролеткульту / О. О. Кравченко // Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. семінару / ред. кол. : Ярошинська О. О. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 150–154.

32. Кравченко О. О. Міжнародний Пролеткульт як соціокультурний феномен (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Наука і освіта у глобалізованому світі : традиції, сьогодення, перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 2. – С. 95–98.

33. Кравченко О. О. До історії діяльності Пролеткульту на Дніпропетровщині / О. О. Кравченко // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : НО «Відкрите суспільство», 2014. – С. 20–23.

34. Кравченко О. О. Науково-методичні аспекти діяльності Пролетарського університету (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. – С. 19–22.

35. Кравченко О. О. Організаційні засади діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Бойченко В. В., Кравченко О. О., Ткачук Л. В]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 104–109.

36. Кравченко О. О. Феномен Пролеткульту в інтерпретації зарубіжних і вітчизняних дослідників / О. О. Кравченко // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти : зб. тез і анотованих матеріалів XIV Всеукр. історико-пед. наук.-практ. конф. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 61.

37. Кравченко О. О. До історії діяльності Пролеткульту на українських землях / О. О. Кравченко // Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства : можливе та реальне : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2014. – С. 22–26.

38. Кравченко О. О. Зміст та спрямованість студій образотворчого мистецтва Пролеткульту / О. О. Кравченко // Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2014. – С. 6–9.

39. Гоменюк О. О. До історії діяльності Київського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 жовт. 2015 р. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, Державна наук.-пед. б-ка ім. В. О. Сухомлинського, Благодійний фонд сприяння розвитку освіти ім. Б. Грінченка ; редкол. : О. В. Сухомлинська, Л. Л. Хоружа,

В. В. Прошкін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 67–77.

40. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі пролетарських літературно-просвітницьких організацій в Україні / О. О. Кравченко // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, (Умань, 26 лют. 2015 р.) / ред. кол.: Бойченко В. В., Кравченко О. О., Ткачук Л. В. – Другий вип. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 73–76.

41. Гоменюк О. О. До історії діяльності Харківського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Історичні, мовні і методологічні тенденції розвитку сучасної освіти : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студ. (Харків, 7–8 квіт. 2016 р.). – Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. – С. 13–15.

42. Гоменюк О. О. До історії діяльності Катеринославського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах : матеріали Всеукр. наук. конф., (Дніпропетровськ, 29–30 квіт. 2016 р.) / [наук. ред. О. Ю. Висоцький]. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2016. – Ч. I. – С. 229–231.

43. Кравченко О. О. Наукове спрямування пролеткультівських установ і розвиток університетської освіти / О. О. Кравченко // Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи : зб. тез наук.-практ. конф. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 46–47.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження*

44. Теорія та історія соціального виховання : навчальний посібник / уклад. О. О. Кравченко. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 156 с.

45. Історія соціальної роботи : навч. посіб. / [уклад. : О. О. Кравченко, О. О. Матрос]. – Умань, 2016. – 68 с.

46. Кравченко О. А. Теоретические основы и ценностные ориентиры социального воспитания / О. А. Кравченко // Ценности профессиональной деятельности современного педагога : межвузовский сб. науч. трудов / под общ. ред. : М. И. Лукьяновой, Е. А. Лодатко. – Черкассы ; Ульяновск, 2011. – С. 173–181.

47. Кравченко О. О. Соціальне виховання як наукова категорія соціальної педагогіки / О. О. Кравченко // Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych. – Tom 2. Możliwości i zagrożenia dla rozwoju człowieka w perspektywie europejskiej. – Rzeszów, 2012. – S. 320–328.

48. Кравченко О. О. Пролеткульт як соціально-культурний рух 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя : зб. наук. пр. / відп. ред. : В. І. Марочко, А. Г. Морозов. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 448–455.

49. Кравченко О. О. Дитячий клубний рух – один із напрямів роботи Пролеткульту (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Права дитини : від витоків до сьогодення : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. / [ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.] – Умань : ФОП Жовтий, 2013. – С. 90–92.

50. Кравченко О. О. Організаційно-педагогічні аспекти діяльності музичних студій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. А. Журби. – Ч. III. – Луганськ : ФОП Котова О. В., 2013. – С. 67–70.

51. Кравченко О. О. Пролетарська культурно-просвітницька організація як історико-педагогічний феномен / О. О. Кравченко // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. А. Журби. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – Ч. II. – С. 147–149.

52. Кравченко О. О. Культурна спадщина як предмет дискусій серед діячів Пролеткульту (20-ті рр. XX ст.) / О. О. Кравченко // Versus : наук. журн. відкритого доступу з проблем сучасної філософії. – 2013. – № 1. – С. 49–53.

53. Кравченко О. О. Освітній потенціал діяльності Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Дод. 3 до Вип. 36, т. I (17) : Тематичний вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2016. – С. 344–353.

54. Кравченко О. О. Теоретичні аспекти культурологічної складової освітніх процесів / О. О. Кравченко // Людина в умовах мінливості соціокультурного простору : духовно-практичний вимір : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / ред.-упоряд. : Р. І. Олексенко, М. В. Бурдюк. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького. – 2016. – Ч. II : Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення. – С. 108–112.

АНОТАЦІЇ

Кравченко О. О. Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту України у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2017.

У дисертації виявлено і розкрито сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр. Окреслено історіографію проблеми та проаналізовано джерельну базу дослідження; обґрунтовано теоретико-методологічні основи та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

З'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту. Охарактеризовано організаційну структуру та визначено принципи, проаналізовано форми реалізації основних напрямів освітньо-просвітницької діяльності (освітньо-виховний та культуротворчий) Пролеткульту як громадської організації у досліджуваній період. Здійснено історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні.

Ключові слова: Пролеткульт України, освітньо-просвітницька діяльність, українізація, пролетарська культура, робітничий клуб, студії, пролетарський університет, дитячий пролеткульт.

Кравченко О. А. Образовательно-просветительская деятельность Пролеткульта Украины в структуре общественно-исторических изменений (1917–1932 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2017.

В диссертации выявлена и раскрыта сущность и содержание образовательно-просветительской деятельности Пролеткульта Украины в контексте общественно-исторических изменений в 1917–1932 гг. Определено историографию проблемы и проанализировано источниковую базу исследования; обоснованы теоретико-методологические основы и понятийно-категориальный аппарат исследования.

Выявлены предпосылки возникновения пролетарских культурно-просветительских организаций (общественно-политические, социально-экономические, образовательно-культурные), дана характеристика зарождения и развития Пролеткульта как организации всесоюзного уровня, раскрыты особенности создания и деятельности Всеукраинского Пролеткульта. Раскрыта организационная структура и определены принципы, проанализированы формы реализации основных направлений образовательно-просветительской деятельности (образовательно-воспитательный и культуротворческий) Пролеткульта как общественной организации в исследуемый период. Осуществлены историко-педагогические рефлексии образовательно-просветительской деятельности Пролеткульта в Украине.

Ключевые слова: Пролеткульт Украины, образовательно-просветительская деятельность, украинизация, пролетарская культура, рабочий клуб, студии, пролетарский университет, детский пролеткульт.

Kravchenko O. O. The Proletkult's educational and enlightenment activities during social and historical transformations in Ukraine (1917–1932). – Manuscript.

Thesis for Doctor Degree in Pedagogy, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2017.

The thesis shows the essence and reveals the contents of educational and enlightenment activities of the Proletkult (proletarian cultural and educational organizations) during social and historical transformations in 1917–1932 in Ukraine. The historiography of the scientific problem is composed and the source base of the investigated issue is analyzed; theoretical and methodological principles and main scientific elements of the research are established.

Based on the research concept and on structural analysis of key terms, the definition of the term «the Proletkult» is proposed. It is stated as an educational, self-governed, public voluntary organization, the purpose of which was to contribute to the educational and cultural development of the proletariat, to create appropriate organizational and pedagogical conditions for the identification and development of the creative potential in the working population (the proletariat) in various fields of art (literature, music, theatre, fine arts) and science, to provide educational and cultural work in Proletkult institutions (proletarian universities, workers' clubs, Proletcults for children, theatres, workshop, libraries, museums, clubs, etc.).

Social, political, economic, educational and cultural preconditions for creation of

proletarian enlightenment and educational organizations are clarified, the formation and development of the Proletkult as an organization of all-Union level are described, the main features of All-Ukrainian Proletkult's formation and activity are revealed.

The organizational structure of the Proletkult as a self-governed organization is described. The principles of educational and enlightenment activity made by the Proletkult organizations are defined. They are as follows: principle of the objective necessity for critical rethinking of previous generations' cultural and educational experience; principle of self-organization; principle of a "new man" formation; principle of collectivism as the basis for social relations and cultural creativity; principle of novelty as the basis and result of a proletarian culture; principle of the leading role of the proletariat as the subject of cultural transformation; principle of the proletariat's creative activity; principle of transformation and rethinking of ideological views and the psychological bases of the proletarian environment; principle of creating a new way of life; principle of scientific base for labour processes; principle of close interconnection of creative activity with production; principle of ideological propaganda; principle of art democratization, aesthetic transformation of reality. Among the specific principles of educational and enlightenment activities of the All-Ukrainian Proletkult the author distinguishes the principle of national self-identification.

The principles of educational and enlightenment activity made by the Proletkult organizations are defined. They are as follows: principle of the objective necessity for critical rethinking of previous generations' cultural and educational experience; principle of self-organization; principle of a "new man" formation; principle of collectivism as the basis for social relations and cultural creativity; principle of scientific base for labour processes; principle of close interconnection of creative activity with production; principle of ideological propaganda; principle of art democratization, aesthetic transformation of reality. Among the specific principles of educational and enlightenment activities of the All-Ukrainian Proletkult the author distinguishes the principle of national self-identification.

It was discovered that the most massive forms of educational and enlightenment activity of the Proletkult were: the working club – the centre of educational and amateur activities for workers; workshops – general educational and special activities for workers' involvement in various types of art (theatrical, musical, literary, visual). The main form of the Proletkult cultural and creative activities was the work in clubs. It was also considered as an important part of the Proletkult activities.

The thesis presents historical and pedagogical reflections on the educational and enlightenment activities of the Proletkult in Ukraine. It was established that the educational and enlightenment activities of the Proletkult during contemporary social transformations and the reformation of all spheres of life had a concept of cultural development with its further introduction in a wide network of educational institutions, innovative forms and methods of such activities. The decisive features of this process were: amateur activities and the autonomy of the mass public movement having educational and cultural orientation; democracy and initiative abilities, manifested in the process of self-organization and self-governance; defending the national ideas and opposition to the levelling of national issues in culture, art, education, regardless of the dominant ideology, political regime, etc.; differentiation of education: the external direction manifested in many types of Proletkult educational and cultural institutions

(working clubs, circles, workshops, libraries, proletarian universities, proletkults for children, etc.), and internal direction taking into consideration the interests, students' educational, cognitive and creative possibilities (literary, theatrical, musical and fine arts).

Key words: the Proletkult in Ukraine, educational, cultural and creative activities, ukrainization, proletarian culture, workers' club, workshops, proletarian university, the Proletkult for children.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процеси державотворення, зорієнтовані на демократичний розвиток, інтеграцію у світовий геополітичний і соціокультурний простір, економічне процвітання, мають бути підсилені культурною політикою духовного піднесення, морального очищення, громадянськості, національної ідентифікації та свідомості. Суголосною сучасним викликам є мета «Довгострокової стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року» (2015) – створення умов для сприяння творчій активності громадянина і формування в Україні суспільства європейського рівня, що передбачає забезпечення реалізації політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини, засвоєння та використання новітніх знань і технологій, збереження безцінної культурно-духовної спадщини. Стратегія визначає основні напрями розвитку країни, які мають вивести сферу культури і творчості з периферії суспільно-політичних інтересів, забезпечивши їй провідне місце в суспільно-економічному розвитку України.

Успішна реалізація означених вище трансформацій зумовлена тісним взаємовпливом і взаємозв'язком процесів суспільного розвитку та діяльності громадських структур, у сфері культури зокрема. Держава актуалізує необхідність збереження і підтримки культури через систему освіти шляхом національного виховання, яке спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури. З одного боку, суспільство зацікавлене у культурі, яка б виступала підтримкою у процесі реформаційних перетворень, з іншого – культурі, як специфічному виду діяльності суспільства, необхідна підтримка країни.

Поліфонічність цього процесу з акцентом на людському капіталі актуалізує історико-педагогічні дослідження, детерміновані необхідністю критичного осмислення з позицій сучасних методологічних підходів освітньої теорії і практики, передусім для розуміння її теперішнього стану й прогнозування її майбутнього розвитку. Тому історичний аналіз культурно-освітніх надбань варто зорієнтувати в майбутнє, необхідно намагатися знайти зв'язок минулого із сучасністю, а з урахуванням вищевказаних тенденцій визначити шляхи вдосконалення подальшого розвитку культурних і освітніх процесів, дослідження яких сприятиме уникненню помилок, виявленню досягнень та інноваційного потенціалу сучасного культурно-освітнього розвитку, а також проектуванню його у майбутньому.

У контексті відновлення громадянського суспільства у руслі демократизму, патріотизму, інтеграції національних і європейських цінностей актуалізується діяльність громадсько-просвітницьких і культурно-освітніх організацій, які в умовах суспільних перетворень стають «помічниками» держави, своєрідним індикатором соціального поступу.

Серед малодосліджених феноменів культурної та освітньої історії залишається діяльність Пролеткульту (1917–1932 рр.) – освітньо-просвітницької та культуротворчої організації, яка амбітно в умовах тоталітарного ідеологічного режиму робила заявку на автономність та незалежність, уперше поряд із політичними та економічними питаннями державотворення заявила про роль культурного розвитку як чинника формування соціального капіталу країни. Задля

цього теоретиками Пролеткульту обґрунтовувалися відповідні організаційно-педагогічні умови для виявлення та розвитку творчого потенціалу населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науки, методичного і практичного забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, гуртки тощо).

На жаль, довгий час Пролеткульт оцінювався однозначно негативно, зазнавав тотальної критики згідно з кон'юнктурними схемами, без урахування досягнень та позитивного досвіду роботи, що унеможливило виявити пласт історико-педагогічного знання у процесі «розшаровування» освітньої теорії і практики досліджуваного періоду для їх усебічного і цілісного вивчення. Водночас, об'єктивне дослідження феномену Пролеткульту дозволить доповнити історію вітчизняного культурно-освітнього розвитку 20-х рр. ХХ ст., виявити суперечливі аспекти діяльності громадських організацій досліджуваного періоду, що впродовж століть розглядаються стереотипно. Саме Пролеткульт потребує критичного підходу у контексті вивчення розвитку національного культурно-просвітницького руху, що водночас постав як організаційне утворення «всесоюзного значення», так і чинник загострення українозорієнтованої діяльності освітніх та мистецьких угруповань того часу.

Першим до вивчення цієї проблематики на початку ХХ ст. звернувся О. Богданов, який розглядав культуру як універсальний творчий метод, технологію організації соціального буття людей, підняття рівня їхньої освіченості та духовного розвитку. Праці ученого стали фундаментальними у виробленні концепції «пролетарської культури», засадничою базою для обґрунтування повноцінності та повноправності культури поряд з економікою і політикою.

Подальше наукове осмислення досліджуваного феномену пов'язане із виявленням його специфічних можливостей і припадає на 20-і – першу половину 30-х років ХХ ст. – період розвитку Пролеткульту як освітньо-просвітницької і культуротворчої організації, представлений працями М. Архипенка, П. Безсалька, О. Білецького, В. Блакитного, О. Ведміцького, С. Єфремова, Т. Жукової, В. Затонського, В. Ігнатова, Ф. Калініна, В. Керженцова, В. Коряка, А. Луначарського, В. Львов-Рогачевського, В. Полянського та ін.

Після майже 20-річної перерви в історіографії досліджуваної проблеми, починаючи з середини 50-х років ХХ ст., з'являються праці радянських науковців (І. Арончик, С. Асенін, І. Баскевич, В. Горбунов, Н. Дементьєва, А. Кіреєв, Ф. Матіцин, В. Новіков, В. Пономарьов, І. Смірнов, Л. Суворов, Т. Хавін, М. Шумаков та ін.) з питань різнобічної діяльності Пролеткульту, зберігаючи методологічні штампи на зразок «хибність пролеткультівських тверджень», їх «антимарксистський характер», «ворожа партії організація» тощо. Таку ж методологічну позицію зайняли й українські автори радянського періоду (Р. Бабійчук, В. Гришко, С. Гутянський, І. Золотоверхий, О. Слуцький, А. Тростянецький, Г. Шевчук та ін.). З-поміж інших заслуговує на увагу перше монографічне видання з історії Пролеткульту В. Горбунова, у якому, незважаючи на типові радянські методологічні штампи, висвітлено діяльність організації та її еволюцію у контексті взаємовідносин із партією та радянською державою.

Історія діяльності Пролеткульту висвітлена й у працях сучасних російських дослідників (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна, М. Левченко, Л. Ніколаєва, М. Юдін та ін.), у яких висвітлено роль і місце культурно-просвітницьких організацій у радянському суспільстві, проаналізовано поетичну систему і функціонування в ідеологічних і літературних контекстах епохи, розкрито історію регіональних пролеткультів.

Сучасні вітчизняні вчені (В. Даниленко, Г. Касьянов, Т. Комаренко, О. Кручек, С. Кульчицький, Ю. Луцький, М. Парахіна, Ю. Шаповал, М. Шипович та ін.) здійснюють дослідження комуністичної доктрини, її реального змісту, внутрішніх суперечностей, генезису; з'ясовують комуністичні злочини (їх докази і спрямованість, відповідальність за них, гарантію щодо неповторення), відновлюють роль інтелігенції у національно-визвольних змаганнях.

Заслужують на увагу наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які здійснили аналіз діяльності громадських організацій у контексті актуальних проблем історико-педагогічної науки, серед яких праці Л. Березівської, А. Бойко, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, С. Дмитренко, І. Зайченка, С. Лободи, Н. Коляди, В. Курила, О. Петренко, Н. Побірченко, Н. Савченко, Н. Сейко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої, Є. Хрикова, С. Черкасової та ін.

Історіографічний огляд проблеми діяльності Пролеткульту в Україні у досліджуваний період засвідчив, що переважна більшість наукових робіт має суто історичне або культурологічне спрямування, інші ж опосередковано стосуються досліджуваної теми (переважно в контексті розвитку літературних процесів, культурології, у руслі взаємовідносин із партією та радянською державою) та мають фрагментарний характер. Спеціальних наукових праць, присвячених вивченню освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні (з його суперечностями, недоліками і здобутками) у контексті тогочасних суспільно-історичних змін, немає.

Отже, ураховуючи нерозробленість наукової проблеми, її актуальність для сучасного історико-педагогічного знання, обрано тему дисертаційного дослідження – **«Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту України у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукових тем кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0111U007547) та держбюджетних тем «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)», 2010–2012 рр. (державний реєстраційний номер 0111U000212), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.)», 2013–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0113U000331), Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тему дослідження затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 21.02.2011 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 29.03.2011 р.).

Мета дослідження – виявити і розкрити сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр.

Відповідно до теми та мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Окреслити історіографію проблеми та проаналізувати джерельну базу дослідження.
2. Обґрунтувати теоретико-методологічні основи та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.
3. З'ясувати передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій, а також висвітлити особливості становлення та розвитку Пролеткульту України як самодіяльної освітньо-просвітницької організації у 1917–1932 рр.
4. Охарактеризувати організаційну структуру Пролеткульту України як громадської організації.
5. Визначити принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій у досліджуваний період.
6. Проаналізувати форми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України у 1917–1932 рр.
7. Здійснити історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні.

Об'єкт дослідження – громадський культурно-просвітницький рух в Україні у першій третині ХХ ст. в контексті суспільно-історичних змін.

Предмет дослідження – передумови, організаційна структура, принципи і форми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України у 1917–1932 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1917 р. по 1932 р. Вибір *нижньої хронологічної межі* дослідження визначається тим, що у жовтні 1917 р. Пролеткульт набув організаційної форми як самодіяльна культурно-просвітницька і літературно-художня організація. Хоча на теренах України Пролеткульт утвердився на початку 1919 р., вмотивованим є вивчення передумов виникнення, особливостей становлення Всеросійського Пролеткульту як координаційного центру регіональних пролеткультів. У 1924 р. Пролеткульт України формально припинив свою діяльність. Незважаючи на політичні утиски, погане фінансування, постійну критику щодо невикористання української мови та остаточний відхід із організації українських діячів, Всеукраїнський Пролеткульт продовжив діяти на нових організаційних засадах. Тому *верхньою межею* дослідження обрано 1932 р., що пов'язано із прийняттям 23 квітня 1932 р. постанови ЦК ВКП (б) «Про перебудову літературно-художніх організацій», в якій діяльність Пролеткульту проголошувалася недоцільною, внаслідок чого пролеткультівські установи припинили своє існування.

Концептуальні засади дослідження. В основу дослідження покладено системно-хронологічний підхід до розгляду розвитку пролеткультівського руху як складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що відбувався у контексті суспільно-політичних, соціально-культурних і педагогічних детермінант. А відтак концепція дослідження ґрунтується на твердженні про те, що Пролеткульт – освітньо-просвітницька самодіяльна, громадська добровільна організація, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення

відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Системоформуючою концептуальною ідеєю дослідження є виокремлення двох провідних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України – освітньо-виховного та культуротворчого.

Відповідно *освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань існуючих теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації, і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворчу діяльність* на основі самодіяльності розглядаємо як творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами пролеткультівських установ і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

Інструментом дослідження освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту обрано розроблену логіко-структурну модель у єдності таких взаємопов'язаних складових: передумови (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), організаційна структура (зовнішня – відносно державних органів, внутрішня – взаємозв'язок системних елементів структури організації із мережею регіональних осередків), принципи, напрями (освітньо-виховний і культуротворчий) і форми діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.).

Пролеткульт у дослідженні розглядається як освітньо-просвітницька самодіяльна, громадська добровільна організація, яка реалізовувала освітньо-просвітницькі (оволодіння знаннями, засвоєння соціальних норм, сприйняття естетичних цінностей, сприяння соціалізації особистості) і творчі (накопичення інноваційних знань, утвердження нових норм, створення оригінальних творів мистецтва) завдання у справі створення нової культури, формування нової людини, нового суспільства.

Реалізація цих завдань відбувалася неоднозначно в залежності від зовнішніх обставин та внутрішніх чинників, постійної динаміки змін кількісних і якісних показників, що важливо простежити з метою з'ясування передумов зародження Пролеткульту як соціокультурного явища, підстав та підвалин прогресивної, інноваційної освітньо-виховної діяльності свого часу, визначення ефективних форм культуротворчої діяльності серед широких верств населення, виокремлення причин занепаду масової організації з метою врахування вітчизняного історико-педагогічного досвіду у подальшому розвитку освітньої теорії і практики.

Методологічну основу дослідження склала сукупність *підходів: системний підхід* зумовив можливість урахування багатогранності сторін,

елементів, відношень, внутрішніх і зовнішніх факторів у становленні і розвитку Пролеткульту в Україні; *структурний підхід* дозволив виявити і розкрити структуру досліджуваного феномену; *функціональний підхід* акцентував увагу на різних аспектах діяльності Пролеткульту: його діяльності у часі й просторі, його функціональному призначенні; *логічний підхід* передбачив розгляд досліджуваного педагогічного явища як перебігу певного процесу, у ході якого сформувалися умови його подальшого існування як стійкого явища; *історичний підхід* спроектував предмет вивчення не просто всебічно, а в динаміці і «саморусі», через виявлення суперечностей, властивостей і взаємозв'язків у контексті особливостей відповідної епохи; *конкретно-історичний підхід* надав першорядної уваги дослідженню майже невідомого для українського наукового простору феномену Пролеткульту як достеменного факту в історії та історії освіти зокрема, зі своїми позитивними та негативними сторонами діяльності, конкретними формами і методами, багато в чому інноваційними; *синергетичний підхід* дав змогу схарактеризувати Пролеткульт як відкриту систему, що взаємодіяла з тогочасними культурними й освітніми структурами часу, фокусувати увагу на багатоваріантності і неоднозначності процесу становлення і розвитку Пролеткульту, його залежності від різних факторів і умов; *парадигмальний підхід* актуалізував багатогранність сторін і параметрів явища Пролеткульту, дав можливість представити і оцінити його як системний об'єкт, що нелінійно розвивається, соціально, культурно і науково детермінується; *антропологічний підхід* сконцентрував увагу на людському капіталі, на самих особистостях, їхніх рисах, що сформували і спрямовували діяльність Пролеткульту у просторі тогочасного суспільного життя; *формаційний підхід* сприяв висвітленню освітньо-культурної діяльності Пролеткульту в умовах існування різних формаційних утворень на території України; *модерністський підхід* забезпечив вивчення освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту з позиції теорії та методології модернізму і дав можливість більш виважено інтерпретувати тенденції і факти розвитку науки про людину, пов'язані з перетворенням і оновленням культури, суспільства, освітньої системи та формуванням «нової» людини; *аксіологічний підхід* допоміг розглянути діяльність Пролеткульту як духовну, культурну потребу суспільства в період творення нових цінностей, нової ідеології, нової культури і нової освіти.

Визначені підходи до проблеми дослідження передбачають опору на методологічні *принципи*: системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації.

Теоретичною основою дослідження стали: концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки (Л. Березівська, А. Бойко, М. Богуславський, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, О. Джуринський, Н. Дічек, Е. Дніпров, І. Зайченко, Н. Коляда, В. Курило, С. Лобода, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.); теоретичні розробки в галузі культурології, мистецтвознавства, педагогічної культурології (Ю. Богуцький, В. Гасанова, Г. Романенко, А. Свідзінський, Л. Троєльнікова, В. Шейко, Н. Щубелка та ін.); методологічні засади позашкільної освіти і виховання (І. Бех, О. Биковська, В. Вербицький, Т. Сущенко та ін.); методологічні засади вивчення діяльності громадських організацій (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна,

М. Левченко, Л. Ніколаєва, О. Сухомлинська, М. Юдін та ін.).

Відповідно до поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

загальнонаукові методи – історичний, логічний, наукової класифікації, теоретичного аналізу і синтезу, наративу (для аналітичної обробки джерел дослідження та обґрунтування його теоретико-методологічних основ);

загальні історико-педагогічні методи – історико-структурний (для характеристики Пролеткульту як складного системного історико-педагогічного явища), історико-генетичний (для визначення передумов виникнення пролетарських культурно-освітніх організацій), історико-компаративістський (для порівняння виділених етапів освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту та обґрунтування відповідних прогностичних висновків);

спеціально-історичні методи, які використовуються в історико-педагогічних дослідженнях – синхронний (для аналізу особливостей діяльності пролеткультівських організацій одночасно в різних регіонах України), хронологічний (для вивчення подій і явищ у послідовності, русі, динаміці, застосований при складанні хроніки подій процесу становлення і розвитку Пролеткульту в Україні), періодизації (для обґрунтування періодів освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні), метод історичного моделювання (для розробки логіко-структурної моделі аналізу освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності організації);

часткові історико-педагогічні методи – культурно-історичної типології (дав можливість обґрунтувати становлення і розвиток Пролеткульту через зміну домінуючих у ньому традиційних установок), монографічний (сприяв вивченню історії окремої організації – Пролеткульту), біографічний (дав можливість висвітлити діяльність окремих діячів Пролеткульту), парадигмальний (для відстеження змін у принципах, змісті, формах освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності в рамках загальних політичних, соціальних, педагогічних, освітніх парадигм); модернізаторський (з метою пізнання змін, що відбувалися в діяльності Пролеткульту, у справі оновлення методичного забезпечення пролеткультівських установ).

Джерельну базу дослідження становлять:

– *законодавчо-нормативні документи* досліджуваного періоду, що регулювали діяльність Пролеткульту (накази та постанови державних органів влади; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); статут, план організації; резолюції Першої конференції пролетарських культурно-освітніх організацій (1918 р.); протоколи засідань президії Всеукраїнської ради Пролеткульту; плани та звіти пролеткультівських установ);

– документи низки вітчизняних та зарубіжних *архівів*: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, м. Київ (фонди №№ 1, 10, 166, 1738); Центрального державного архіву громадських об'єднань України, м. Київ (фонд № 1); Російського державного архіву літератури і мистецтва, м. Москва (фонд № 1230); Державного архіву Одеської області, м. Одеса (фонд № 150);

– *праці державних і громадських діячів про Пролеткульт, «пролетарську*

культуру»: статті, брошури, листи, спогади, мемуари, щоденники;

– *інтерпретаційні джерела*: монографічні та дисертаційні праці, наукові статті радянського та сучасного періодів, які висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваний період, особливості діяльності Пролеткульту на території України;

– *періодична преса досліджуваного періоду*: спеціальна пролеткультівська періодика: «Горн» (1918–1923), «Прийдешнє» (1918–1921), «Гудки» (1919), «Зарево заводів» (1919), «Зорі» (1918), «Клуб і революція» (1929–1931), «Мир и человек» (1919), «Молот» (1920), «Перевал» (1922), «Пролетарская культура» (1918–1921, м. Москва), «Пролеткульт. Тверской вестник пролетарской культуры» (1919), «Пролеткультівець» (1920), «Рабочий клуб» (1924–1928), «Рубежи» (1922), «Субботник пролетарской культуры» (1921), «Твори» (1920–1921), «Епоха» (1925), «Зори грядущего» (1922), «Пролетарская культура» (1919, м. Одеса); «Пролетарська творчість» (1919), «Рабочий журнал» (1924–1925), «Волны пролеткульты» (1923), «Шаги» (1924); *педагогічні і суспільно-політичні* – «Радянська освіта» (1923–1931), «Червоний шлях» (1923–1936), «Мистецтво» (1919–1920), «Життя і революція» (1924–1934), «Народное просвещение» (1918–1930), «Советская педагогика» (1937–1991), «Шлях освіти» (1997–2012), «Шляхи мистецтва» (1921–1923), «Искусство» (1922); «Пролетарська освіта» (1920–1921), «Шлях» (1917–1919); *газети*: «Харьковский Пролетарий» (1924–1934), «Література. Наука. Мистецтво» (додаток до газети «ВУЦВК») (1923–1924), «Культура і побут» (додаток до газети «Вісті ВУЦВК») (1924–1928), «Література й мистецтво» (додаток до газети «Вісті ВУЦВК») (1929); «Вісті ВУЦВК» (1919–1941), «Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины» (1918–1919), «Коммунист» (1920), «Пролетарий» (1921), «Харьковский Пролетарий» (1924–1934), «Молодой Ленинец» (1924).

Для пошуку інтерпретаційних джерел проаналізовано матеріали фондів бібліотек: Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*:

– виявлено і розкрито сутність та зміст (організаційна структура, принципи, форми) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України з його суперечностями, кризами і здобутками в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр., які стали інструментарієм для комплексного й системного розкриття процесу становлення та розвитку пролеткультівського руху в Україні;

– визначено мету (освітній і культурний розвиток пролетаріату), завдання (теоретичне обґрунтування поняття «пролетарська культура»; створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва і науки; методичне і практичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах) і напрями (освітньо-виховний та культуротворчий) освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України як самодіяльної добровільної громадської організації;

– з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-

просвітницьких організацій (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту;

– охарактеризовано організаційну структуру Пролеткульту України як самодіяльної організації – зовнішню (Всеукраїнський Пролеткульт як структурна складова Центрального Комітету Всеросійського Пролеткульту, ЦК КП(б)У, Головополітосвітою, ВЦСПС, ЦК КСМ) та внутрішню (ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, губернські, міські, районні, фабрично-заводські пролеткульти, робітничі клуби, студії, Пролетарський університет, дитячий пролеткульт);

– визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій в Україні: принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь; принцип самоорганізації; принцип формування «нової людини»; принцип колективізму як основа соціальних відносин та культурної творчості; принцип новизни як основа та результат пролетарської культури; принцип провідної ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень; принцип творчої самодіяльності пролетаріату; принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища; принцип творення нового побуту; принцип наукових засад трудових процесів; принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом; принцип ідеологічної пропаганди; принцип демократизації мистецтва; естетичного перетворення дійсності; а також специфічний принцип освітньо-просвітницької діяльності Всеукраїнського Пролеткульту – принцип національної самоідентифікації;

– проаналізовано форми реалізації основних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України: освітньо-виховного – словесні (лекція, бесіда, дискусія (форми: вечори питань і відповідей, клубна пошта, культлотерея, культ-фанти), обговорення, мітинг, збори, консультація, робота над книгою, інструктаж); практичні (поліігри (політрулетка, полілотерея, політтир, політбазар, політфанти, політаукціон, політзагадки, політлото), огляди новин за рубежем, вечори питань і відповідей, спогади про життя і побут робітників до і після революції, агітсуди, історичні суди, «суд над клубом», гучні читальні, вечори книги, листування, «живе кіно», «живий журнал», «кіновечори», екскурсії на виробництво, зустрічі, ігротека, домашня робота); наочні (демонстрація, книжкові виставки, дошка змагань і вітрина відгуків, стінгазети, реферативні повідомлення, оформлення зразків документів, виставки творчих робіт членів клубу, екскурсії на виробництво); культуротворчого – студійна робота: літературна, театральна, музична, образотворчого мистецтва;

– здійснено історико-педагогічні рефлексії щодо діяльності Пролеткульту в Україні, на основі чого встановлено, що його освітньо-просвітницька діяльність в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності висунула концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності за допомогою широкої мережі освітніх закладів;

– *уточнено* поняттєво-категорійний апарат досліджуваної проблеми

(Пролеткульт, освітньо-виховна та культуротворча діяльність); наукове коло українських діячів пролетарської культури (В. Блакитний, В. Коряк, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін.) і регіональну мережу установ Всеукраїнського Пролеткульту (Київ, Одеса (Тираспіль, Маріуполь), Катеринослав, Волинь, Донбас (Ахтирка, Слов'янськ, Овідіополь), Єлизаветград, Миколаїв, Голтський (Первомайський), Полтава (Кременчук), Житомир, Чернігів (Глухів); причини та наслідки ліквідації організацій Пролеткульту в СРСР та УСРР зокрема;

– *подальшого розвитку набули* аналіз опублікованих і неопублікованих джерел згідно із запропонованою в дисертації класифікацією та висвітлення історіографії досліджуваної проблеми на основі хронологічного та проблемно-тематичного підходів; дослідження «українського питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясування ролі і місця Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду; систематизація досліджень різнобічної діяльності пролеткультівських установ у досліджуваній період, згідно із запропонованою в дисертації класифікацією.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи і факти, що стосуються діяльності Пролеткульту в Україні, зокрема організації та функціонування ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, освітніх закладів (серед яких пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, гуртки тощо), регіональних пролеткультівських організацій тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні результати й висновки дослідження (зокрема, виокремлені із загального контексту ті самобутні складові освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України, що відрізняли його від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті) можуть бути використані в ході розв'язання наукових і практичних завдань формування національної культурно-освітньої політики, реформування української освіти, враховані при аналізі освітньо-просвітницької діяльності самодіяльних громадських організацій. Систематизовані й узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база дослідження можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії культурно-просвітницького руху, історії педагогіки, історії України; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчальних дисциплін: «Історія педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання», «Історія соціальної роботи», «Історія української культури»; при підготовці навчально-методичного забезпечення та укладанні підручників, посібників із цих дисциплін.

Основні положення дослідження використані у процесі підготовки посібників «Теорія та історія соціального виховання» (2013), «Історія соціальної роботи» (2016); монографії «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX століття)» (2015).

Результати і висновки дослідження можуть бути використані у роботі закладів Міністерства культури України та Міністерства освіти і науки України (театрів, музичних шкіл, бібліотек, музеїв, культурних центрів, шкіл мистецтв, будинків культури, палаців творчості), державних органів, центрів соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді, координаційних центрів та комітетів дитячих організацій, об'єднань та ін.; сприятимуть удосконаленню та урізноманітненню змісту, форм і методів діяльності сучасних закладів позашкільної освіти та громадських організацій тощо.

Результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2761/01 від 25.10.2016 р.), Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-09 від 12.01.2017 р.), Житомирського національного університету імені Івана Франка (довідка № 1/35 від 13.01.2017 р.), Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/232 від 15.02.2017 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-26/61 від 20.01.2017 р.), Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (довідка № 15 від 16.01.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів:

міжнародних – «Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти» (Черкаси, 2011), «Психологія и педагогика инноваций в условиях непрерывного образования» (Ставрополь, 2011), «Наука і освіта у глобалізованому світі: традиції, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013), «Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти» (Мелітополь, 2013), «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Україна – Росія – Сербія – Азербайджан – Польща, 2013), «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Київ, 2013), «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2014), «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (Київ, 2014), «Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2014), «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (Одеса, 2014), «Традиции и инновации в судьбах национальных образовательных систем, посвященной 190-летию со дня рождения К. Д. Ушинского» (Росія, Курськ, 2014), «Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування» (Умань – Суми, 2016), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Республіка Польща, м. Кельце, 2016), «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (Мелітополь, 2016), V Міжнародних Челпанівських психолого-педагогічних читань (Київ, 2016), Літній школі «In the Net of Conflicts» (Польща – Україна – Німеччина, Пекари / Краків, 2016), «Ідея університету у європейському та національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016);

всеукраїнських – «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013), «Науково-методичні основи сучасного навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах: актуальні проблеми, досвід, перспективи вдосконалення» (Харків, 2013), «Формування компетентного фахівця в

умовах освітнього середовища вищого навчального закладу» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів» (Умань, 2013), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014), «Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування» (Київ, 2015), «Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів» (Умань, 2015), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 2015), «Історичні, мовні і методологічні тенденції розвитку сучасної освіти» (Харків, 2016), Науково-методологічному семінарі з історії освіти (Київ, 2017).

Результати дослідження обговорювалися й дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедр соціальної педагогіки та соціальної роботи, педагогіки та освітнього менеджменту, Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування МОН України та НАПН України, звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2011–2017).

Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві: у колективній монографії «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (у співавторстві з І. Албул, О. Балдинюк, Л. Березівською та ін.) (2015) здобувачем висвітлено діяльність Пролеткульту як культуротворчої та освітньо-просвітницької організації (0,5 авт. арк.); у навчальному посібнику «Історія соціальної роботи» (у співавторстві з О. Матрос) (2016) здобувачем підготовлено завдання до семінарських занять з історії становлення та розвитку соціальної роботи (3 авт. арк.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 54 наукових працях (2 у співавторстві), серед яких: 2 монографії (1 у співавторстві), 26 статей, які відображають основні наукові результати дослідження, з них 7 – у зарубіжних періодичних фахових виданнях, 15 – апробаційного характеру, 11 праць додатково відображають наукові результати дисертації, з них 2 посібники (1 у співавторстві).

Кандидатську дисертацію на тему «Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897)» захищено у 2009 р. за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (1130 найменувань, з них 15 – іноземними мовами, 384 – архівних джерела), 8 додатків на 499 сторінках. Загальний обсяг роботи – 908 сторінок, із них основного тексту – 409 сторінок. Робота містить 2 таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, доцільність і ступінь розробленості тематики дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі; аргументовано концепцію, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та впровадження результатів наукового пошуку; окреслено структуру роботи.

У першому розділі – «*Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.)*» – представлено історіографію та здійснено аналіз джерел дослідження, обґрунтовано методологію та уточнено категорійно-понятійний апарат досліджуваної проблеми.

Складність і багатоплановий характер досліджуваної проблеми в історичній ретроспективі, необхідність її системного аналізу зумовили залучення, вивчення та класифікацію широкого кола архівних матеріалів і наукових праць, які розподілені на історіографічні та джерельні.

З'ясовано, що дослідження діяльності Пролеткульту є міждисциплінарним, оскільки вивчається у різних науках: філософії, історії, соціології, культурології, педагогіці, літературознавстві, мистецтвознавстві, що є актуальним і перспективним для всебічного розкриття цього феномену.

Аналіз праць з історіографії дослідження пролеткультівських організацій за період від початку ХХ ст. і до наших днів засвідчив, що процес накопичення знань про Пролеткульт відбувався у декілька етапів, а саме:

– 1-й етап: початок ХХ ст. – перша половина 1917 р. – праці про зародження та обґрунтування концепції «пролетарської культури» (О. Богданов, В. Валер'янов, Ф. Калінін, А. Луначарський, А. Потресов, А. Мартинов, Н. Череванін та ін.), у яких характеризувалися суспільно-політичні перетворення початку ХХ ст. як передумова виникнення пролетарських організацій; праці, що знайомили громадськість із діяльністю перших пролетарських угруповань, висвітлювали перший досвід діяльності цих організацій; розкривали погляди, ідеї щодо «пролетарської культури» як ідеологічної платформи діяльності тощо. Ставлення сучасників до висвітлення процесу зародження, становлення і розвитку об'єднань робітників та хроніка подій мають переважно довідковий, науково-популярний, мемуарний або оглядовий характер;

– 2-й етап: друга половина 1917 р. – перша половина 30-х років ХХ ст. – розвиток досліджень про Пролеткульт як самостійну організацію освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування (О. Білецький, П. Безсалько, В. Блакитний, О. Богданов, С. Божко, О. Ведміцький, С. Єфремов, Т. Жукова, В. Ігнатов, Ф. Калінін, В. Керженцев, В. Коряк, В. Кунавін, А. Лейтас, А. Луначарський, В. Львов-Рогачевський, С. Оленев, В. Полянський, М. Растопчіна, А. Удельцов, Я. Яковлев, М. Яшек та ін.). Цей етап вирізняється докорінною зміною засад гуманітарних наук, що характеризувалася переходом від методологічного плюралізму науки (праці з питань розробки концепції пролетарської культури; історії заснування, організаційних засад діяльності Пролеткульту; діяльності регіональних пролеткультів; ролі організації у системі пролетарських літературних організацій, у контексті процесів українізації; про робітничі клуби у структурі пролеткультівських установ; зміст, форми, методи освітньо-виховної діяльності, студійної роботи; зміст і спрямованість пролетарських університетів; дитячий пролеткульт як освітній феномен) до жорсткого структурування на ідейно-теоретичній основі, що спричинене критикою пролеткультівської ідеології та практичної роботи;

– 3-й етап: друга половина 30-х – перша половина 50-х років ХХ ст. – етап припинення, «відступу» (що пов'язано із встановленням системи жорсткого ідеологічного контролю) від вивчення діяльності Пролеткульту, коли праць, за

окремим винятком (А. Щеглов), присвячених цій тематиці, практично не було. Навіть найбільш ґрунтовні праці, що стосувалися розвитку педагогічної думки та освіти, замовчували існування Пролеткульту та його вплив на навчально-виховну практику означеного періоду;

– 4-й етап: друга половина 50-х – 80-і роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень про діяльність Пролеткульту з позицій радянської історіографічної науки (І. Арончик, С. Асенін, Р. Бабійчук, І. Баскевич, В. Горбунов, В. Гришко, С. Гутянський, В. Даниленко, Н. Дементьєв, І. Золотоверхий, В. Єрмаков, І. Іванов, А. Кіреєв, В. Козлов, Ф. Матіцин, В. Новіков, Л. Пинегіна, В. Пономарьов, О. Слуцький, І. Смірнов, Л. Суворов, Л. Ткачова, А. Тростянецький, Т. Хавін, Г. Шевчук, М. Шумаков та ін.). На цьому етапі побачила світ значна кількість видань, у яких, крім розробки загальної концепції історії радянської України 20-х рр. ХХ ст., розкриваються основні тенденції розвитку радянської культури як інтегрованого феномену історії літератури, театру, музичного й образотворчого мистецтва, висвітлюються різні аспекти робітничого життя та надається стереотипна ідеологічна оцінка попередніх досліджень пролеткультівського руху. Основна тенденція радянської історіографії цього етапу – позитивна оцінка ролі партії та радянської держави у розвитку культури на відміну від негативної оцінки діяльності Пролеткульту. Праці характеризуються упередженим ставленням до нього як до явища, необ'єктивністю аналізу архівних документів, замовчуванням думок інших політичних і громадських діячів. У цьому контексті основним критерієм оцінки Пролеткульту вважалися офіційні документи партійних органів. Поступово тематика досліджень розвивалася, збагачувалася – від тотальної критики до висвітлення багатоаспектної діяльності, визначення внеску Пролеткульту у культурно-просвітницький рух досліджуваного періоду. Автори надавали більше фактологічного матеріалу, який був значно об'єктивнішим, правдивішим, що дозволяло ширше поглянути на цей феномен;

– 5-й етап: починаючи з 90-х років ХХ ст. – етап об'єктивного цілісного аналізу діяльності організації (Л. Булавка, Д. Іванцов, О. Ішин, А. Карпов, І. Лапіна, Ю. Калістратов, Г. Касьянов, Т. Комаренко, О. Кручек, С. Кульчицький, М. Левченко, Ю. Луцький, Л. Ніколаєва, М. Парахіна, О. Сухомлинська, М. Шипович, М. Юдін та ін.). З'ясовано, що в українській науці не провадилася розробка історіографії досліджуваної проблеми. Наявні праці радянських та російських дослідників не можуть являти собою ґрунтовну історіографію проблеми, оскільки, по-перше, їхні наукові висновки стосуються, насамперед, історії російського Пролеткульту. По-друге, у загальноісторичному аспекті аналізуються окремі напрями творчої діяльності пролеткультівських організацій: робота літературних, театральних, музичних студій, образотворчого мистецтва. Серед них широкого вивчення набула поетична діяльність членів організації; ґрунтовної розробки досягнуло питання взаємовідносин Пролеткульту та партії у сфері культури. Водночас у наявних наукових працях лише побіжно висвітлюються питання освітньо-просвітницької діяльності організації.

Історіографічний аналіз праць засвідчив недостатню дослідженість процесів становлення і діяльності Пролеткульту в Україні у 1917–1932 рр., що є безумовно актуальним для науково-організаційного забезпечення ретроспективних досліджень

у галузі культури та освіти.

Проаналізовано джерельну базу дослідження. Здійснено узагальнення різних підходів до систематизації та класифікації різного роду матеріалів із проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні, а саме: речові джерела, кіно- і фотодокументи, образотворчі матеріали, письмові джерела. Основу джерельної бази нашого дослідження склали письмові джерела, які диференційовано за такими групами: законодавчо-нормативні документи; друковані матеріали з'їздів; документи й матеріали, що висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваній період; документи та матеріали, що стосуються діяльності Пролеткульту на території України; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); праці самих пролеткультівців про зміст і спрямованість їхньої діяльності; численні друковані збірники документів, статистичних і архівних матеріалів; періодична преса, яка містить значний масив різноманітного матеріалу про культурно-мистецький розвиток України; видання Пролеткульту; Інтернет-ресурси з теми дослідження.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження (підходи, принципи, методи, логіко-структурна модель). Серед методологічних підходів визначено такі: системний, структурний, функціональний, логічний, історичний, конкретно-історичний, синергетичний, парадигмальний, антропологічний, формаційний, аксіологічний, модерністський та ін. Означені підходи ґрунтуються на сукупності методологічних принципів (системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації) та методів (загальнонаукові, загальні історико-педагогічні, спеціально-історичні, часткові історико-педагогічні).

Представлено концепцію дослідження, яка полягає в розгляді процесу становлення і розвитку пролеткультівського руху, що реалізовував освітньо-просвітницькі (оволодіння знаннями, засвоєння соціальних норм, сприйняття естетичних цінностей, сприяння соціалізації особистості) і творчі (накопичення інноваційних знань, утвердження нових норм, створення оригінальних творів мистецтва) завдання у справі створення нової культури, формування нової людини, нового суспільства.

Основою концепції виступає розроблена логіко-структурна модель дослідження освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту у досліджуваній період, взаємопов'язаними складовими якої є: передумови (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), організаційна структура (зовнішня – відносно державних органів, внутрішня – взаємозв'язок системних елементів структури організації із мережею регіональних осередків), принципи і напрями (освітньо-виховний і культуротворчий) протягом періоду діяльності Пролеткульту (1917–1932 рр.).

На основі термінологічного аналізу визначень поняття «Пролеткульт» у науковій літературі та словниково-довідкових виданнях запропоновано його авторське визначення: *Пролеткульт* – самодіяльна освітньо-просвітницька, громадська добровільна організація, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення відповідних організаційно-педагогічних умов для

виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (літературі, музиці, театрі, образотворчому мистецтві) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарських університетах, робітничих клубах, дитячих пролеткультках, театрах, студіях, бібліотеках, музеях, гуртках тощо).

У результаті аналізу змісту освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту виокремлено два провідних напрями: *освітньо-виховний* та *культуротворчий*.

Відповідно *освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань, теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворча діяльність* на основі самодіяльності передбачає творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами установ Пролеткульту і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

У другому розділі – *«Становлення та розвиток Пролеткульту (друга половина 1917 р. – 1932 р.)»* – з'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій, охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту.

З'ясовано, що на кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. під впливом європейських тенденцій модернізму з'являлися нові педагогічні теорії, мистецькі напрями і стилі, нові ідеї і суспільні ідеали, що стало причиною появи угруповань з різними ідейно-естетичними та освітніми платформами. Особливим орієнтиром модернізації тогочасного життя стало зростання промислових міст, і, відповідно, поява урбаністичної культури. Процеси індустріалізації охопили всі сфери життя, у тому числі духовну: культуру, мистецтво, освіту тощо. Водночас технічний прогрес із застосуванням нової техніки вимагав підвищення культурного рівня робітників, а отже, зростання духовних потреб, тому особливої гостроти набувала потреба у розгортанні широкої культурно-просвітницької роботи, реалізована концепцією «пролетарської культури» як альтернативного модерного напрямку розвитку тогочасної культури.

Встановлено, що розробники та ідеологи концепції «пролетарської культури» входили до ідейної групи «Вперед», створеної у грудні 1909 р. і зареєстрованої резолюцією пленуму Центрального комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у січні 1910 р. До неї увійшли: О. Богданов, А. Луначарський, Г. Алексинський, М. Горький, Ф. Калінін, П. Лебедєв-Полянський, М. Покровський, В. Менжинський та ін. У 1909 р. в Італії на острові Капрі вони створили фракційну школу, яка стала важливим кроком до виникнення Пролеткульту в 1917 р. Метою їхньої діяльності стало вироблення нової «пролетарської» філософії, літератури, мистецтва і науки. Відтак, «пролетарська культура» вбачалася як широке, багатовимірне явище, яке вбирає в себе не тільки художню, мистецьку творчість – пролетарську поезію, живопис, театр, музику тощо,

а й перш за все освітні і наукові установи, які поширювали б серед пролетаріату широке коло знань, систематизували їх, здобували нові та сприяли соціальному і культурному утвердженню робітничого класу.

Виявлено, що після лютневої революції 1917 р. відбулося ряд подій, які сприяли не лише розвитку пролетарського культурно-просвітницького руху, а й виникненню такої своєрідної організації, як Пролеткульт. З ініціативи А. Луначарського була скликана Перша петроградська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, що відбувалася 16, 17 і 19 жовтня 1917 р., яка і поклала початок Пролеткульту. На конференції створено Центральний комітет пролетарських культурно-просвітницьких організацій Петрограда, його головою обрано А. Луначарського. Юридично створення Пролеткульту зафіксовано в Декреті Ради народних комісарів і Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про створення державної комісії з просвіти», підпорядкованої Наркомпросу, від 9 листопада 1917 р., підписаному В. Леніним і А. Луначарським. 28 листопада 1917 р. обране конференцією Виконавче бюро постановило: Центральний комітет петроградських пролетарських культурно-просвітницьких організацій називати скорочено Пролеткульт.

Результати дослідження свідчать, що з самого початку актуалізувалися питання про роль і місце Пролеткульту в новій системі державної влади та про його взаємовідносини з Наркомпросом. До 1920 р. пролеткультівські організації мали статус відносної автономності, що сприяло поліфонії змісту і форм діяльності Пролеткульту на початкових його етапах діяльності, стало стимулом розвитку самодіяльності його членів і спричинило вияв неординарності, оригінальності їхніх ідей і відповідних форм практичного втілення.

15–20 вересня 1918 р. у Москві відбулася Перша всеросійська конференція пролетарських культурно-просвітницьких організацій, де вперше обговорювалися питання про будівництво «нової культури». У резолюції конференції викладено програмні засади діяльності Пролеткульту: культурно-освітній рух пролетаріату має посісти самостійне місце поряд із політичним і економічним рухом; завданням Пролеткульту є вироблення пролетарської культури як загальнолюдської; спрямованість освітньо-просвітницької діяльності передбачала всезагальну освіту, виховання пролетаріату за допомогою нового мистецтва, залучення його до творчої самодіяльності. На конференції працювали такі секції: літературно-видавнича, театральна, музична, образотворчих мистецтв, пролетарського університету, клубна; секції, які розглядали питання, що визначали зміст і напрями діяльності Пролеткульту і були висловлені у Резолюції. На засіданнях наголошувалося, що такі ж завдання повинні бути поставлені і в УСРР шляхом створення свого Пролеткульту.

З'ясовано, що в період становлення Пролеткульту виникло дві моделі його діяльності. Одна – автономна, яка здійснювалася пролеткультівцями, інша – розглядала організацію як частину позашкільної освіти дорослих у складі Наркомпросу, який у ті роки об'єднував не лише освітню галузь, а й культуру, дозволяв громадян, що значно розширювало сферу його діяльності. Другу модель обстоювали партійні і державні органи, які постійно намагалися втілити її в життя.

Ключовим у цьому контексті став Перший всеросійський з'їзд Пролеткульту

(Москва, 5–12 жовтня 1920 р.), під час якого головним постало питання про організаційно-правовий статус Пролеткульту, його місце і роль у системі державного будівництва. Внаслідок довгих дискусій 12 жовтня 1920 р. прийнято Резолюцію про злиття Пролеткульту з Наркомпросом. Таким чином, діяльність Пролеткульту як масового громадського руху самостійних і добровільних культурно-просвітницьких організацій підлягала одержавленню і підпорядкуванню партійно-державному апарату.

Погоджуємося із думкою вчених (А. Карпов, Л. Ніколаєва, М. Юдін), що Пролеткульт став передумовою створення, відповідно до декрету Раднаркому від 12 листопада 1920 р., Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіти) у складі Наркомпросу, покликаного об'єднати усю політико-просвітницьку і культурно-просвітницьку роботу в державі.

Встановлено, що після таких подій відбувся розкол серед ідеологів Пролеткульту. Більшість лідерів (В. Плетньов, А. Додонова, Ф. Волгін та ін.) визнали підпорядкування керівництву партії та радянської влади, проте наполягали на самостійності культурно-просвітницького напрямку художньої творчості. Інша група лідерів (О. Богданов, П. Лебедев-Полянський та ін.) намагалися розширити рамки діяльності Пролеткульту не лише у межах культурно-просвітницької роботи, а й у сфері політичній та науковій як пріоритетних. Вони намагалися взяти на себе функцію підготовки ідеологічних та керівних кадрів партії, держави та масових організацій, добивалися повної самостійності Пролеткульту.

17–21 листопада 1921 р. у Москві відбувся Другий всеросійський з'їзд Пролеткульту. 22 листопада 1921 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову «Про Пролеткульт», у якій наголошувалося на необхідності жорстокого підпорядкування пролеткультівських організацій державній владі, доцільності «очищення» пролеткультів від негативних і шкідливих тенденцій для країни Рад. Такі події спричинили появу гострих дискусій на сторінках періодичної преси. Тим часом подальше існування Пролеткульту в радянській Росії перебувало під загрозою. Невдовзі на екстреній IV сесії (7 березня 1923 р.) пленуму ЦК Всеросійського Пролеткульту Агітпроп звинуватив Пролеткульт в «ідеологічних відхиленнях» на основі матеріалів про роботу пролеткультів, які надходили від губкомів. У такий спосіб Агітпроп ЦК РКП(б) виказав невдоволення роботою організації через недостатність партійного впливу на пролеткульти.

У лютому 1925 р. у Москві питання про ліквідацію Пролеткульту розглядало бюро фракції і Президія ВЦРПС. Лідери профспілок у своїх виступах зазначали, що Пролеткульт має суттєві досягнення, проте, враховуючи «паралелізм» у діяльності з профспілками, постала необхідність у ліквідації організації. Згодом, 22 червня 1925 р., було прийнято Постанову оргбюро ЦК РКП(б) «Про пролеткульти», якою пролеткультівські організації були підпорядковані профспілкам.

Результати аналізу джерел засвідчили, що кількість пролеткультівських організацій продовжувала скорочуватися: на території Радянського Союзу у 1925 р. було 11 пролеткультів, а в 1928 – лише 5. Незважаючи на те, що керівники Пролеткульту намагалися зберегти його структуру (ЦК, Раду, президію, місцеві пролеткульти тощо), проте утиски на Пролеткульт з боку профспілок не

припинялися, до того ж складним залишалося його фінансове становище.

Визначальним в історії Пролеткульту став 1932 р. 23 квітня ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», у якій вказувалося, що в умовах, коли «виросли нові літературні і художні кадри», діяльність наявних пролетарських літературно-художніх організацій стає не актуальною і гальмує розмах художньої творчості. Ця постанова безпосередньо стосувалася і пролеткультівських організацій. У результаті 11 червня 1932 р. ЦК Пролеткульту визнав своє подальше існування недоцільним, а 27 серпня відбулося останнє засідання бюро Пролеткульту, яке оголосило, що бюро та інші установи ЦК Пролеткульту із 28 серпня 1932 р. мають бути ліквідовані.

Доведено, що офіційне оформлення Пролеткульту в Україні розпочалося дещо пізніше, ніж у радянській Росії, а саме на початку 1919 р., оскільки протягом 1917–1920 рр. в Україні існували українські уряди і ні про які пролетарські організації упродовж цих років не йшлося. Однак соціалістичні ідеї були популярними серед громадськості, а розвиток промисловості підсилював соціальне значення пролетаріату. Відтак ідея пролетарської культури, разом з іншими культурно-мистецькими концепціями, завойовувала своїх прихильників і в Україні. Особливо ці ідеї поширилися на українських територіях, де закріплювалася радянська влада.

Виявлено, що Всеукраїнський Пролеткульт приєднався до резолюцій Першого Всеросійського з'їзду Пролеткульту (1917), прийняв за основу Статут Пролеткульту і організаційний план, який повторював план Всеросійського Пролеткульту. Разом із тим, особливістю українського пролеткультівського руху було те, що мовне питання з самого початку постало як одне з головних. Незважаючи на те, що переважна більшість робітників були російськомовними, не всі погоджувалися із тотальним перенесенням досвіду Всеросійського Пролеткульту. Зокрема, молода пролетарська інтелігенція під впливом національного піднесення і національної політики ранньорадянського періоду була зорієнтована на розвиток україномовної пролетарської культури у межах УСРР. Відтак, в українському Пролеткультурі виокремилися дві течії: проросійська та проукраїнська, що безпосередньо позначилося на спрямуванні пролетарської творчості та зумовило протистояння між членами організації.

Визначено, що становлення Всеукраїнського Пролеткульту відбувалося за складних обставин: неоднозначної політичної ситуації та сплеску національно-визвольного руху громадянської війни; несприятливої політики Наркомосу, який протистояв самостійній роботі Пролеткульту і наголошував на необхідності його злиття з відділом позашкільної освіти (як і російські, українські організації вимагали автономності, незалежності від органів Наркомосу); несприйняття місцевим населенням – селянами – нової для них «культурної програми» пролетаріату; проведення широкої агітаційної роботи російською мовою, що також не сприяло прихильності місцевого населення; тяжкої фінансової ситуації.

З метою розширення мережі пролеткультівських установ в УСРР Центральний Комітет Всеросійського Пролеткульту в 1920 р. створив Україно-Галицьке Оргбюро та Організаційне бюро України, Кавказу і Дону. Із архівних матеріалів дізнаємося про утворення близько десятки Пролеткультурів у Росії та на території Кавказу, але

через складні умови довелося «утриматися» від організаційної роботи в Україні.

Після офіційного підпорядкування Пролеткульту Наркомпросу в Україні оформлення координаційного центру Всеукраїнського Пролеткульту відбулося 1920 р. під керівництвом В. Блакитного. У цьому ж році Всеукраїнська рада Пролеткульту з Києва була переведена до Харкова, який став столицею Радянської України. Станом на 1921 р. в УСРР були створені і діяли пролеткультівські організації у таких містах: Одеса, Миколаїв, Кременчук, Полтава, Житомир, Тирасполь, Херсон, Київ, Харків, Катеринослав, Донецьк, Первомайськ, Маріуполь, Овідіополь.

1 травня 1922 р. в газеті «Вісті ВУЦВК» з'явилася відозва Пролеткульту «До всіх пролетарських культурно-освітніх організацій України» за підписом В. Блакитного, С. Пилипенка, В. Коряка та В. Сосюри. Єдиним осередком нової пролетарської культури в Україні вважали Пролеткульт. Але на ґрунті національного питання – суперечки стосовно вживання української і російської мов – відбувся розкол серед діячів Всеукраїнського Пролеткульту. Значна частина авторитетних українських діячів залишила лави організації. Відтак, до керівного її складу фактично входили представники російської інтелігенції. Саме цей інцидент став причиною пошуку нових сил для роботи у Пролеткультурі, без яких організація втрачала авторитет і позиції серед української громадськості.

Аналіз архівних джерел засвідчив, що з моменту створення Пролеткульту в Україні його організації поряд із політичним тиском зазнавали постійного контролю ЦК Всеросійського Пролеткульту. У цілому виявилася розбіжність поглядів керівників останнього та Всеукраїнського Пролеткульту про шляхи створення Пролеткульту в загальноукраїнському масштабі. До того ж Пролеткульт в Україні не одержував гарантованих матеріальних засобів, що негативно позначилося на результативності його діяльності. Станом на 1924 р. діяли лише Харківський, Катеринославський, Одеський, Волинський пролеткульти.

Процеси українізації зумовили появу постанови Всеукраїнської ради Пролеткульту (1924) про українізацію своєї роботи, мотивували внесення змін до «Положення про Всеукраїнський Пролеткульт»: ведення діловодства українською мовою; створення україномовних робітничих театрів, студій; активізація української культури. Незважаючи на складні умови (політичні утиски, погане фінансування, постійну критику щодо невикористання української мови та остаточний відхід із Пролеткульту українських діячів), з поступовою українізацією на хвилі політики коренізації відбулося пожвавлення подальшої роботи організації, адже збільшувалося число прихильників, які входили до лав учасників пролеткультівського руху.

Встановлено, що після підпорядкування в 1925 р. пролеткультівських організацій профспілкам становище Всеукраїнського Пролеткульту ставало гіршим. Станом на 1927 р. в Україні діяло лише два Пролеткульти: Харківський і Дніпропетровський. Фактично з 1929 р. Всеукраїнський Пролеткульт припинив свою діяльність.

У третьому розділі – *«Організаційні засади і принципи діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.)»* – здійснено аналіз основних засад діяльності пролеткультівських організацій і визначено принципи їх освітньо-

просвітницької діяльності.

З'ясовано, що у переломний період державного устрою, ідеологічних векторів, суспільної свідомості відбувся розподіл ключових гілок становлення радянської держави: за політичні процеси відповідала партія; за економічний розвиток – профспілка; уперше на державному рівні, за ініціативи пролеткультівських ідеологів, ставилося питання культурного розвитку, за що й відповідав Пролеткульт. Саме діями Пролеткульту було розроблено і обґрунтовано організаційні засади процесу культуротворення у перехідний період, розроблено управлінську вертикаль цієї організації, яка, за свідченнями істориків, мистецтвознавців, культурологів, лягла в основу системи управління державними органами Радянського Союзу.

У дисертації для з'ясування сутності освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських установ проаналізовано організаційну структуру Пролеткульту. З'ясовано, що його організаційні засади задекларовані під час Першої всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій (15–20 вересня 1918 р.) у формі статуту, плану організації та резолюцій. Відповідно до статуту, Всеросійська Рада Пролеткульту стала організаційно завершеною новою формою робітничого руху – осередком, що об'єднував пролетаріат і керував ним у справі будівництва пролетарської культури: рішення конференції і Всеросійської Ради були обов'язковими для усіх пролеткультів.

21 січня 1919 р. Всеросійська рада Пролеткульту прийняла нормативний документ «План організації Пролеткульту», відповідно до якого визначалася структура пролетарських культурно-просвітницьких організацій: основний практичний осередок пролеткульту складала культурно-просвітницька комісія фабрично-заводського підприємства. Фабрично-заводські пролеткульти у великих промислових центрах шляхом конференції створювали районний пролеткульт на чолі з районною радою пролеткульту. Мережа районних пролеткультів шляхом конференції створювала міський пролеткульт, на чолі якого стояла міська рада пролеткульту. Районні пролеткульти, розпорошені по губернії, шляхом конференції створювали губернський пролеткульт. Місцеві пролеткульти мали повну свободу у виборі методів реалізації поставлених завдань. Губернські, міські і районні пролеткульти склалися з таких відділів: інструкторсько-агітаційний, клубний, літературно-видавничий, музично-вокальний, театральний, образотворчих мистецтв, науковий і фінансовий, фізичного розвитку і професійного знання.

На основі аналізу змісту статутних документів з'ясовано, що Пролеткультом уперше задекларовано, створено і в подальшому апробовано структурну мережу освітньо-просвітницької діяльності організацій, про що свідчить: проведення конференцій, виступи з доповідями перед делегатами, прийняття резолюцій, ведення протоколів, звітів та ін. Унікальність цієї системи полягала в тому, що продукована ідея самодіяльності реалізовувалася на практиці, але разом із тим була розроблена управлінська вертикаль як «згори донизу», так і «знизу догори». Саме ухил на самодіяльність, автономність підлягав критиці та остраху державних і партійних органів з подальшим тотальним контролем за творчістю, літературою і мистецтвом. Саме процес «одержавлення» культури почався з розвитком та розмахом діяльності Пролеткульту, задля необхідності здійснення партійної лінії у сфері культури (оскільки чіткого плану в цьому напрямі партія не мала).

На основі програмних документів Всеросійського Пролеткульту було розроблено «Положення про Всеукраїнський Пролеткульт» – республіканську організацію, яка діяла у масштабах УСРР та створювала свої місцеві організації за територіальним принципом (губернські, районні та ін.). Його керівні органи були виборними і обиралися під час конференцій (Всеукраїнської, губернської, міської та ін.). ЦБ Всеукраїнського Пролеткульту у процесі своєї роботи постійно контактувало з ЦК Всеросійського Пролеткульту, керуючись його наказами, розпорядженнями та матеріалами клубної і художньої роботи (плани, програми, методи, репертуар та ін.) останнього. Зворотний зв'язок забезпечувався систематичною звітністю.

Реалізація змісту освітньо-просвітницької діяльності здійснювалася у таких пролеткультівських установах: освітніх – робочі клуби, студії, дитячий пролеткульт, бібліотеки, читальні; наукових – наукові гуртки, пролетарські університети.

З метою інтернаціоналізації діяльності Пролеткульту було створене Міжнародне бюро, яке поставило своїм завданням організувати пролеткульту в різних країнах – Англії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Бельгії, Швейцарії, США, Норвегії. Однак ідея міжнародного пролеткульту не втілилася, хоча в деяких країнах було створено пролетарські культурно-просвітницькі організації, але все ж такого розмаху, як у радянських республіках, пролеткультівський рух за кордоном не набув.

У контексті аналізу змісту і спрямованості освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту, з'ясування засадничих положень концепції «пролетарської культури», усвідомлення загальних вимог до реалізації освітньо-виховної та культуротворчої роботи, на основі вивчення теоретичних підходів, думок, ідей пролеткультівських діячів, визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту: *принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь* (вимога свідомого оволодіння соціокультурним досвідом попередніх епох, використання культурної спадщини на основі критичного аналізу у процесі освітньо-виховної та культуротворчої діяльності, у процесі формування «нової людини»); *принцип самоорганізації* (необхідність долучення кожного учасника пролеткультівських установ до освітньої і творчої діяльності, які розумілися не лише потужним виховним засобом, а й знаряддям соціальної організації людей, засобом впливу на інтелектуальні та емоційні сфери людини, що сприяють самоорганізації з метою подолання стихійності у створенні нової культури); *принцип формування «нової людини»* (здійснення освітньо-виховної і культуротворчої практичної роботи зі створення нової особистості, яка відповідала б реаліям епохи і відрізнялася від усіх попередніх спроб підходами, принципами, формами масового мистецтва і просвіти); *принцип колективізму як основа соціальних відносин та культурної творчості* (як найкращий спосіб розвитку індивідуальності, бо лише в умовах колективізму індивідуальність має повну підтримку, гарантується її розвиток); *принцип новизни як основа та результат пролетарської культури* (насичення змісту освітньо-просвітницької діяльності новизною ідей, тематики, результатів творення у вигляді нової літератури, нового театру, нової музики, нового живопису); *принцип провідної*

ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень (передбачав підвищення розумового, етичного і естетичного рівня освіченості пролетаріату, самостійну творчість); *принцип творчої самодіяльності пролетаріату* (полягав у створенні умов для вияву творчих сил та ініціатив пролетаріату у процесі діяльності, у творчості, що передбачало організацію мережі робітничих клубів, студій); *принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища* (безпосередня трансформація, перероблення світогляду, психології, побуту робітників як суб'єктів суспільно-політичних і соціокультурних перетворень); *принцип творення нового побуту* як середовища процесу творення нової культури (на противагу інтимному, сімейному устрою суспільного життя з індивідуальним споживанням прийшла нова система поглядів на побут, яка ґрунтувалася на ідеях служіння колективу, людської солідарності як запоруки створення нового суспільства); *принцип наукових засад трудових процесів* (працю розглядали рушійною силою розвитку людства, процесом розвитку і вдосконалення людської природи, важливим виховним засобом); *принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом* (мистецтво праці, поезія праці, велич праці, велич її досягнень, захоплення процесом праці); *принцип ідеологічної пропаганди* (насичення освітньо-виховної та культуротворчої діяльності ідеологічним змістом); *принцип демократизації мистецтва* (забезпечення доступності і відкритості пролеткультівських організацій для широких мас пролетаріату, які не мали відповідної професійної освіти); *естетичного перетворення дійсності* (освітньо-культурна діяльність розглядалася як важлива передумова естетичного перетворення дійсності, навколишнього середовища, нового пролетарського побуту).

До специфічних принципів освітньо-просвітницької діяльності саме Всеукраїнського Пролеткульту відносимо *принцип національної самоідентифікації*. Обґрунтування такого принципу обумовлене як поглядами, переконаннями вітчизняних теоретиків концепції пролетарської культури, так і практичною діяльністю пролеткультівських установ у цьому напрямі. В умовах творення «нової» країни, «нової» культури, «нової» людини основним був класовий підхід, за якого пролетарські устремління визнавалися вище за загальнолюдські, а питання національних засад розвитку суспільних відносин нівелювалися, оскільки пролетаріат не має ні батьківщини, ні нації. Опонентами такої парадигми стали вітчизняні діячі Пролеткульту, що позначено особливостями культурно-освітнього розвитку, впливом національно-визвольної боротьби 1917–1919 рр., розвитком національного мистецтва, освіти, літератури, науки тощо.

У четвертому розділі – *«Зміст та напрями освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано робітничий клуб як осередок освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту, визначено зміст і форми освітньо-виховної та культуротворчої діяльності студій Пролеткульту, а також виокремлено наукову складову його діяльності.

Встановлено, що найбільш масовою формою освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту був *робітничий клуб*, що інтегрував у собі навчально-виховну, творчу, просвітницьку, методичну, дозвілєву, соціалізаційну спрямованість. У клубі передбачалося засвоєння певної системи знань, що

поєднувалося із формуванням естетичних смаків і навчанням, здійсненням просвітницьких заходів із суспільно-політичних і соціально-побутових питань, організацією змістовного відпочинку і дозвілля, суспільно корисної та соціально-виховної діяльності. Практична робота клубу набувала організованого і цілеспрямованого характеру, з чітким плануванням та визначеною метою, із загальною програмою для всіх членів.

З метою поглиблення знань, розвитку інтересів і здібностей, клуб організовував гурткову роботу. Гуртки мали конкретно-цільовий характер: наукові, суспільно-політичні, природничо-наукові, з вивчення релігійних питань, виробничих і наукових винаходів, поліпшення умов праці, профруху, художні (музичні, літературні, театральні) та ін. Діяльність гуртків ґрунтувалася на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності. Із самого початку своєї діяльності Пролеткульт закладав основи методики клубної роботи, яка в подальшому набула широкого розповсюдження у робітничих клубах.

З'ясовано, що, відповідно до Статуту, до структури робітничого клубу входили: навчальні курси; студії (драматична, хорова, музична, літературна, образотворчих мистецтв, наукова та ін.), спектаклі, концерти, вечори, екскурсії та ін., бібліотека-читальня, школа з ліквідації неписьменності, кімнати відпочинку, дитячі кімнати, довідкове бюро, гімнастичний зал, буфет та їдальня.

Основними напрямками освітньо-просвітницької діяльності клубів були: ідеологічне виховання; формування навичок створення нового побуту; підготовка та перепідготовка культпрацівників; антирелігійна пропаганда; ліквідація неписьменності; вивчення трудових процесів та діяльності пролетарських підприємств; антиалкогольна боротьба та профілактика; правова просвіта робітників; фізичний розвиток; робота з жінками; підтримка дитячого руху тощо.

Доведено, що важливе завдання виконувала клубна бібліотека. З метою залучення робітників до книги організовувалися книжкові виставки, «гучні» читальні, вечори книги, вечори робочої критики, літературні вечори, літературні суди над героями твору або авторами, конкурси на кращого читця, рекомендація книг, книгоноші тощо. Серед нових форм, які виникли дещо пізніше в діяльності клубів, варто відзначити такі: бесіди-звіти бібліотек на підприємствах, дошка змагань і вітрина відгуків, колективна купівля книг, проведення Дня книги, книжковий базар, театралізовані читання уривків творів та ін.

Формами клубної роботи у літній період були: політлотерея, агітсуд, огляд поточних подій за тиждень, вечори питань і відповідей; фізкультурні ігри, бесіди, жива газета, екскурсії (екскурсії-прогулянки, природничо-наукові, екскурсії батьків з дітьми, екскурсії у підшефні села).

Відповідно до напрямів діяльності визначено функції клубної роботи: освітня, виховна, виробнича, політична, самоосвітня, дозвіллева, художня, естетична.

Аналіз історико-педагогічних джерел засвідчив, що при клубах, дотримуючись принципу самодіяльності, були створенні *студії* як творчі об'єднання за інтересами для здібних та обдарованих слухачів, тим самим забезпечувалася диференціація навчання за художньо-мистецькими напрямками: літературним, театральним, музичним, образотворчого мистецтва. Студії мали за

мету не лише розвиток та реалізацію творчих здібностей, а й освітньо-просвітницьке спрямування – навчання основам мистецької діяльності у тій чи іншій галузі, наукове дослідження мистецьких явищ, пошук та обґрунтування нових шляхів можливостей творчої діяльності, нових методів пролеткультівської студійної роботи.

Зміст навчання в *літературних студіях* диференціювався таким чином: перший рівень – загальноосвітній, майбутніх майстрів слова ознайолювали з культурою минулого; другий – спеціальний, що передбачав навчання студійців прийомів літературної творчості (ритміки, метрики, теорії вірша, прози, драматургії і журналістики). Зміст роботи літературних студій: ознайомлення з літературними творами, їх спільний критичний розбір, колективне висловлення зауважень, висновків, самостійна робота з написання рефератів, написання статті, замітки, звіту, нарису, рецензії, інтерв'ю, складання хроніки подій із життя колективу.

Разом із навчальною роботою у літературних студіях практикувалося залучення до творчої роботи, що передбачало: написання кореспондентських матеріалів у газети і журнали; видавничу діяльність, яка спрямовувалася на друк теоретичних підручників і курсів, найкращих творів пролетарських письменників окремими збірниками та альманахами, журналів та газет (офіційним органом Всеукраїнського Пролеткульту був журнал «Зори грядущего» (1921–1922), що виходив у Харкові. Достеменно відомо, що власні періодичні видання мали: Одеський пролеткульт – «Пролетарская культура»; Миколаївський – «Творчество труда», Катеринославський (Дніпропетровський) – «Пролетарское творчество» та ін.). Також здійснювали спільну роботу з театральними і музичними студіями, написання для них п'єс, сценаріїв, матеріалів для «живих газет» та ін.; розробку плакатних текстів, стінгазет, текстів для ілюстрацій та ін.

Встановлено, що слухачі *театральних студій* займалися за програмою, у якій переважали загальноосвітні дисципліни, мистецтво виразного читання, дикція, пластика, ритміка та ін., а також спеціальні предмети за поглибленою програмою: історія театру, мистецтвознавство, акторська майстерність, мистецтво гриму.

Цілком інноваційною поставала ідея масового залучення робітників до активної творчої діяльності, коли учасниками дійства ставали глядачі, що брали участь у масових сценах. Велику симпатію у робітників викликали концерти-мітинги, що влаштовувалися у парках і на майданах, в театрах і на вулицях, у скверах. Така форма роботи отримала назву «театр під відкритим небом».

Виявлено, що діяльність театральних студій Пролеткульту передбачала їх тісну співпрацю з іншими студіями (літературною, музичною та ін.) з метою створення драматичних творів, критичного аналізу, розробки музичного супроводу тощо.

Театральні студії діяли при Першому робітничому театрі, при Театрі робітничої молоді, при робітничих клубах. Також було відкрито експериментальну кінодраматичну студію (Харків, 1927), фото-кіносекцію у місті Харкові (1927). Про розмах, якого набули самодіяльні театральні студії в Україні, свідчать статистичні дані. Так, на кінець 20-х рр. ХХ ст. діяло 5 тисяч драматичних гуртків при робітничих клубах як серед міського, так і серед сільського населення, загальною чисельністю 70 000 осіб, що свідчило про потужний культурницький рух.

Музичну діяльність Пролеткульту очолювали спеціально створені музичні

відділи, як центральні, так і при місцевих пролеткультах. Освітньо-просвітницька робота передбачала створення умов для засвоєння пролетаріатом досвіду попередніх поколінь з метою створення нових музичних творів. Музична освіта у студіях здійснювалася за такою програмою: оволодіння музичною грамотою; розвиток музичного слуху; хоровий спів; ритміка; лекції і бесіди на музичні теми у супроводі концертів; початковий досвід творення; навчання гри на народних інструментах і організація оркестру; навчання гри на фортепіано та інструментах, які входять до складу симфонічного і духового оркестрів; сольний спів; вокальний та інструментальний ансамблі.

Виявлено, що у суспільно-побутовому житті важливе місце поряд із мітингами займала святкова хода – динамічна демонстрація, під маршову музику духових оркестрів і хоровий спів. Самодіяльні духові оркестри стали неодмінним атрибутом громадського життя. Ці оркестри, пристосовані найкращим чином для виконання музики на відкритому повітрі і в русі, виявилися незамінним і найбільш ефективним засобом звукового оформлення свят, мітингів і гулянь.

Студії образотворчого мистецтва були організовані при більшості пролеткультівських організацій. Студійці оволодівали мистецтвом письма олією, аквареллю, вугіллям, училися мистецтва оформлення, пробували свої сили у виробництві агітаційного образотворчого матеріалу, плакатів, лозунгів, транспарантів. Результати своєї роботи студійці показували на різних виставках, які, як правило, супроводжувалися лекціями і бесідами про мистецтво для відвідувачів.

Виявлено, що учасники образотворчих студій брали активну участь у художньому оформленні всіх державних свят: їх залучали до декорування громадських будівель, клубів, театральних залів, виготовлення плакатів, лозунгів згідно із заданою тематикою. Цілі виробничі майстерні працювали над плакатом, вівіскою, афішою, ілюстрацією, обкладинкою; вони декорували і прикрашали клуби, приміщення, де відбувалися конференції, з'їзди.

На увагу заслуговує практична спрямованість навчальної діяльності, адже студії виступали своєрідними лабораторіями, в яких теоретичні знання апробувалися і засвоювалися за реальних умов. До прикладу: слухачі літературних студій проходили усі етапи публікації своїх творів на шпальтах періодичних видань, збірниках, альманахах (колективне обговорення, редагування, редакційна правка тощо); театральних – акторська гра у театрах, участь у гастрольній діяльності; музичних – участь та публічний виступ у вокальних хорових ансамблях, симфонічних оркестрах; образотворчого мистецтва – виготовлення власних творів, участь у виставках та відповідних конкурсах.

Водночас забезпечувалася наступність і міждисциплінарний взаємозв'язок між студіями: слухачі літературних студій писали сценарії для театральних, музичні – створювали музичні композиції та супровід вистав, образотворчого мистецтва виготовляли декорації, розробляли дизайн газет, стінгазет, журналів, літературних збірників тощо.

«Пролетарська культура» в концепції теоретиків Пролеткульту – надто широке, багатовимірне явище, яке вбирає в себе не тільки художню, мистецьку творчість через створення пролетарської поезії, живопису, театру, музики тощо, а й появу освітніх і наукових установ, які поширювали б серед робітників новітні

знання, систематизували їх, сприяли соціальному і культурному розвитку робітників, формували кадри робітничої інтелігенції. Такі завдання, на переконання теоретиків Пролеткульту, покладалися на вищу пролетарську школу – *пролетарські університети* – цілісну систему культурно-просвітницьких установ наукового спрямування. На рівні ідеї (оскільки практично не вдалося втілити її в життя) продукувалася думка про створення Соціалістичної академії для підготовки наукових кадрів серед тих слухачів робітничих університетів, які виявили нахил до наукової роботи.

Проаналізовано загальний програмний план університету, що передбачав три цикли: підготовчий, після успішного завершення якого можна було продовжити навчання на основному; програма основного циклу поділялася на дві групи предметів – природничу (з математикою) і соціальну, причому пріоритетного значення надавали останній; спеціалізований цикл ділився на технічний, економічний і культурний факультети. Загальною метою навчання був інтегрований досвід, що забезпечувався цілісністю і системністю навчально-виховного процесу. Перший рік навчання передбачався загальний, без поділу на спеціалізації, із другого року здійснювалося залучення до наукової роботи, із третього року передбачався поділ на спеціалізації з їх поглибленим вивченням.

Важливим завданням визнавалося створення пролетарських університетів у регіонах, на які покладалося ведення масової просвітницької роботи. Важливо, що у її реалізації передбачалася значна свобода у практичній діяльності. В архівних джерелах віднайдено відомості про роботу пролетарських університетів на території України у 1919 р., зокрема, у Катеринославі та Кременчуці.

Отже, освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту була спрямована не лише на демократизацію знань, але і на подолання недоліків спеціалізації тогочасної науки, на пошук шляхів об'єднання науки і практики, на вироблення універсальної методології пізнання і систематизації досвіду минулого, на формування раціонального і комплексного підходу до вирішення політичних і економічних проблем. У цього проекту було і соціально-педагогічне завдання: закріпити почуття людської гідності і віру людей у власні можливості та відкрити для них переваги системного мислення.

У п'ятому розділі – *«Історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні»* – схарактеризовано «українське питання» у діяльності пролетарських культурно-просвітницьких організацій, з'ясовано місце Пролеткульту у системі українських літературно-мистецьких організацій досліджуваного періоду, визначено суперечності та новаторську діяльність Пролеткульту як історико-педагогічного феномену.

Унаслідок революційних перетворень та громадянської війни відбувався інтенсивний процес самоорганізації вітчизняного духовного простору разом із початками інституалізації та структуризації новітньої української культури. Після офіційного встановлення радянська влада формувала підвалини нової культури, яка мала стати інструментом пропаганди нового ладу, поширювала структуру тотального контролю над культурним життям. Погляди на українську культуру серед більшовицьких кіл мали однозначний характер: вона розглядалася як вигадка «буржуазних націоналістів», як плід їхніх романтично-реакційних творів, що й

позначалося на формуванні концепції пролетарської культури. Адже ситуація, яка склалася на початку ХХ ст. в Україні, характеризувалася існуванням глибоких суперечностей між автохтонним за своїм характером селом і асимільованим містом, між українським селянством і російським чи зрусифікованим пролетаріатом. Через що культурні процеси відбувалися на основі дискримінації російськими пролетаріями українських, адже російська мова і культура вважалися прогресивними, пролетарськими, відтак провідними, а все українське було селянським, націоналістичним, відтак непридатним для творення культури майбутнього – пролетарської культури.

До того ж, у першій половині 20-х рр. ХХ ст. в Україні серед її партійного керівництва почалася дискусія з приводу так званої теорії «боротьби двох культур». Суть цієї теорії полягала в тому, що частина політиків вважала, що російська культура – передова (оскільки її носій – пролетаріат), а українська культура – відстала (бо її носієм є селянство і село взагалі). Цю теорію висунув секретар ЦК КПУ(б) Д. Лебідь, проти чого виступили М. Скрипник, В. Затонський та ін. Погляди Д. Лебеда не стали ідейними настановами і офіційною політикою, але вони, безсумнівно, відбивали переконання значної частини зрусифікованого партійного і державного апарату. Рішучий крок до втілення в життя політики українізації було зроблено на XII з'їзді РКП(б), який проголосив політику коренізації (1923).

З'ясовано, що саме Всеукраїнський пролеткульт вирізнявся гостротою національного питання – стосовно вживання української мови, внаслідок чого поступово було українізовано його діяльність: відкривалися українські студії, робота велася українською мовою, навчальні програми доповнювалися курсами з вивчення української мови, створювалися українські театри, українізувалися діючі театри (зокрема, I-й робітничий театр та I-й театр робітничої молоді – Терамбол), поступово усі вистави були українською мовою («Вірінея», «В темну ніч минулого», «Великий комунар», «Комуна в степах» та ін.), активізувався україномовний друк матеріалів (наприклад, поезія «Червоний травень», «Вечір», «В кар'єрі», «Зміна на шахті», «У лаві») тощо.

Як свідчить проведений аналіз, застосування української мови не заперечувалося, але уможлиблювалося в контексті творення пролетарської культури, а не національної, що викликало багато суперечок, неоднозначних думок. На нашу думку, це стало основною причиною занепаду Пролеткульту в Україні. Проукраїнські представники пролеткультівських організацій здебільшого обстоювали національний характер творчості, рідну мову як її основу; об'єктом своєї турботи проголошували історичне буття українського народу. Вони йшли проти загальної тенденції Пролеткульту, де не визнавалося за творчістю жодної національної приналежності, а організована пролетарська творчість розглядалася як вирішальний етап до справді загальнолюдської.

Закцентовано, що досліджуваний період – час появи різноманітних літературно-мистецьких об'єднань, угруповань. На початкових етапах (під керівництвом В. Блакитного) до лав Пролеткульту входили: І. Кулик, В. Коряк, Г. Коцюба, В. Поліщук, М. Любченко, Є. Григорук, Г. Михайліченко, С. Пилипенко,

В. Чумак, М. Хвильовий, М. Йогансен, С. Касянюк, Я. Савченко, В. Сосюра та ін.

Встановлено, що серйозними недоліками у діяльності пролеткультівських літературно-мистецьких організацій було ігнорування національного аспекту, тобто відмежування від української мови, неврахування культури селянства, що історично вмотивовано розвивалося на українських землях. Така виражена тенденційність не знаходила прихильників серед українських письменників. Водночас, Пролеткульт поклав початок до створення широкої мережі літературно-мистецьких організацій у радянській Україні, які здійснили значний внесок у розвиток української радянської культури та літератури зокрема.

Встановлено, що освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту, в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності, висунула концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів та впровадженню новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності, які набули подальшого розвитку в освітній практиці.

Особливість, водночас, і новаторство, що вирізняли пролеткультівські організації того часу, – це офіційна заявка на *самодіяльність та автономність* як масового громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування. Завдяки відносній автономності у перші роки встановлення більшовицького режиму спостерігався широкий розмах пролеткультівського руху, а завдяки самодіяльності – сплеск нових ідей, нових освітніх форм та методів, новацій у творчій діяльності.

Демократичність та ініціативність Пролеткульту проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління. Управлінська система будувалася на принципах демократичного централізму, забезпечення зворотності зв'язку.

Серед суперечливих і водночас визначальних чинників діяльності Пролеткульту – *національне питання*. Історія Пролеткульту демонструє яскравий приклад супротиву нівелюванню національних питань у культурі, мистецтві, освіті незалежно від панівної ідеології, політичного режиму тощо. Результати проведеного дослідження свідчать, що Всеукраїнський Пролеткульт спровокував появу ряду вітчизняних культурно-мистецьких організацій, діяльність яких відображала специфіку культурно-освітнього процесу в Україні.

Пролеткультом було запропоновано і впроваджено новації, серед яких – *диференціація навчання*: зовнішня – наявність багатоманіття типів просвітницьких і культурних установ Пролеткульту; серед яких: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо; та внутрішня, яка передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературним, театральним, музичним та образотворчого мистецтва.

Серед недоліків, спричинених зовнішніми факторами, – посилення політико-ідеологічного тиску на діяльність освітніх установ Пролеткульту, який перебував під ідеологічним і методологічним керівництвом більшовицької партії, погоджував свою роботу з її місцевими організаціями, профспілками, слугуючи провідником їх ідей та заходів. Поряд із цим ще одним недоліком, спричиненим внутрішніми

чинниками, була «класова обмеженість», доступ до закладів Пролеткульту лише представників робітничого класу, що обмежувало доступ до них інших верств населення, зокрема селян.

Новаторство Пролеткульту як освітньо-просвітницької організації полягає у застосуванні якісно нових форм і методів навчально-виховної діяльності, які суттєво вплинули на шкільну та позашкільну освіту, освіту дорослих. Проаналізувавши та виокремивши специфічні ознаки форм і методів навчання, можемо відзначити тісний взаємозв'язок і взаємодоповнення словесних, наочних і практичних методів, які застосовувалися як цілісна система. Основними видами словесних форм і методів були лекція, бесіда, дискусія, пояснення. Після теоретичного навчання розпочиналася робота у студіях, яка спрямовувалася на розвиток творчих можливостей за напрямками: літературним (тези, реферати, конспекти, літературні твори і поезія, технічні і виробничі звіти про проведені спостереження, рецензії, нариси, оповідання і вірші, доповіді, критичні замітки), театральним (вечори самодіяльності, «живе кіно», «жива газета», кіно-вечори, інсценізація судів над клубом, театральні постановки, вечори імprovізацій), музичним (хоровий спів, діяльність ансамблів, оркестрів) і образотворчого мистецтва (виставки, конкурси, виготовлення плакатів, листівок, лозунгів, стінгазет). Творча робота у студіях відходила від випадковості і переходила до методично організованої і набувала постійного неперервного характеру.

У структурі комплексної організації навчання у студіях, клубах, гуртках мистецтво розглядалося як емоційно-естетичний засіб формування свідомості громадян. Особливого значення надавалося тут конструктивно-творчим формам і методам естетичного виховання. Варто відзначити комплексний підхід у реалізації системи естетичного виховання, яке має подвійне значення. По-перше, система естетичного виховання будувалася так, щоб різні види мистецтв постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на людину, тобто у процесі викладання простежувалася тісна взаємодія мистецтв на основі міжпредметних зв'язків. По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності, стало органічною частиною виховання.

Саме Пролеткульт першим пішов назустріч стихійній появі пролетарських письменників, музикантів, художників, акторів і створив для них методичні, навчальні, організаційні основи професійної діяльності. У створених студіях, гуртках, клубах проводилася освітня робота, у процесі якої навчали літературної, театральної, музичної, образотворчої діяльності, а також організовувалися періодичні видання, збірники, альманахи, театри, виставки, участь у яких брали початківців збагачуючи вітчизняну культуру новими формами, образами, темами.

Саме відносна автономія у структурі пролеткультівських установ сприяла утвердженню принципу творчої самодіяльності в освітньо-просвітницькому процесі, а також створенню відповідних умов для самореалізації. Теоретики Пролеткульту творчу самодіяльність розглядали як можливість задоволення художньо-естетичних потреб та самовираження. Провідним завданням творчої самодіяльності виступала організація багатоманітних форм дозвілля і відпочинку з метою розвитку громадської активності, зростання творчого потенціалу, створення умов для самореалізації. Творча самодіяльність продукувалася за визначеними чотирьома

напрямами: літературний (літературні гуртки, студії, літературні вечори, редакційні колегії, видання збірників, альманахів, журналів); театральний (робітничі театри, театральні гуртки, студії, «живі газети», масові вуличні постановки, вечори імпровізації, кіно-майстерні), музичний (хорові колективи, оркестри, творчі звіти), образотворчого мистецтва (гуртки, студійна робота, виставки, конкурси).

До характерних ознак пролеткультівських форм творчої самодіяльності можна віднести: наявність міжособистісного культурного спілкування; підтримка, розвиток і задоволення соціально-культурних потреб особистості; зростання можливостей для виявлення і розвитку художньої самодіяльності, залучення громадськості до культурних досягнень; сприяння соціалізації особистості; внутрішньоклубна демократія; добровільний характер участі тощо.

Серед специфічних особливостей самодіяльних форм Пролеткульту: високий рівень організованості учасників творчої самодіяльності, відсутність у них спеціальної підготовки до здійснення певної творчої діяльності, більш низький, ніж у професійних колективів, рівень виконавської майстерності тощо. Водночас творча самодіяльність стала основною формою долучення до мистецтва, суттєвою складовою всієї системи освітньо-просвітницької діяльності.

Отже, рефлексія діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену дозволила вичленити із загального контексту ті самобутні складові, що відрізняли її від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті. Успішність діяльності сучасної освіти значною мірою залежатиме від того, чи відмовиться в цілому суспільство від стереотипів минулих часів і чи відбиратиме кращий досвід, наукову виховну мудрість на основі їх критичного осмислення.

ВИСНОВКИ

У дисертації виявлено і розкрито сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання надали підстави сформулювати такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Окреслено історіографію проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні у 1917–1932 рр. у єдності 5 етапів: початок ХХ ст. – перша половина 1917 р. – зародження та відображення у документах процесу обґрунтування концепції «пролетарської культури»; друга половина 1917 р. – перша половина 30-х років ХХ ст. – етап осмислення освітньо-просвітницьких засад діяльності Пролеткульту; друга половина 30-х – перша половина 50-х років ХХ ст. – етап «відступу» від вивчення явища Пролеткульту і його діяльності; друга половина 50-х – 80-і роки ХХ ст. – етап відновлення досліджень з вивчення діяльності Пролеткульту як негативного явища; з початку 90-х років ХХ ст. – етап об'єктивного, усебічного дослідження діяльності Пролеткульту у загальноісторичному контексті.

Історіографічний аналіз праць засвідчив недостатню дослідженість процесів становлення і діяльності Пролеткульту в Україні, що є безумовно актуальним для науково-організаційного забезпечення ретроспективних досліджень у галузі

культури та освіти як її ключової складової.

Узагальнено різні підходи до систематизації та класифікації різного роду матеріалів із проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні. Основу джерельної бази нашого дослідження склали письмові джерела, які диференційовано за такими групами: законодавчо-нормативні документи; друковані матеріали з'їздів; документи й матеріали, що висвітлюють розвиток української радянської культури у досліджуваній період; документи та матеріали, що стосуються діяльності Пролеткульту на території України; документи Всеросійського Центрального Комітету пролетарських культурно-просвітницьких організацій (Пролеткульту); праці самих пролеткультівців про зміст і спрямованість їхньої діяльності; численні друковані збірники документів, статистичних і архівних матеріалів; періодична преса, яка містить різноманітний матеріал про культурно-мистецький розвиток України; видання Пролеткульту; Інтернет-ресурси з теми дослідження.

2. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження на основі цілісної характеристики теоретичних підходів (системний, структурний, функціональний, логічний, історичний, конкретно-історичний, синергетичний, парадигмальний, антропологічний, формаційний, аксіологічний, модерністський та ін.), принципів (системності, історизму, об'єктивності, активності, поєднання логічного та історичного, детермінізму, соціального підходу, аналогії, типологізації), методів (історико-структурного, історико-генетичного, історико-компаративістського, історичних паралелей, нарративного, парадигмального, аналізу, синтезу, узагальнення, моделювання) і логічного поєднання дескриптивної та прескриптивної методологій.

Згідно з концепцією дослідження та структурним аналізом ключових термінів запропоновано визначення поняття *Пролеткульту* як освітньо-просвітницької самодіяльної, громадської добровільної організації, мета діяльності якої – освітній і культурний розвиток пролетаріату, створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науці, навчально-методичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Виокремлено два провідних напрями освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України. *Освітньо-виховна діяльність* Пролеткульту розуміється як процес трансляції системи наукових знань, теорій модернізму, практичних умінь і навичок у напрямі індустріалізації і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку розумово-пізнавальної і творчої діяльності слухачів у руслі нової ідеології, а також морально-естетичної культури, які за допомогою нових форм масовості у своїй сукупності визначають соціальну спрямованість організації. *Культуротворча діяльність* на основі самодіяльності передбачає творчу переробку інформації, її нагромадження, втілення нових ідей, знань, цінностей, норм, зразків у матеріальні форми, визначення способів їхньої трансляції, сприйняття й освоєння інформації членами установ Пролеткульту і перетворення її в особистий досвід, тобто інтеріоризацію відповідно до продукованої ідеологічної системи цінностей.

Обґрунтовані у такий спосіб теоретико-методологічні основи дослідження забезпечили здійснення історико-педагогічної реконструкції освітньо-просвітницької діяльності в Україні.

3. З'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій: *суспільно-політичні* (поширення соціалістичних ідей; революційні рухи початку ХХ ст.; висока активність робітників та зростання їхньої політичної свідомості; надання інтелігенцією особливої ролі робітникам у суспільних трансформаціях; виникнення і поширення ідей про створення особливої культури робітничого класу як підґрунтя нового соціалістичного будівництва і демократичного суспільного життя); *соціально-економічні* (бурхливий розвиток промисловості; активізація процесів індустріалізації і створення індустріального суспільства; збільшення чисельності робітничого класу; його тяжке економічне становище та недотримання основних прав і свобод, що призвело до створення різного роду угруповань); *освітньо-культурні* (стрімкий розвиток науки та культури; активізація освітніх процесів, зумовлених розвитком науки та техніки, поява нових педагогічних течій; активне утворення освітньо-просвітницьких, літературних, мистецьких угруповань з різноманітною ідейно-естетичною платформою; розвиток просвітницької діяльності серед робітників з метою розширення їхнього світогляду, долучення до соціалістичних ідей; виникнення ідей про створення «особливої» пролетарської філософії, науки, мистецтва, творчості і поява носіїв цих ідей, які висунули модерністські моделі з ідеологічним контекстом), а також висвітлити процес становлення та розвитку Пролеткульту як самостійної освітньо-просвітницької організації.

Встановлено, що у 1917–1918 рр. Пролеткульт набув офіційного статусу шляхом прийняття та затвердження статуту і плану діяльності, які були вироблені під час Першої Всеросійської конференції пролетарських культурно-просвітницьких організацій. На початкових етапах діяльності Пролеткульт отримав автономію у структурі органів радянської держави, мав фінансову підтримку, набув стратегічного статусу ідеолога пролетарської культури, брав участь у процесі формування державної системи управління культурою, набув популярності серед широких верств населення, стрімко розширював мережу пролеткультівських установ, мав масштабну видавничу діяльність. Переломним став 1920 р., коли відбулися зміни у ставленні державної влади до Пролеткульту: втрата відносної автономності та підпорядкування Наркомпросу, активізація дискусій щодо самостійності Пролеткульту з подальшим його підпорядкуванням, чіткою підзвітністю державним органам, надскладне фінансове становище. Відповідно до Постанови оргбюро ЦК РКП(б) від 22 червня 1925 р. «Про пролеткульти» відбулося підпорядкування Пролеткульту профспілкам, а внаслідок прийняття 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП(б) постанови «Про перебудову літературно-художніх організацій» Пролеткульт був ліквідований.

Виокремлено особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту: приєднання до програмних документів Всеросійського Пролеткульту; розробка плану зі створення мережі Пролеткультівських установ у великих українських містах; створення і діяльність Україно-Галицького Оргбюро, Організаційного бюро України, Кавказу і Дону як окремих органів ЦК

Всеросійського Пролеткульту з координування процесів організації Пролеткультів в Україні; об'єктивна необхідність широкої агітаційної роботи та пошук її інноваційних форм; ідеологічна розбіжність із керівниками ЦК Всеросійського Пролеткульту; постійні дискусії щодо його самостійності; неналежне фінансове забезпечення пролеткультівських установ в Україні; неоднозначна ситуація щодо невідповідності постулатів концепції «пролетарської культури» ідеям національно-визвольного руху на українських землях; протистояння діячів українського Пролеткульту з приводу застосування української чи російської мови, що стало передумовою виходу авторитетних вітчизняних діячів зі складу організації і фактичного занепаду Пролеткульту.

4. Охарактеризовано організаційну структуру Пролеткульту України як самодіяльної організації. Всеукраїнський Пролеткульт, створений 1919 р., став республіканською організацією, яка діяла у масштабах УСРР за принципом організаційних засад Всеросійського Пролеткульту. Встановлено, що Всеукраїнський Пролеткульт погоджував свою діяльність із Центральним Комітетом Всеросійського Пролеткульту, ЦК КП(б)У, Головополітосвітою, ВЦСПС, ЦК КСМ. Управлінська вертикаль будувалася таким чином: ЦК Всеукраїнського Пролеткульту, губернські, міські, районні, фабрично-заводські пролеткульти. При Центральному Комітеті були створені відділи: інструкторсько-агітаційний, клубний, науковий, бібліотечний, літературний, музично-вокальний, образотворчого мистецтва, фізичного розвитку, театральний, видавничий, господарський. Мережа Всеукраїнського пролеткульту охоплювала такі міста: Київ, Одеса (Тираспіль, Маріуполь), Катеринослав, Волинь, Донбас (Ахтирка, Слов'янськ, Овідіополь), Єлизаветград, Миколаїв, Голтський (Первомайський), Полтава (Кременчук), Житомир, Чернігів (Глухів).

Виявлено, що при кожному Пролеткультурі створювалися студії – літературні, театральні, образотворчого мистецтва, музичні. «Центром пролетарської науки», де розроблялися методологічні підходи і концептуальні положення щодо створення пролетарської культури, стали Пролетарські університети, що становили систему культурно-просвітницьких установ, робота яких ґрунтувалася на рівноправ'ї викладачів і студентів та товариській дисципліні. Їх діяльність спрямовувалася на виховання робітничої інтелігенції. Автором ідеї Пролетарських університетів став О. Богданов. На території України Пролетарські університети засновані у 1919 р. у Катеринославі та Кременчуці. Особливе місце у пролеткультівській роботі відводилося Дитячому Пролеткульту, основними формами роботи якого була студійна діяльність при клубах. З метою набуття інтернаціонального характеру Пролеткульту створено Міжнародне бюро, яке мало своїм завданням організувати пролеткульти в таких країнах: Англії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Бельгії, Швейцарії, Америці, Росії (Україна розглядалася як складова Росії), Норвегії.

5. Визначено принципи освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій: принцип об'єктивної необхідності критичного переосмислення культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь; принцип самоорганізації; принцип формування «нової людини»; принцип колективізму як основи соціальних відносин та культурної творчості; принцип новизни як основи та результату пролетарської культури; принцип провідної ролі пролетаріату як суб'єкта культурних перетворень; принцип творчої

самодіяльності пролетаріату; принцип трансформації і переосмислення світоглядних позицій, психологічних засад пролетарського середовища; принцип творення нового побуту; принцип наукових засад трудових процесів; принцип тісного взаємозв'язку творчої діяльності з виробництвом; принцип ідеологічної пропаганди; принцип демократизації мистецтва; естетичного перетворення дійсності. До специфічних принципів освітньо-просвітницької діяльності саме Всеукраїнського Пролеткульту відносимо принцип національної самоідентифікації.

б. З'ясовано, що визначальне місце у діяльності Пролеткульту України посідало практичне втілення теоретичних положень, оскільки від його членів вимагалось швидко розв'язання актуальних освітньо-виховних завдань. А відтак пролеткультівські організації були зорієнтовані на пошуки або розробку адекватних цим завданням форм діяльності.

Виявлено, що найбільш масовими формами *освітньо-виховної діяльності Пролеткульту* були: *робітничий клуб* – осередок освітньої самодіяльності робітників; *студії* – загальноосвітні та спеціальні осередки залучення робітників до різних видів мистецтва (театральні, музичні, літературні, образотворчі). Аналіз наукових і архівних джерел засвідчив, що освітньо-виховна діяльність проводилася з використанням широкого комплексу масових, групових та індивідуальних форм роботи; серед яких: словесні (лекція, бесіда, дискусія (форми: вечори питань і відповідей, клубна пошта, культ-лотерея, культ-фанти), обговорення, мітинг, збори, консультація, робота над книгою, інструктаж); практичні (політігри (політрулетка, політлотерея, політтир, політбазар, політфанти, політаукціон, політзагадки, політлото), огляди новин за рубежем, вечори питань і відповідей, спогади про життя і побут робітників до і після революції, агітсуди, історичні суди, «суд над клубом», гучні читальні, вечори книги, листування, «живе кіно», «живий журнал», «кіно-вечори», екскурсії на виробництво, зустріч, ігротека, домашня робота); наочні (демонстрація, книжкові виставки, дошка змагань і вітрина відгуків, стінгазети, реферативні повідомлення, оформлення зразків документів, виставки творчих робіт членів клубу, екскурсії на виробництво).

Поряд із освітньо-виховною була важливою *культуротворча діяльність Пролеткульту*, основна форма якої – студійна робота (літературна, театральна, музична, образотворчого мистецтва).

Серед форм роботи *літературних студій*: метод «живого слова» – форми роботи: усна газета, суди, літературні виступи; «метод письмових завдань» – форми роботи: написання заяви, рецензії, наказу адміністративного, виробничого і організаційного характеру, реклами підприємства, написання твору з конкретним завданням, написання агітвіршів на задану тему із завданнями; «метод друкованого слова» – форми роботи: підготовка стінгазет, статей до газет, віршів, кореспонденції тощо; «метод активного залучення до масових дійств» – форми роботи: виступи, вечори, творчі звіти, зустрічі, екскурсії, колективне обговорення нових творів.

Форми роботи *театральних студій*: «агіттексти», підготовка статті чи доповіді, інсценівка газетної статті, складання сценарію, заповнення сценарію текстом, робота над промовою (ораторське мовлення, динамічна промова, ексцентрична промова, співочі навички), робота над рухами, тренаж. Форми виконання диференціювалися на первинні (частушки, балаган, естрада, клоунада,

живе кіно, живі портрети, шумовий оркестр, побутова імпровізація, агітпарад, масове читання, агітплакат) і складні (жива газета, дієва доповідь, агітсуд, огляд, художній вечір, звіти з ілюстраціями, масова постановка, демонстрація, організація масових агітаційних дитячих ігор).

Доведено, що *музичні студії* збагатили мистецьку освіту такими формами: студійна програма оволодіння музичною грамотою (лекції, бесіди, практичні заняття); масові заходи (хори, оркестри, ансамблі тощо); творча самодіяльність (активна концертна діяльність, музичні виступи, огляди і змагання колективів художньої самодіяльності, організація навчання учасників, виставки, участь у відзначенні ювілеїв відомих письменників і композиторів); репертуарно-видавнича діяльність (формування репертуару для колективів, озвучення постановок театральних пролеткультівських студій, різних революційних свят, мітингів, суботників та інших масових дійств).

Установлено, що формами роботи *студій образотворчого мистецтва* були: розробка мотивів-малюнків для облаштування громадських будівель, пролетарських приміщень (внутрішніх та зовнішніх робіт); розробка мотивів-малюнків для впровадження у текстильну галузь; участь у постановці свят праці (жовтень, 1 травня та ін.); декорування театральних будівель, розробка ескізів декорацій для театральних постановок; художнє виконання лозунгів, розробка ескізів плакатів і транспарантів. До того ж підтримання постійного зв'язку і співпраці з театральною і літературною студіями.

7. У ході здійснення історико-педагогічних рефлексій щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні доведено, що саме Всеукраїнський Пролеткульт вирізнявся національною позицією у культурно-освітньому процесі. З його діяльністю загострилося питання подальшого розвитку національної культури та освіти. Дотримуючись принципів автономності та демократизму, представники пролеткультівських організацій УСРР обстоювали власні ініціативи, серед яких на перше місце поставлено і питання застосування української мови у процесі освітньо-виховної та культуротворчої діяльності (використання української мови у ході навчання в студіях; у видавничій справі, літературній, театральній, музичній сфері), урахування історико-культурних особливостей у теоретичному обґрунтуванні та практичному втіленні концепції пролетарської культури.

З огляду на це, зростали суперечності між позиціями, які викристалізувалися у членів Всеукраїнського Пролеткульту, з одного боку – націонал-комуністична україноорієнтована платформа, а з іншого – класово-пролетарська, більшість у якій становили росіяни, які обстоювали місіонерську роль пролетаріату як суб'єкта творення пролетарської культури, без урахування національних питань, культурних особливостей інших соціальних груп – селян, інтелігенції тощо. Ці концептуальні розбіжності спричинили відхід значної частини проукраїнських діячів (В. Блакитний, О. Довженко, С. Пилипенко, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий та ін.) від діяльності Пролеткульту.

Історія Пролеткульту демонструє яскравий приклад супротиву нівелюванню національних питань у культурі, мистецтві, освіті, незалежно від панівної ідеології, політичного режиму тощо. Результати проведеного дослідження свідчать, що Всеукраїнський Пролеткульт спровокував появу ряду вітчизняних культурно-

мистецьких організацій, діяльність яких відображала специфіку культурно-освітнього процесу в Україні.

Встановлено, що освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту в умовах тогочасних суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності мала концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів, новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності, визначальними рисами чого стали: самодіяльність та автономність масового громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; демократичність і ініціативність, що проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління; відстоювання національного питання; диференціація навчання: зовнішня, що мала вияв у багатоманітті типів просвітницьких і культурних установ Пролеткульту: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо, та внутрішня, яка передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературний, театральний, музичний та образотворчого мистецтва.

Таким чином, розв'язання завдань дослідження на основі розкриття теоретико-методологічних засад забезпечило досягнення його мети. Однак проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.). Передусім, заслуговують на окреме вивчення такі питання, як науково-методичне забезпечення пролеткультівської роботи; система підготовки та підвищення кваліфікації працівників організації; дослідження історії створення та діяльності міжнародного пролеткульту; освітньо-просвітницька діяльність вітчизняних пролетарських культурно-просвітницьких організацій у досліджуваній період; внесок відомих діячів (художників, митців, письменників і поетів) у справу становлення і розвитку Всеукраїнського Пролеткульту та «українського питання» як одного з основних напрямів його діяльності тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Кравченко О. О. Всеукраїнський Пролеткульт : освітньо-просвітницька та культуротворча діяльність (1917–1932) : [моногр.] / О. О. Кравченко. – Умань : ПП Жовтий, 2016. – 386 с.
2. Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : [моногр.] / авт. кол.: І. В. Албул, О. О. Гоменюк, О. Д. Балдинюк [та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий, 2015. – 417 с.

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

3. Кравченко О. О. Образ «нової людини» у концепції пролетарської культури Олександра Богданова / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред.: акад. І. Ф. Прокопенка, чл.-кор. В. І. Лозової. – Харків, 2011. – Вип. 39. – С. 153–162.

4. Кравченко О. О. Пролеткульт : історія заснування та організаційні засади діяльності / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 2. – С. 78–82.

5. Кравченко О. О. Передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій / О. О. Кравченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 20 (231) жовт. 2011. – Луганськ. – С. 249–257.

6. Кравченко О. О. Робочий клуб у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 367–371.

7. Кравченко О. О. Пролетарський університет у системі культурно-просвітницьких організацій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. . (гол ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 7. – С. 271–278.

8. Кравченко О. О. Культурно-просвітницька діяльність театральних студій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2013. – № 2. – С. 72–79.

9. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі державного управління культурно-просвітницькою діяльністю (20–30 рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. М. . Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Ч. 3. – С. 192–202.

10. Кравченко О. О. Першоджерела до історії діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 1. – С. 97–110.

11. Гоменюк О. О. До історії діяльності Київського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Історико-педагогічний альманах. – 2015. – № 2. – С. 18–23.

12. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі пролетарських літературно-просвітницьких організацій / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т., 2015. – Вип. 735. – С. 71–77.

13. Кравченко О. О. Організаційна структура Пролеткульту як культуротворчої та освітньо-просвітницької організації 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т., 2015. – Вип. 760. – С. 73–80.

14. Гоменюк О. О. Мовне питання у діяльності Пролеткульту в Україні / О. О. Гоменюк // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – № 3 (57). – С. 16–27.

15. Кравченко О. О. Педагогічна культурологія у структурі гуманітарного знання / О. О. Кравченко // Вісник Черкаського університету. Сер. педагогічні науки. – 2016. – № 4. – С. 51–55.

16. Кравченко О. О. Джерельна база дослідження Пролеткульту як історико-педагогічного феномену в Україні у 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – 2016. – Вип. LXX, т. 1. – С. 12–17.

17. Кравченко О. О. Історіографія проблеми дослідження Пролеткульту в

Україні / О. О. Кравченко // Молодий учений. – 2016. – № 12 (39). – С. 449–455.

18. Кравченко О. О. Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. : М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – Вип. 2. – С. 175–184.

19. Кравченко О. О. Принципи освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Історико-педагогічний альманах. – 2016. – № 2. – С. 23–32.

20. Кравченко О. О. Культуротворча діяльність Пролеткульту в умовах освітньо-просвітницького руху 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – 2016. – Вип. 73. – С. 17–23.

21. Кравченко О. О. Наукове спрямування діяльності пролеткультивських установ (гурток, студія, робочий клуб, пролетарський університет) / О. О. Кравченко // Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна. – 2017. – Вип. 32. – С. 179–186.

Публікації у наукових фахових виданнях іноземних держав

22. Gomenuk O. O. Club work – basic direction of educationally-elucidative activity of Proletkult / O. Gomenuk // Cambridge Journal of Education and Science, «Cambridge University Press». – 2015. – № 2 (14). – P. 279–286.

23. Kravchenko O. Key principles of formation the concept of proletarian culture (20-ies. XX century) / O. Kravchenko // Asian Journal of Scientific and Educational Research, «Seoul National University Press». – 2015. – № 1 (17). – P. 539–547.

24. Кравченко О. О. Концепція пролетарської культури як ідеологічне підґрунтя діяльності культурно-просвітницьких організацій 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2015. – № 1 (10). – С. 27–30.

25. Гоменюк О. О. Міжнародний Пролеткульт – осередок культурних інтеграційних процесів у Європі у 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Гоменюк // Rocznik Polsko-Ukraiński. – Tom XVII. – Częstochowa, 2015. – S. 455–465.

26. Gomenuk O. Nationality issue in Proletkult activities in Ukraine / O. Gomenuk // GLOKALde is the official e-Journal of UDEEEWANA. – April 2016. – Vol. 2, Nu. 2. – P. 72–82.

27. Gomenuk O. Education and cultural activities of Proletkult (1917–1932): conceptual and categorical analysis / O. Gomenuk // Scientific papers of the Wileton State University of Applied Sciences in Legnica. – 2016. – Vol. 21 (4). – P. 41–53.

28. Кравченко О. О. Освітня і просвітницька діяльність Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Rocznik Polsko-Ukraiński. – Tom XVIII. – Częstochowa, 2016. – S. 291–307.

Опубліковані праці апробаційного характеру

29. Кравченко О. О. Пролетарська культурно-просвітницька організація (1917–1932) як педагогічний феномен / О. О. Кравченко // Удосконалення форм і методів підготовки професійно компетентних працівників освіти : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. проф. Л. І. Прокопенка. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2011. – С. 51–53.

30. Кравченко О. А. Культурно-просветительская деятельность Пролеткульту /

О. А. Кравченко // Психология и педагогика инноваций в условиях непрерывного образования : материалы III Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., (Ставрополь, 1 июня – 5 октяб. 2011 г.). – Ставрополь : Бюро новостей, 2011. – С. 185–187.

31. Кравченко О. О. До історії створення міжнародного Пролеткульту / О. О. Кравченко // Формування компетентного фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. семінару / ред. кол. : Ярошинська О. О. [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – С. 150–154.

32. Кравченко О. О. Міжнародний Пролеткульт як соціокультурний феномен (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Наука і освіта у глобалізованому світі : традиції, сьогодення, перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 2. – С. 95–98.

33. Кравченко О. О. До історії діяльності Пролеткульту на Дніпропетровщині / О. О. Кравченко // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : НО «Відкрите суспільство», 2014. – С. 20–23.

34. Кравченко О. О. Науково-методичні аспекти діяльності Пролетарського університету (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. – С. 19–22.

35. Кравченко О. О. Організаційні засади діяльності Пролеткульту / О. О. Кравченко // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару / [ред. кол.: Бойченко В. В., Кравченко О. О., Ткачук Л. В]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 104–109.

36. Кравченко О. О. Феномен Пролеткульту в інтерпретації зарубіжних і вітчизняних дослідників / О. О. Кравченко // Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти : зб. тез і анотованих матеріалів XIV Всеукр. історико-пед. наук.-практ. конф. – К. : Інститут педагогіки НАПН України, 2014. – С. 61.

37. Кравченко О. О. До історії діяльності Пролеткульту на українських землях / О. О. Кравченко // Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства : можливе та реальне : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2014. – С. 22–26.

38. Кравченко О. О. Зміст та спрямованість студій образотворчого мистецтва Пролеткульту / О. О. Кравченко // Сучасні досягнення вітчизняних учених у галузі педагогічних та психологічних наук : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2014. – С. 6–9.

39. Гоменюк О. О. До історії діяльності Київського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 жовт. 2015 р. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України, Державна наук.-пед. б-ка ім. В. О. Сухомлинського, Благодійний фонд сприяння розвитку освіти ім. Б. Грінченка ; редкол. : О. В. Сухомлинська, Л. Л. Хоружа,

В. В. Прошкін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – С. 67–77.

40. Кравченко О. О. Пролеткульт у системі пролетарських літературно-просвітницьких організацій в Україні / О. О. Кравченко // Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, (Умань, 26 лют. 2015 р.) / ред. кол.: Бойченко В. В., Кравченко О. О., Ткачук Л. В. – Другий вип. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – С. 73–76.

41. Гоменюк О. О. До історії діяльності Харківського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Історичні, мовні і методологічні тенденції розвитку сучасної освіти : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студ. (Харків, 7–8 квіт. 2016 р.). – Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. – С. 13–15.

42. Гоменюк О. О. До історії діяльності Катеринославського Пролеткульту / О. О. Гоменюк // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах : матеріали Всеукр. наук. конф., (Дніпропетровськ, 29–30 квіт. 2016 р.) / [наук. ред. О. Ю. Висоцький]. – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2016. – Ч. I. – С. 229–231.

43. Кравченко О. О. Наукове спрямування пролеткультівських установ і розвиток університетської освіти / О. О. Кравченко // Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи : зб. тез наук.-практ. конф. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 46–47.

*Опубліковані праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження*

44. Теорія та історія соціального виховання : навчальний посібник / уклад. О. О. Кравченко. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 156 с.

45. Історія соціальної роботи : навч. посіб. / [уклад. : О. О. Кравченко, О. О. Матрос]. – Умань, 2016. – 68 с.

46. Кравченко О. А. Теоретические основы и ценностные ориентиры социального воспитания / О. А. Кравченко // Ценности профессиональной деятельности современного педагога : межвузовский сб. науч. трудов / под общ. ред. : М. И. Лукьяновой, Е. А. Лодатко. – Черкассы ; Ульяновск, 2011. – С. 173–181.

47. Кравченко О. О. Соціальне виховання як наукова категорія соціальної педагогіки / О. О. Кравченко // Myśl i praktyka edukacyjna w obliczu zmian cywilizacyjnych. – Tom 2. Możliwości i zagrożenia dla rozwoju człowieka w perspektywie europejskiej. – Rzeszów, 2012. – S. 320–328.

48. Кравченко О. О. Пролеткульт як соціально-культурний рух 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Кравченко // Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя : зб. наук. пр. / відп. ред. : В. І. Марочко, А. Г. Морозов. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – С. 448–455.

49. Кравченко О. О. Дитячий клубний рух – один із напрямів роботи Пролеткульту (20-ті рр. ХХ ст.) / О. О. Кравченко // Права дитини : від витоків до сьогодення : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. / [ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.] – Умань : ФОП Жовтий, 2013. – С. 90–92.

50. Кравченко О. О. Організаційно-педагогічні аспекти діяльності музичних студій Пролеткульту / О. О. Кравченко // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. А. Журби. – Ч. III. – Луганськ : ФОП Котова О. В., 2013. – С. 67–70.

51. Кравченко О. О. Пролетарська культурно-просвітницька організація як історико-педагогічний феномен / О. О. Кравченко // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. А. Журби. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – Ч. II. – С. 147–149.

52. Кравченко О. О. Культурна спадщина як предмет дискусій серед діячів Пролеткульту (20-ті рр. XX ст.) / О. О. Кравченко // Versus : наук. журн. відкритого доступу з проблем сучасної філософії. – 2013. – № 1. – С. 49–53.

53. Кравченко О. О. Освітній потенціал діяльності Пролеткульту (1917–1932) / О. О. Кравченко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Дод. 3 до Вип. 36, т. I (17) : Тематичний вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2016. – С. 344–353.

54. Кравченко О. О. Теоретичні аспекти культурологічної складової освітніх процесів / О. О. Кравченко // Людина в умовах мінливості соціокультурного простору : духовно-практичний вимір : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. / ред.-упоряд. : Р. І. Олексенко, М. В. Бурдюк. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького. – 2016. – Ч. II : Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення. – С. 108–112.

АНОТАЦІЇ

Кравченко О. О. Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту України у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2017.

У дисертації виявлено і розкрито сутність та зміст освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України в контексті суспільно-історичних змін у 1917–1932 рр. Окреслено історіографію проблеми та проаналізовано джерельну базу дослідження; обґрунтовано теоретико-методологічні основи та поняттєво-категоріальний апарат дослідження.

З'ясовано передумови виникнення пролетарських культурно-просвітницьких організацій (суспільно-політичні, соціально-економічні, освітньо-культурні), охарактеризовано зародження та розвиток Пролеткульту як організації всесоюзного рівня, розкрито особливості утворення і діяльності Всеукраїнського Пролеткульту. Охарактеризовано організаційну структуру та визначено принципи, проаналізовано форми реалізації основних напрямів освітньо-просвітницької діяльності (освітньо-виховний та культуротворчий) Пролеткульту як громадської організації у досліджуваній період. Здійснено історико-педагогічні рефлексії щодо освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту в Україні.

Ключові слова: Пролеткульт України, освітньо-просвітницька діяльність, українізація, пролетарська культура, робітничий клуб, студії, пролетарський університет, дитячий пролеткульт.

Кравченко О. А. Образовательно-просветительская деятельность Пролеткульта Украины в структуре общественно-исторических изменений (1917–1932 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2017.

В диссертации выявлена и раскрыта сущность и содержание образовательно-просветительской деятельности Пролеткульта Украины в контексте общественно-исторических изменений в 1917–1932 гг. Определено историографию проблемы и проанализировано источниковую базу исследования; обоснованы теоретико-методологические основы и понятийно-категориальный аппарат исследования.

Выявлены предпосылки возникновения пролетарских культурно-просветительских организаций (общественно-политические, социально-экономические, образовательно-культурные), дана характеристика зарождения и развития Пролеткульта как организации всесоюзного уровня, раскрыты особенности создания и деятельности Всеукраинского Пролеткульта. Раскрыта организационная структура и определены принципы, проанализированы формы реализации основных направлений образовательно-просветительской деятельности (образовательно-воспитательный и культуротворческий) Пролеткульта как общественной организации в исследуемый период. Осуществлены историко-педагогические рефлексии образовательно-просветительской деятельности Пролеткульта в Украине.

Ключевые слова: Пролеткульт Украины, образовательно-просветительская деятельность, украинизация, пролетарская культура, рабочий клуб, студии, пролетарский университет, детский пролеткульт.

Kravchenko O. O. The Proletkult's educational and enlightenment activities during social and historical transformations in Ukraine (1917–1932). – Manuscript.

Thesis for Doctor Degree in Pedagogy, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2017.

The thesis shows the essence and reveals the contents of educational and enlightenment activities of the Proletkult (proletarian cultural and educational organizations) during social and historical transformations in 1917–1932 in Ukraine. The historiography of the scientific problem is composed and the source base of the investigated issue is analyzed; theoretical and methodological principles and main scientific elements of the research are established.

Based on the research concept and on structural analysis of key terms, the definition of the term «the Proletkult» is proposed. It is stated as an educational, self-governed, public voluntary organization, the purpose of which was to contribute to the educational and cultural development of the proletariat, to create appropriate organizational and pedagogical conditions for the identification and development of the creative potential in the working population (the proletariat) in various fields of art (literature, music, theatre, fine arts) and science, to provide educational and cultural work in Proletkult institutions (proletarian universities, workers' clubs, Proletcults for children, theatres, workshop, libraries, museums, clubs, etc.).

Social, political, economic, educational and cultural preconditions for creation of

proletarian enlightenment and educational organizations are clarified, the formation and development of the Proletkult as an organization of all-Union level are described, the main features of All-Ukrainian Proletkult's formation and activity are revealed.

The organizational structure of the Proletkult as a self-governed organization is described. The principles of educational and enlightenment activity made by the Proletkult organizations are defined. They are as follows: principle of the objective necessity for critical rethinking of previous generations' cultural and educational experience; principle of self-organization; principle of a "new man" formation; principle of collectivism as the basis for social relations and cultural creativity; principle of novelty as the basis and result of a proletarian culture; principle of the leading role of the proletariat as the subject of cultural transformation; principle of the proletariat's creative activity; principle of transformation and rethinking of ideological views and the psychological bases of the proletarian environment; principle of creating a new way of life; principle of scientific base for labour processes; principle of close interconnection of creative activity with production; principle of ideological propaganda; principle of art democratization, aesthetic transformation of reality. Among the specific principles of educational and enlightenment activities of the All-Ukrainian Proletkult the author distinguishes the principle of national self-identification.

The principles of educational and enlightenment activity made by the Proletkult organizations are defined. They are as follows: principle of the objective necessity for critical rethinking of previous generations' cultural and educational experience; principle of self-organization; principle of a "new man" formation; principle of collectivism as the basis for social relations and cultural creativity; principle of scientific base for labour processes; principle of close interconnection of creative activity with production; principle of ideological propaganda; principle of art democratization, aesthetic transformation of reality. Among the specific principles of educational and enlightenment activities of the All-Ukrainian Proletkult the author distinguishes the principle of national self-identification.

It was discovered that the most massive forms of educational and enlightenment activity of the Proletkult were: the working club – the centre of educational and amateur activities for workers; workshops – general educational and special activities for workers' involvement in various types of art (theatrical, musical, literary, visual). The main form of the Proletkult cultural and creative activities was the work in clubs. It was also considered as an important part of the Proletkult activities.

The thesis presents historical and pedagogical reflections on the educational and enlightenment activities of the Proletkult in Ukraine. It was established that the educational and enlightenment activities of the Proletkult during contemporary social transformations and the reformation of all spheres of life had a concept of cultural development with its further introduction in a wide network of educational institutions, innovative forms and methods of such activities. The decisive features of this process were: amateur activities and the autonomy of the mass public movement having educational and cultural orientation; democracy and initiative abilities, manifested in the process of self-organization and self-governance; defending the national ideas and opposition to the levelling of national issues in culture, art, education, regardless of the dominant ideology, political regime, etc.; differentiation of education: the external direction manifested in many types of Proletkult educational and cultural institutions

(working clubs, circles, workshops, libraries, proletarian universities, proletkults for children, etc.), and internal direction taking into consideration the interests, students' educational, cognitive and creative possibilities (literary, theatrical, musical and fine arts).

Key words: the Proletkult in Ukraine, educational, cultural and creative activities, ukrainization, proletarian culture, workers' club, workshops, proletarian university, the Proletkult for children.